

Hitvalló egyház magyar mártírjai III.

Hitvalló egyház magyar mártírjai III.

Szerkesztette

Petheő Attila – Tömösközi Ferenc

ISBN: 978-80-8122-502-4

Szerkesztette

Petheő Attila – Tömösközi Ferenc

Hitvalló egyház magyar mártírjai III.

Komárom, 2024

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar

Komárom, 2024

**Lektorálta
Odbornóy lektor**

Prof. Kolumbán Vilmos József

Pető Bálint, PhD.

ISBN: 978-80-8122-502-4

TARTALOM

FEKETE RAJMUND Utópiák szorításában	7
SOMORJAI ÁDÁM OSB A szlovákiai magyar bencések sorsa	17
LÁNYI GÁBOR Bizalmatlanság mint fegyelmi vétség – György Antal segédlelkész fegyelmi ügye (1954)	35
SZÁSZ LAJOS Demjén István lelkipásztori szolgálata és kényszerű félreállítása	49
SZÉKELY MARIANNA „Ne legyen hiába tűzbevetetésem” – Horkay Barna lelkész megpróbáltatásai a szovjet éra idején	63
SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA Narancsik Imre nagymuzsalyi lelkész életútja és mártíromsága	79
CADENA-KÓCZIÁN VIKTÓRIA Nemzeti identitásvédelem Tőkés László dési szolgálatában	93
GONDA LÁSZLÓ Kockázat és megújulás – Németh Géza és a Református Egyházi Megújulási Mozgalom	105
FILEP TAMÁS GUSZTÁV Eglis István keresztútja. Dachau, 1944–1945	115
FRITZ BEKE ÉVA Szethlo Gábor felvidéki gyökerei	125

FEKETE RAJMUND¹

Utópiák szorításában

„*Álmodoznunk kell!*” Lenin

A bolsevikok Szovjetuniója és a náci Németországa pogány, ateista, totális diktatúrák voltak. Uralmuk tagadta a keresztény tanítást, hogy minden ember Isten képmása. Karl Marx a nép ópiumaként,² Adolf Hitler pedig az emberiséget ért legsúlyosabb csapásként értékelte az egyházat és a kereszténységet³. Mindkét emberellenes diktatúra kollektív, vagyis faji-, illetve osztályalapon üldözte és gyilkolta le milliószámra embertársaikat. A huszadik századi Európában újra bevezették a rabslolgaságot a lágerek és a munkaszolgálat intézményével. Mindkét modern totalitárius rendszer bűnrészessé akarta tenni az embereket, miközben a teljes megsemmisítésükre tört. Ez lett tehát a földi paradicsom ígéretéből.

Szerencsére a huszadik század végére mindkét istentagadó, ateista rendszer megsemmisült. Végeztünk a náciizmussal és a kommunizmussal is. De mire a Szovjetunió összeomlott, a kommunista ideológia alapját képező ateista marxizmus termékeny táptalajra hullott a nyugati világban, hogy aztán – Rudi Dutschke szavaival élve – hosszú menetelésbe kezdjen az intézményeken keresztül⁴ és meghódítsa az egyetemeket, a médiát, az értelmiséget, a közvéleményt és végül, de nem utolsó sorban a politikai tér nagy részét is. Ez a nyugati értelmiségi elit magáévá tette a marxizmus materializmusát, szociális és kulturális programját. A nyugati marxisták azonban már nem a proletárforradalomtól várják a történelmi haladás végpontját, hanem a világ amerikanizálásától. A világot már nem elnyomottakra és elnyomókra osztja fel,

1. Fekete Rajmund (Hatvan, 1987) történész PhD, a Kommunizmuskutató Intézet Igazgatója, a Nemzeti Közszerkeleti Egyetem John Lukács Intézetének tudományos munkatársa és a Látószög blog szerkesztője. Email: fekete.rajmund@kommunizmuskutato.hu

2. Marx, Karl és Engels, Friedrich: *Marx és Engels válogatott művei: Három kötetben*. Budapest, Kossuth, 1975. 7–8.

3. Adolf Hitlert idézi: Karsai László: Hitler és a kereszténység. In: *Hetek*. 2001. október 28.

4. A Mao Ce-tung vezette kommunista Vörös Hadsereg a kínai polgárháború során 1934–1935-ben nagy veszteségekkel járó stratégiai visszavonulást, úgynevezett „hosszú menetelést” hajtott végre az ország déli és középső részéből kiindulva észak felé. A kínai partizánok az így elért Jenan városában rendezték be főhadiszállásukat, majd előbb halogató háborút vívtak a japán megszállókkal, 1945 után pedig folytatták a polgárháborút a nemzeti erők ellen és 1949-ben végső győzelmet arattak. A kínai példa komoly hatást gyakorolt a hatvanas évek nyugat-európai újbaloldali mozgalmaira; innen merítette Rudi Dutschke (1940–1979), a nyugatnémet diákmozgalom vezetője stratégiáját, amely eredetileg nem az intézmények meghódítását és belülről való kulturális átfarmálását jelentette – mint az később sikeresen megtörtént –, hanem a társadalmi intézményeken (főleg egyetemek, főiskolák, közép- és szakiskolák) keresztül való politikai áttörést. Lásd bővebben: Békés Márton: *Kulturális hadviselés. A kulturális hatalom elmélete és gyakorlata*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány, 2020.; Kimball, Roger: *The Long March: How the Cultural Revolution of the 1960s Changed America*. New York, Encounter Books, 2001.

akik kibékíthetetlen harcot vívnak egymással, hanem győztesekre és vesztesekre. Ennek az újmarxista elitnek a feltartóztathatatlan történelmi haladásba, más néven a történelmi szükségszerűségbe vetett hite pedig töretlen. Forradalmi elkötelezettségét sem adja fel, ezt bizonyítja a történelmi identitások, a szexuális és nemi kisebbségek jogaiért és az egyenlőségért folytatott szünet nélküli, kíméletlen harca.⁵

A nyugati élcsapat továbbra is kitart a szocializmus messianisztikus ígérete mellett. Átvette annak radikális ateizmusát és kiüresítette az eget. A nyugati ember ma mindenben hinni akar: abban, hogy férfiből lehet nő és fordítva, hisz az életmódváltás fontosságában, hisz a plasztikai sebészetben és a fogyókúrákban, csak az Istenben nem. Ezzel pedig kizárja a reményt az életéből. Amíg az Amerikai Egyesült Államokban 1973-ban a felnőtt lakosság 87 százaléka vallotta magát keresztény vallásúnak, ez az arány ötven évvel később már „csak” 68 százalék volt. Ami talán még aggasztóbb, hogy a felnőtt lakosság 45 százalékanak fontos egyáltalán a vallás.⁶ Ezzel viszont kizárják a reményt az életükből. Mindeközben ez a posztmarxista elit azért erőlteti a történelmi identitások jogkiterjesztését, hogy felszámolja a hagyományos érték-közösségeket. Hogy is fogalmazott Marx *A kommunista kiáltványban*? „*A kommunisták... nyíltan kijelentik, hogy céljaik csakis minden eddigi társadalmi rend erőszakos megdöntésével érhetők el.*”⁷ Az ateistává és marxistává vált nyugati elit a nemi-, a szexuális- és identitáskisebbségekkel szolidáris, minden más társadalmi szolidaritást azonban megszüntetésre ítélt. Ezzel súlyos identitásválságot generál, amivel hosszú távon az a célja, hogy lebontsa a meglévő struktúrákat, majd abból egy számára kedvezőt építsen fel. És aki felépíti, az uralma alatt is tudja tartani.

Ennek a posztmarxista nyugati elitnek a többség számára nincs mondanivalója. Kohéziójukat meg akarja törni, mert ellenségnek tekinti őket. Mára már mindazt elvesztettük, ami egykoron összekötötte őket. Hitüket és vallásukat, hagyományos identitásukat, begyökereszettségük tudatát. Nem maradt más, csak a fogyasztás kultúrája. Ez a hagyományos kötöttségeitől eloldott modern embert a teljes elidegeneltségbe és tanácstalanságba taszította.

5. Schmidt Mária: *Világrendtelenség*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány, 2024. 26–27.

6. How Religious Are Americans? In: *Gallup*, 2024. március 29. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://news.gallup.com/poll/358364/religious-americans.aspx>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

7. Löw, Konrad: *A kommunista ideológia vörös könyve. Marx & Engels – A terror atyjai*. Budapest, XX. Század Intézet, 2003.

Forradalmi hevületben

„Lehet forradalmat csinálni főbelövés nélkül?” Lenin

A forradalmárok szerint a forradalom egyben új időszámítást is jelent. Hívei ezért abban az illúzióban ringatják magukat, hogy a mindenkori forradalmakat követően jogukban áll az államot, az erkölcsi rendet, benne a családi és a vagyoni kötöttségeket az általuk vallott elvek szerint át-, illetve berendezni, a nem tetsző elemeket eltávolítani, mert felhatalmazottságuk és képességük van arra, hogy új utat szabjanak a történelem menetének. Nem veszik figyelembe, hogy a döntéseinktől függetlenül, rajtunk kívül, illetve felül álló erők is beleszólnak ebbe. Ahogy a régi, úgy a mai marxista elit sem érti, hogy az utolsó szót a Gondviselés mondja ki.⁸ Ezért előbb vagy utóbb, de ők is kénytelenek lesznek leszállni a magas lóról és tudomásul venni azt, amit a Tankcsapda már 1995-ben megénekel: *ember tervez, Isten végez.*

A nagy forradalmakra: a nagy francia forradalomra, a nagy októberi szocialista forradalomra – amely se nem volt nagy, se nem volt októberben, se nem volt forradalom –, és a hatvannyolcas forradalomra tekintenek eredetmítoszként. Ez utóbbi, a hatvannyolcas volt életük ügye és büszkesége. Számukra ez volt a nulladik óra, az üres lap, amit kényük-kedvük szerint teleírhatnak. Az ő 1968-as forradalomkísérletük ugyan torzóban maradt, hiszen saját elnyomottjaik kikoszarzták őket. A nyugati munkások jó életre, fogyasztásra és polgárosodásra vágytak, és eszüik ágában sem volt forradalmat csinálni – bármennyire is agította őket, jó dolgukban, ifjonti hévtől vezérelve valami igazán izgalmas, maradandó, romantikus élményre vágyó fiatal értelmiségiek sora. Tehát az a mélységes lenézés és megvetés, amit ez a hatvannyolcas élcsapat saját alsó rétegeivel szemben mind a mai napig éreztet, innen eredeztethető. Ezek a lázadásra éhes hatvannyolcasok, ugyanis miattuk maradtak forradalomra fogható tömeg nélkül. Egyébként is a létező szocializmust nemlétezőnek tekintették és a vele való szembeesülés helyett inkább más tájak felé fordultak, hogy távoli, ismeretlen célpontokat keressenek csodálatuk és lelkesedésük alanyául. Kambodzsa, Kína, Kuba lett a szentháromságuk. Pol Pot a franciák neveltje volt, ahogy Ho Si Minh, Csü En Laj és Teng Hsziao-ping is. Ennek a különben oly finnyás elitnek egy szava sem volt a kambodzsai népiértársról, a vietnámi, kínai tömeggyilkosságokról. Ezek a mai napig amolyan bagatell kisiklásoknak számítanak, amiket említésre sem méltatnak. A harmadik világ felé fordulás mellett pedig arra kényszerültek, hogy harcra kész csapataikat az egyetemek, a média és a tudományos élet elfoglalására korlátozzák. Azonban hamar felismerték a kultúra, vagyis a szoftopolitika fontosságát és az elfoglalt hadállásokra támaszkodva tematizálási fölényre, értelmezési monopóliumra tettek szert. Ez segített elkendőzni valódi természetüket, ami a legteljesebb összhangban van a fogyasztói társadalommal, hiszen a pillanat naiv kultuszán és a mindent azonnal akarásán alapul. Ezzel együtt járt a nemzés elutasítása, ami a jövő iránti közömbösséghez vezetett és Európát demográfiai deficitbe és az ezzel járó elbizonytalanodásba taszította. A hatvannyolcasok tehát kizárólagos életcélá tették az élvezet kultúráját, amit azzal kompenzálnak, hogy egyre nagyobb teret engednek a büntudat elterjedésének.

8. Schmidt Mária: i.m. 28.

Az Amerikai Egyesült Államokban egy kutatás során bebizonyosodott, hogy az összes vizsgált csoport közül egyedül a fehér liberálisok azok, akik többre becsülik a más fajúakat a sajátjuknál.⁹ Egy másik kutatás szerint az elmúlt bő egy évtizedben a fehér liberálisok annyira balra tolódtak a faji, illetve a rasszizmussal kapcsolatos kérdésekben, hogy az átlag fekete szavazónál is balrább helyezkednek el.¹⁰ Ez a 2012 óta tartó folyamat együtt jár a zsidókkal kapcsolatos negatív beidegződések felerősödésével és azzal, hogy az izraeli–palesztin konfliktusban egyre határozottabban állnak a palesztinok oldalára. Mindez szintet lépett, miután 2023. október 7-én a Hamász megtámadta Izraelt: a Harvard kutatása szerint október 7. és május 30. között 317 amerikai város 525 különböző oktatási intézményében összesen több mint 3 700 napnyi palesztinpárti tüntetést szerveztek.¹¹ Az amerikai Rágalmazás-ellenes Liga (*Anti-Defamation League*, ADL) adatai alapján 200 százalékkal nőttek meg az antiszemita jellegű incidensek száma az Amerikai Egyesült Államokban.¹² Noha ez a már korábban említett fehér liberális csoport mintegy egynegyedét teszi ki a teljes népességnek, a politikai és kulturális ereje ennek a sokszorososa. Magukra politikai aktivistaként tekintenek, nagyon tevékenyek a közösségi médiában, és hatásukat tekintve megmondó és irányadó szerepet töltenek be, nem utolsósorban azért, mert tagjaik a legtehetősebbek és legképzettebbek közül kerülnek ki.

Eltérő történelmi tapasztalatok

„A sztálinizmus Keleten gyakorlat, Nyugaton vallás volt.” François Furet

A forradalmat és ezáltal az ateizmust, valamint a marxizmust Európa egyik és másik fele különbözőképpen tapasztalta meg a huszadik század második felében. Amíg mi negyvenhat évig szenvedtünk, addig Oroszországnak hetvenöt évig kellett elviselnie a totális diktatúrák és az emberellenes terror rémtetteit. Hosszú ideig egy működésképtelen forradalmi rendszerben kellett élnünk, amelyben hazug ígérekkel ámítottak minket. Ünnepeknünk kellett a hamis hősokeket, a forradalmi ifjúsági napokat, a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat és ujjongva éltetni kellett a forradalmi munkásparaszti kormány ténykedését.

„Sokáig megtévesztett bennünket, hogy a bipoláris világ két felének szembenállása

9. Goldberg, Zach: America's White Saviors. In: *Tablet Magazine*, 2019. június 6. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/americas-white-saviors>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

10. Yglesias, Matthew: The Great Awakening. In: *Vox*, 2019. április 1. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://www.vox.com/2019/3/22/18259865/great-awakening-white-liberals-race-polling-trump-2020>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

11. Ulfelder, Jay: Crowd Counting Consortium: An Empirical Overview of Recent Pro-Palestine Protests at U.S. Schools. In: *Harvard Kennedy School Ash Center for Democratic Governance and Innovation*, 2024. május 30. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://ash.harvard.edu/articles/crowd-counting-blog-an-empirical-overview-of-recent-pro-palestine-protests-at-u-s-schools/>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

12. Honderich, Holly: Antisemitic incidents in US surge to record high – report. In: *BBC*, 2024. október 7. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://www.bbc.com/news/articles/c9wkvx9d99vo>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

a kezdetektől egészen a hetvenes évek végéig a kereszténység és a marxizmus közötti érték ellentétre hivatkozott. Ezt egészítette ki a fasizmus és az antifasizmus, később a demokrácia és a totalitarizmus közötti harc. Sokáig észre sem vettük, hogy nemcsak a forradalmi marxista–szocialista rendszerek kötötték el magukat a hagyományos társadalmaktól, haladták meg a vallásosságot, a keresztény erkölcsöt és váltak szekularissá és materialistává, hanem a hatvannyolcasok nemzedéke is.”¹³

Mi a nyomás ellenére is ellenálltunk és kitartottunk a kereszténység és az istenhit mellett. Pedig a kommunisták mindent megpróbáltak. Negatív sajtóhadjárat, megfélemlítés, ellehetetlenítés, koncepciók per, börtön, kivégzés, munkatábor. A kommunisták kimeríthetetlen eszköztárral bírtak, ha az ellenfél megsemmisítéséről volt szó. Amíg mi – többek között a hitnek köszönhetően – ellenálltunk a ránk kényszerített szovjetizálásnak, a nyugati elit eközben feladta identitásának és értékrendjének nagy részét.

A Nyugat azóta sem tanult a kommunizmus bukásából. Elitje még mindig azzal áltatja magát, hogy a kommunizmus végül is jót akart, csak a megvalósításba csúszott egy kis hiba. „A szocializmusra tett újabb kísérlet olyan, mint Elizabeth Taylor nyolcadik házassága; az élettapasztalaton felülkerekedett a vak remény” – fogalmaz Dinesh D’Souza amerikai-indiai származású író, politikai kommentátor.¹⁴

Az 1970-es évek óta Nyugat-Európa és az Amerikai Egyesült Államok értelmiségét végképp meghódította a marxizmus. A magyar származású Paul Hollander erről a következőképp emlékezett meg: „A döbbenetes tudatlanságtól a vegyes érzelmeken és a vágybeszédén át a leplezetlen szimpátiáig – a legkülönbözőbb attitűdökkel találkoztam...”¹⁵ Mindeközben feladták keresztény gyökereiket, elvesztették hitüket, reménytelenné váltak. A Nyugat hűtlenné vált kulturális önazonosságához, közös keresztény-zsidó gyökereihez.¹⁶ Mára az Amerikai Egyesült Államok posztbirodalmi utópiája magába olvasztotta a pogány marxizmus internacionalizmusát. Az osztályharcot felcserélte az identitások harcára, célja pedig egyértelmű: materialistává és múlttalanná tegye a nyugati civilizációt. Reményre adhat azonban okot, hogy a 2024. november 5-i elnökválasztáson az amerikaiak egyértelműen nemet mondtak a demokrata párt által képviselt identitáspolitikára.¹⁷

Nem véletlen, hogy a mai *woke* és *cancel culture* képviselői a nácik és a kommunisták istentagadó politikáját másolva számúzik Istent, a vallást és a hitet. Az egyházat, az egykori kommunista rendszerekhez hasonlóan a magánszféra részének tekintik, és kirekesztik a közéletből. A totális államok gyakorlatához hasonlóan az állam ki-szorította a kőző és az erkölcsök őrzőjének a szerepéből. A kereszténység üldözött vallás lett a világban és Nyugat-Európa egyes részein is. „Ma keresztényeket ölnek

13. Schmidt Mária: i.m. 29.

14. D’Souza, Dinesh: *Szocialista Egyesült Államok*. Budapest, Patmos Records, 2022. 14–15.

15. Hollander, Paul: *Marx és a Körán*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány, Budapest, 2024. 39.

16. Schmidt Mária: i.m. 31.

17. A republikánus Donald Trump 312 míg a demokrata Kamala Harris 226 elektori szavazatot kapott. Trump ráadásul közel három millió szavazattal kapott többet, mint Harris.

meg, kínoznak, börtönöznek be, mert nem tagadják meg Jézus Krisztust. [...] Ezek a keresztények, akik ma szenvednek, mert megvallják hitüket, megmutatják az üldözés kegyetlenségét, amely pedig sátáni.”¹⁸ Hívta fel a figyelmet Ferenc pápa 2016. szeptember 14-i szentmiséjén, amelyet a lefejezett francia atya, Jacques Hamel lelki üdvéért mutatott be. Finnországban Päivi Räsänen kereszténydemokrata parlamenti képviselőnek több évig tartó jogi eljárásokkal kellett szembenéznie csak azért, mert Szent Pál apostoltól mert idézni. A felvállalt hit és a kereszt viselése pedig ma könnyen az állásába kerülhet az embernek.¹⁹

Európa keleti felén a kereszténység még úgy, ahogy tartja magát, mert az emberek emlékezetében még él a náci és a kommunisták egyházüldözése, istentagadó, keresztényellenes világa. Kelet-Európában az üldözések, üldöztetések alatt a nemzet összeforrt a keresztény vallással, az egyházzal. Reményt adott akkor is, amikor a világ a feje tetejére állt. Az egyház adta a hősokeket, a nemzeti szenteket, a példaképeket, formálta és életben tartotta a nemzeti és a történelmi identitást. Nyugaton ezzel szemben az egyházak egyre jobban idomulnak az istentagadó világi divathullámokhoz és azok kiszolgálásához.

Nyugaton ma nemcsak az egyház és a keresztény hit áll támadás alatt, hanem a társadalmat integráló többi intézmény is. Célkeresztjükben van a család, az egyház, az iskola. Miután ezek tekintélyét lerombolják, feladataikat kiüresítik, az utolsó bástya, a nemzetállam lesz a soron. Meg akarják ugyanis szüntetni az emberek ragaszkodását nemzetükhöz, azt akarják, hogy helyettük a nemzetek feletti, az internacionalista Európai Unióhoz és a transzatlanti világhoz legyenek hűek és lojálisak. A nyugati elit szerint mivel az EU egy békeprojekt, ezért kötelessége nem csak visszaszorítani, de fel is számolni a „bűnös” nemzetállamokat, amik a világháborúkat okozták. Ez nettó hazugság. A világháborúkat egyaránt okozták a birodalmak és a nemzetállamok, levenni a felelősséget az előbbiekről neveléses és hiábavaló vállalkozás.²⁰ A nemzetállamok elleni frontális támadás legfőbb indoka az, hogy egyedül a nemzet és a nemzetállam alapul a földrajzi területhez kötődő sorsközösségen, gyökerezik a közös múltban, rendelkezik kollektív emlékezettel. Védi az állam egységét, szavatolja biztonságát és őrzi a határait. A nemzetállam a polgári felelősségvállalás terepe. Kollektív lojalitása ellensúlyt képez a globális gazdasági és politikai erők részéről érkező politikai és gazdasági behatolással szemben. Ezért akarják felszámolni a nemzetállamokat. Mert a nemzetállamok Európája az utolsó esély a keresztény elveken

18. Egy éve gyilkolták meg Jacques Hamel atyát. In: *Magyar Kurír*, 2017. július 26. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://www.magyarurir.hu/hirek/egy-eve-gyilkoltak-meg-jacques-hamel-atyat>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

19. Az Egyszerűt Királyságban több alkalmazott és munkaadó állt már bíróság elé, amiért több munkahelyen is szankcionálták a kereszt viselését. 2021-ben egy nő azért bocsátottak el a kórházból, mert keresztet viselt, de 2013-ban Nadia Eweida azért jelentette fel a British Airways-t, mert munka közben el kellett rejtenie a nyakában viselt kereszt alakú medált. Az Európai Emberjogi Bíróság neki adott igazat.

20. Schmidt Mária: Tíz év múlva: Gondolatok Európa jövőjéről. In: *Látószög blog*, 2020. október 31. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://latoszogblog.hu/aktualis/tiz-ev-mulva-gondolatok-europa-jovojerol/>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

és hagyományokon alapuló Európa túlélésére.²¹

A mai woke ugyanúgy házal a nemzetek-fölöttiség illúziójával, ahogy egykor a kommunista aktivisták terjesztették internacionalizmusukat, kampányoltak a világ proletárjainak egyesítéséért. Ez volt az ő kínálatuk a keresztény univerzalizmussal szemben. Céljuk az organikusan kialakult közösségek felszámolása volt. Keleten és Nyugaton évtizedeken keresztül azt hazudták, hogy a Szovjetunió sikeresen meghaladta a nemzeti kérdést. „*Láttam a jövőt és működik!*” – hirdette Lincoln Steffens²² amerikai oknyozó újságíró, miután hazatért a Szovjet-Oroszországból. A marxisták immár több mint százötven éve azt állítják, hogy a nemzeti kérdés a múlt tartozéka, és a nemzetállamok kora lejárt. A Szovjetunió több mint hét évtizedes fennállása alatt az volt a mondás, hogy a Szovjetunió megoldotta a nemzeti kérdést. Ezért aztán, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzet él és virul, sőt a hatalmas Szovjetuniót is megsemmisítette, az derült égből villámcsapásként érte a nemzetköziség bővületében élő kommunista funkcionáriusokat és a nyugati szovjetológusokat. Pedig ugyanezt nem sokkal korábban ők is megtapasztalták. Gyarmataik nemzeti ébredése vetett véget gyarmatbirodalmaiknak. De ebből sem tanultak.

A neomarxistává vált nyugat-európai elit ugyanis nem értette meg a huszadik század legfőbb tanítását: a nemzet fontosabb, mint az osztály.

A kereszténység térvesztésében sajnos azonban vastagon benne vannak a folyamatos hitelvesztéstől szenvedő egyházak is. Súlyosbítja a helyzetet, hogy már nem adnak tanítást, nem nyújtanak értelmi és érzelmi bizonyosságot. Az egyházak képviselői önbizalomhiányosak, folyamatosan kételkednek küldetésükben, hitük meg-ingott. Egyre több engedményt tesznek a korszellemnek. A közéleti botrányok, a szereptévesztések és az arra nem adott, a híveket védő és megnyugtató válaszok azt mutatják, a keresztény egyházak a meghunyászkodás testtartását vették fel. „Lehorgasztott fejjel, meggörcsített háttal örömködnék, hogy megtűrik őket, és ennek megfelelően úgy viselkednek, mint egykor a kommunizmus alatt.”²³ Hiányoznak a Mindszenty Józsefhez hasonló harcosok.

Van remény

„*Én még mindig itt vagyok / Én még élni akarok*” Tisztán a cél felé

Míndeközben a nyugati elit nincs kibékülve az Isten által teremtett világgal, meggyőződésük szerint ők jobbat és tökéletesebbet fognak majd csinálni. Elbizakodottságukban egyre több jogot követelnek maguknak, ami az egók eluralkodását és a közösségek szétporladását eredményezi. Törvényeikből kiiktatták az erkölcsöt, vagyis

21. Schmidt Mária: i.m. 33–34.

22. Baker, Kevin: Lincoln Steffens: Muckraker's Progress. In: *The New York Times*, 2011. május 15. 29.

23. Schmidt Mária: i.m. 35.

leválasztották a jogot az igazságosságról.²⁴ Nyugaton mára már sikerült kiűzni Istent a tudományos szférából, világunkat kiszolgáltatták a tudományos technikai szemléletnek és a szexualitásnak. A nyugati fősodor haladói kézenfogva a feministákkal, az LBMTQ- és transzaktivistákkal együtt – ahogy egykor a kommunisták – minden követ megmozgatnak azért, hogy a szexszel összefüggő kérdéseket újra közügyé tegyék és átpolitizálják.²⁵ Eközben rábíztak minket a tudományos-technikai haladásra, ami könnyen pusztító lehet. A relativizmusban lubickoló ember vakmerősége ugyanis korlátlan.

A nyugati fejlettek ma már ott tartanak, hogy megtagadják magzatjaikat, egyes helyeken egyenesen emberi joggá nyilvánítják az abortuszt és egészségügyi kérdéssé degradálják – ahogyan azt tette Tim Walz demokrata alelnökjelölt. A magzat, az új élet ezek szerint nem érték, nem „Isten ajándéka”, és nem rendelkezik emberi joggal.²⁶ A művi terhességmegszakítás kérdése az elmúlt félszáz évben sem jutott nyugvópontra, hiszen a mai napig éles politikai összecsapások terepe, választási küzdelmek tétje.²⁷ Ma a haladók vezette Nyugaton, sőt már a lengyeleknél is arra törekszenek, hogy a gyermeket akár a kilencedik hónapban, illetve közvetlenül a megszületése után is megölhessék. Újabban pedig az eutanázia emberi joggá nyilvánítása is napirenden van.²⁸ A fejlett Nyugat *übermensch*ei számára emberi jog az, ha szabadon rendelkeznek életről és halálról. A mások éle-

24. Donald Trump republikánus elnökjelöltet minden eszközzel megpróbálták ellehetetleníteni a 2024-es amerikai elnökválasztás során. El akarták kobozni a korábban megszerzett vagyonát, többször, több ügyben perbe fogták, sőt egyes államokban még az indulását is megtiltották volna. A 2024-es választási kampány során több merényletkísérlet volt ellene. Az elnökjelöltek elleni merényletek még az Amerikai Egyesült Államokban is példátlanok számítanak: Robert Kennedy (1968) és George Wallace (1972) óta Donald Trump volt a harmadik elnökjelölt, akit megpróbáltak megölni. Fekete Rajmund: Megölni az elnököt. In: *Látószög blog*, 2024. október 3. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://latoszogblog.hu/aktualis/megolni-az-elnokot/>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

25. Ide lehet sorolni a *metoo*-mozgalmat is, amely kezdetben a munkahelyi hatalmukkal visszaélők elrettentéséről szólt. Rövid időn belül azonban a kudarcos, korosodó nők pénz kicsikarni próbáló kísérletévé züllött, parttalan bosszúhadjáratokká fajult. Egyre inkább évtizedekkel korábbi, ellenőrizhetetlen, sokszor légből kapott atrocitásokra hivatkozva sároztak be és lehetetlenítettek el befolyásos és sikeres férfiakat. Ahogy egykoron a pártállamban, úgy a *metoo*-ügyekben sem lehet szó az ártatlanság vélelméről.

26. Schmidt Mária: Ne szeretkezz, háborúzz! In: *Látószög blog*, 2024. szeptember 23. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://latoszogblog.hu/aktualis/ne-szeretkezz-haboruzz/>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

27. A 2024-es amerikai elnökválasztáson a demokraták fő választási programja és témája az abortusz kérdése volt.

28. Európában az eutanázia jelenleg Belgiumban, Hollandiában, Luxemburgban és Spanyolországban legális bizonyos körülmények között. Az asszisztált öngyilkosság engedélyezett Portugáliában és Svájcban. Franciaországban Emmanuel Macron elnök „egészségügyi és életvégi kísérésről” szóló törvényjavaslata tartalmazza a rövid távú, halálos kimenetellel élők számára a halálba segítséget. A Nemzetgyűlés várhatóan 2025. január 27-én folytatja a törvényjavaslat vitáját, amely a 2024. június 9-i feloszlását követően szakadt meg.

téről és haláláról. Mi azonban már ezt is ismerjük. Mi már ezen is túlvagyunk.

Magyarország 1 100 éves állam- és nemzetmegtartó öröksége és a rendszerváltás óta eltelt több mint három évtized sikeres országépítése megerősítette emancipációs törekvésinket. Birodalmak jöttek és mentek a fejünk fölött ezalatt az időszak alatt. Uralkodtak rajtunk a tatárok, az oszmánok, a Habsburgok, a náciak, a kommunisták. Kiűztük őket. Mi még mindig itt vagyunk, ők meg sehol. Mert ellenálltunk és hűek maradtunk önmagunkhoz, szuverenitásunkhoz, aminek a tartalma ma is ugyanaz, mint mindig: a szabadság és a függetlenség. Ady Endre így látta: „...ebben van a ti életetek, véreink, magyarok. Hogy megálltok, s kemény koponyátokat előre szegzitek, nem csalóka, tarka ideálok befogadására, de – döfésre.”²⁹

A múltunk tehát arra kötelez minket, hogy ragaszkodjunk ahhoz, hogy magunkhoz méltóan élhessünk. Azonban nemcsak a túléléshez van szükségünk a gyökereinkre, hanem ahhoz is, hogy ne vesszen semmibe az emberi méltóságunk. Európa gyökereinek megtagadása ugyanis végzetes irányvesztést eredményezne. Mert keresztény civilizációs örökségünk nélkül nincs európai kultúra, nincs európai életmód. Ezért sem téveszthetjük Istent szem elől. „Ha Isten velünk, ki ellenünk?”

29. Ady Endre: *Ismeretlen Körvin-kódex margójára*. 1905. – Digitális kiadvány, elérhető: <https://mek.oszk.hu/00500/00583/html/ady55.htm>, letöltés dátuma: 2024. november 11.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

A szlovákiai magyar bencések sorsa

Ha a mai Szlovákia területén letelepült bencés monostorokra gondolunk, eszünkbe jut Zobor hegye, Garamszentbenedek (*Hronský Beňadik*), a Kassa (Košice) melletti Széplak-Apáti (Opátska, Krásna nad Hornádom), az idén nyolcszáz éves Szalka (Skalka nad Váhom), továbbá más bencés alapítások. Ezek középkori eredetűek és általában a törökök által, valamint a protestánsokkal való felekezeti harcok, nemkülönben a földesúri szekularizációs törekvések miatt alig éltek túl a középkort. Túléltek viszont a pannonthalmi bencés plébániák, így Deáki (Diakovce)¹ és Füss (Trávník) egyházai.

A XVII–XVIII. század folyamán Modorban (Modra) volt bencés plébános, aki Pannonthalmához tartozott, és iskolamestert tartott, bő egyszáz esztendeig, 1786-ig.² Komáromban pedig, a jezsuiták felosztatását követően, 1776-tól tíz éven át pannonthalmi bencések működtek, egészen 1786-ig, amikor II. József feloszlatta a pannonthalmi bencéseket.³

A XIX. században megszűnt két bencés ház:

Pozsonyban (Bratislava) Akadémia, Gimnázium.⁴

Nagyszombatban (Trnava) Gimnázium, régi és mai jezsuita épület.⁵

1. Iratanyagára lásd a Pannonthalmi Főapátság Levéltárát (PFL) és *A Pannonthalmi Szent Benedek-Rend Története*. Szerk. Erdélyi László és Sörös Pongrácz, Stephaneum, Budapest 1902–1916. 14 kötet (PRT) vonatkozó köteteit.

2. A levéltári hagyatékot lásd a PFL-ben, amely a magyarországi bencés múlt központi levéltáraként is működik.

3. Mint ismeretes, Zalavár-Zalaapáti monostorát nem, mert az az ausztriai Göttweighez tartozott és Göttweig nem tartozott a szekularizált monostorok sorába. – Ugyanígy megmenekült a bécsi Schottenstift is, így megmaradt az általa visszavásárolt Telki apátság, annak jószágigazgatói épületével Budajenőn (ma általános iskola). Lásd Eugen Bonomi: *Die ungarische Abtei Telki unter den Wiener Schotten: 1702–1881: deutsche und ungarische Bauern bei Benediktinern*. Verlag des Südstdeutschen Kulturwerkes, München 1977. Továbbá Somorjai Á.: Pannonthalmi és magyarországi dokumentumok a bécsi skót bencés apátság levéltárában. Kutatási beszámoló, 2018. augusztus 28.–szeptember 6. In: *Collectanea S. Martini. A Pannonthalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értésítője* VI., 2018. 257–270. – Ezek az osztrák apátságok Ausztriában bekapcsolódtak a lelkipásztori életbe és számos plébániát vállaltak, amelyeket mindmáig vezetnek.

4. Lásd a PRT VI. B kötetét 98–102. oldalakat, ill. recenziókat a következő munkárol: Keresztes Veronika: A Pozsonyi Jogakadémia története (1777–1914). Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2022. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XXVI (2024), 2. szám, 187–189.

5. Lásd a PRT VI. B kötetét 96–98. oldalakat, és a pannonthalmi bencés sematizmusokat. Utóbbiak bibliográfiai adataira lásd írásunkat: Somorjai Á.: A komáromi/komárnói bencés rendház 1919 után. In: *A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai vallási, politikai, kulturális téren, 1938–2018*. A Szegeden 2019. február 26-án tartott nemzetközi konferencia szerkesztett anyaga. Szerk. Zombori István. METEM, Budapest 2020. 93. lapon.

1977-ig bencés plébániák

Deákiban – Árpád-kortól 1977-ig⁶

Füssön – Árpád-kortól 1977-ig⁷

Dénesden (Jánošíková) a plébános egyházmegyes pap volt, de a pannonhalmi főapát volt a kegyúr, aki személyére javaslatot tesz, és az esztergomi érsek nevez ki.⁸

A komáromi (komárnói) bencések

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend 1802. esztendőben történt újjáalapítását követően 1812-ben költöztek vissza a pannonhalmi bencések a komáromi rendházba és a városi gimnáziumban értékes munkát végeztek, egészen 1945. június végéig,⁹ amikor a csehszlovák hatalom, nem várva meg az érettségit sem,¹⁰ szekularizálta azt. 1945-ben egészen október hónapig maradt az esztergomi érseki főhatóság, amikor ez megváltozott és visszaállt a korábbi helyzet.¹¹ Ezt követően a bencések a városban pasztoráltak, a környező és távolabbi falvakban helyettesítet-

6. Újabbkori iratanyagára lásd még: Keresztes Csaba: A deáki római katolikus plébánia iratanyaga, *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek értesítője* 8., Szerk. Dénesi Tamás, Pannonhalma 2020. 25–36.

7. 1923-ban az Apostoli Szentszék az esztergomi érsekség szlovákiai területeinek kormányzására a korábbi érseki helynökséget Nagyszombat (Trnava) központtal apostoli kormányzósággá emelte (adminisztrátúra). A Pannonhalmi Főapátsághoz tartozó két plébánia, Deáki és Füss egészen 1977-ig, a nagyszombati (trnavai) érsekség megalakításáig, ha papíron is, Pannonhalmához tartozott. A plébánosok lehetőség szerint végig bencések voltak. Vö. Somorjai Á.: *Katolikus egyházkormányzati egységek Szlovákiában a II. világháború után. Különös tekintettel Trnava (Nagyszombat) esetére 1922–1937–1977–1995–2008*, sajtó alatt.

8. A Trianon után előállt helyzetre lásd áttekintésünket, Somorjai Á.: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend és Trianon*. In: (szerk.): Zombori István. *Trianon és az egyházak*. METEM, Budapest 2023. 561–589:566sk.

9. „Gimnáziumunkat 1944. szeptember 6-iki hatállyal 1945. június 28-án a Poverenictvo pre školstvo megszüntnek nyilvánította ki, úgyhogy az addig iskolába járó tanítványainknak már az iskolai végbizonyítványt sem adhattuk ki.” Bíró Lucian vicarius, házfőnök, gimn. igazgató úr K 122/1945 ikt. sz. 1945. november 11-én kelt levele Dr. Lazik Ambrus gen. vic. úrnak, PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai 1945.

10. Az érettségi vizsgát sokan közülük a győri bencés gimnáziumban tették le, kalandos körülmények között. Lásd pl. Horváth Pius OSB: Fél napig győri diákok is voltunk... Emlékezés, kegyelet, hála. In: *Collectanea Santi Martini IV. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője*, Pannonhalma 2016. 172–174.

11. A kérdésre lásd Somorjai Á.: *Az egyházi joghatóság változása a Dunától északra fekvő, ismét csehszlovák államterületen, 1945–1949. Vatikáni iratok alapján*. In: *Levéltári Közlemények* 90 (2019) 2021. 213–239.

tek, kíségtettek,¹² tartottak népmissziót és a Marianumban tanítottak.¹³

1949. május 27-én pedig egy este, vacsora közben rontottak rá a bencésekre, teherautóra kényszerítették és Znióváráljára (Kláštor pod Znievom) szállították őket.

1989 után a bencések újra megpróbálták benépesíteni a házat, de ez nem vezetett sikerre. Ennek a kérdésnek a tárgyalása még nem rendelkezik történelmi távlattal.

E helyen a Csehszlovákiába került komáromi bencések sorsával foglalkozunk, különös tekintettel Tóth János Aldemár¹⁴ bencés emlékeire, aki helyi hivatás volt, egyetemi tanulmányait éppen akkor végezte el, amikor az állam elvette a gimnáziumot. A komáromi rendházban 1947-től külső házgondnokként működött a Marianumban egyháztörténelmet tanított,¹⁵ amíg engedték, majd megjárta Csehszlovákia fontosabb papi börtöneit. Emlékeit 1977-ben mondta hangszalagra Sólymos László Szilveszter pannonhalmi bencésnek. Ezt az oral history anyag nemrég jelent meg.¹⁶

Ezt a szlovákiai bencés sorsot – konferenciánk címadásának megfelelően – a hitvalló egyház magyar mártír sorsának lehet nevezni.

Kísérletek a bencés ház megmentésére

Az impériumváltozással előállt új helyzetben a csehszlovák államhatalom képviselői arra törekedtek, hogy leválasszák őket a rendi központtól, Pannonhalmától. A pannonhalmi mezőgazdasági ingatlant az újonnan felállított központi kormányhivatalból igazgatták, a komárnói bencések és a bencés gimnázium szükségleteire keveset utaltak át. Ebben a helyzetben a komárnói bencés ház konventje és előljárója intenzív levelezést folytatott az állami hatóságokkal, továbbá egyházi előljáróival,

12. Erről rendszeres a levelezés a PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai 1945–1950 között.

13. „Október 30-ika óta a Marianumban a teológián is tanítunk a szerint a beosztás szerint” Bíró Lucian vicarius, házfőnök, gimn. igazgató úr K 122/1945 ikt. sz. 1945. november 11-én kelt levele Dr. Lazik Ambrus gen. vic. úrnak, i. h. – A „Marianum” irattárát Keszegfalvi [Kameničná] templomtoronyban találták meg, utóbb bekerült a Marianum Egyházi Iskolaközpontba. Anyaga még feldolgozatlan.

14. Tóth János Aldemár (Deáki, 1921–Pannonhalma/Győr 1986. május 19.), bencés 1940, teológiai hallgató Pozsonyban 1945–46, rkat. pap 1946, gimn. tanár és segédlelkész Komáromban 1946–49, lelkész Turócremetén [Vricko] 1949–50, munkatáborban 1950–55, segédlelkész 1955–67, nyugállományban 1967–82, lelkész Deákiban 1982–86. január.

15. A Marianum levéltári anyaga, mármint ami visszakerült, sajnos 1944-gyel záródik. A folytatás lehet, hogy még lappang.

16. Tóth János Aldemár OSB: *Ilyennek láttam bencés rendtársaimat. A szlovákiai magyar bencések 1977.* A bevezetőt írta és a szöveget gondozta: Somorjai Á. METEM, Budapest 2024. 100 lap. (Jeles bencés tanáraink 3.)

így a prágai nunciatúrával és az Apostoli Szentszék tényezőivel is,¹⁷ keresve az kényszerű önállóság felé vezető út módját. A helyzet megoldására a pannonhalmi konvent és a főapát, valamint a magyar külügyminisztérium is több kísérletet tett. Ennek jogi és politikai környezete azonban kedvezőtlen volt, egyszerűen azért, mert rendezetlen volt a csehszlovák állam egyházi jogi helyzete ebben a periódusban, egészen a *modus vivendi*¹⁸ megkötéséig 1927 végén, ill. annak a prágai parlament által 1928. február 2-án történt ratifikálásáig.¹⁹ A komáromi bencések esetében az államhatóság arra törekedett, hogy azok a többi bencés kolostorral együtt önálló rendtartományt alkossanak.

Vitatkozunk a korabeli és a mai felfogással, amelynek szintézisét így foglalhatjuk össze: „Ami pedig a jogi helyzetünket illeti, akkor még ők elismerték, hogy a magyar Szent Benedek-rend tagjai vagyunk, de amikor 1928-ban a Szentszék és csehszlovák kormány között létrejött *Modus vivendi* című egyezmény előírta, hogy idegen nemzetbeli főhatóság nem intézkedhet csehszlovák területen élő személyek, állampolgárok fölött. Ez azt jelentette, hogy nekünk meg kellett indítani az önállóságra vezető tárgyalásokat Rómában.”²⁰

Ezen a téren mindmáig kiható erővel elmaradt annak az érvényesítése, azaz a csehszlovák, majd a szlovák jogba való becikkelyezése, hogy a pannonhalmi főapát, aki rendfőnöki jogon volt előljárója a komáromi bencés ház szerzeteseinek és nullius apátként a szlovenszkoí két bencés plébániának, ami megyéspüspöki, ordináriusi jogokkal ruházta fel, nem volt csupán külföldi tartományfőnök, hanem egy önálló szerzetesrend, a Pannonhalmi Bencés Rend legfőbb előljárója, így a *modus vivendi* értelmében a római (és más székhelyű) generálisokkal egy kategóriába esett.²¹ Ennek

17. Somorjai Á.: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja*, (Rendtörténeti Füzetek 13.), Pannonhalma 2008. 451–535. (Vatikáni levéltári dokumentumok alapján). Lásd még uó: A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken, 1919–1939. In: *Episcopus, Archiepiscopus Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk. Somorjai Ádám OSB és Zombori István, Budapest 2016. 109–123. Lásd még Somorjai Á.: Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 29 (2017), 3–4. sz., 42–109.

18. Az ilyen helyzetekben az Apostoli Szentszék konkordátumot köt, de Csehszlovákia esetében csak annak alacsonyabb változatát sikerült elérni, hosszú évek tárgyalását követően.

19. A *modus vivendi*re vonatkozó részt lásd: Somorjai Á.: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria*, i. m. 525skk.

20. Tóth János Aldemár: *Ilyennek láttam bencés rendtársaimat*, i. m. 21. Szerző történelemből szerzett doktorátust.

21. Ennek legfőbb oka az, hogy a Bencés Konföderációnak különleges a jogállása, mert a svájci kantonokhoz hasonlóan, amelyek önálló államok, amelyek konföderációban egyesültek, önálló rendek szövetsége. Ez gyökeresen eltér a szerzetesjogban bevett fogalmaktól és az elmúlt 1500 – hazai viszonylatban 1000 esztendő – jogfejlődésének eredménye. Az egyes bencés kongregációk élén adott esetben generális áll, általában prézes apát, magyar nyelvhasználat szerint főapát. – A kérdéshez lásd Somorjai Á. (szerk.): *A Bencés Konföderáció*. Pannonhalma 2009. (Bencés Rendtörténet I.)

fő oka az, hogy a Bencés Konföderációnak sajátos az alkotmánya, hasonlít a svájci kantonokéhoz, amelyek független államok, amelyek egymással szövetségbe léptek. A Bencés Konföderációt pápai akarat, nevezetesen XIII. Leó pápa hozta 1893-ban, amelyben a bencések független szerzetesrendek, esetünkben kongregációk, konföderációban, szövetségben egyesültek. A kánonjogon belüli szerzetesjog értelmezésében is sajátos és a többiektől eltérő felfogás ez, az elmúlt 1500 - a magyar bencés szerzetesség életében 1000 - éves fejlődés eredménye, amelyet csak a XX. században fogalmaztak meg tételesen. – Ezt a csehszlovák jog, valamint a szlovák jog nem vette figyelembe. Ezt nem vette észre a közfelfogást 1977-ben tolmácsoló krónikás sem.²²

A bencések 1938. május 18-án jutottak el odáig, hogy az Apostoli Szentszék illetékes hivatala, a Szerzetesi Kongregáció jóváhagyta a csehszlovákiai magyar bencések önálló bencés kongregációban való egyesülését,²³ ez azonban papíron maradt,²⁴ az első bécsi döntést követően visszaállt a Trianon előtti helyzet.

Az 1945-ben újonnan előállott helyzetben az egyik számunkra fontos esemény a Szláv Bencés Kongregáció felállítása,²⁵ melynek prézes apátja a prágai Emauzy kolostor²⁶ apátja volt, Maurus Verzich.²⁷ A komáromi bencéseket, azzal a szándékkal, hogy megmentse a feloszlatás előtt, római dekrétummal önálló (sui iuris) perjeltségé emelték, elszakították a Magyar Bencés Kongregációtól, a Szláv Kongregációhoz csatolták, azzal a megjegyzéssel, hogy megtarthatja saját szerzetesi szokásait.²⁸

22. A kérdés kifejtéséhez lásd Somorjai Á.: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria*, i. m. 455. 3. jegyzet.

23. Somorjai Á.: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria*, i. m. Az önállósulásra törekvés eredményeinek összefoglalását lásd 451skk.

24. Faksimile In: Somorjai Á.: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria*, i. m. 528.

25. Somorjai Á.: *A Szláv Bencés Kongregáció rövid története*, in: Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője V., 2017. 153–168. Szlovákul lásd uó: Stručné dejiny Slovanskej benediktínskej kongregácie. In: *Acta Facultatis Theologicae Universitatis Comenianae Bratislaviensis*, XX [sic!] (2023), 2. sz., 78–92.

26. A IV. Károly cseh király által alapított prágai bencés apátság a glagolita szertartás központja lett Csehországban, itt tanult többek között az ifjú Husz János. Később huszita központ, majd montserrati (Katalónia, Spanyolország) bencések, végül a Kulturkampf miatt Prágába menekült beuroni német bencések központja volt. 1945 után a német konventet kiutasították Csehszlovákiából és a konvent cseh tagjai csökkentett létszámmal folytatták a bencés életet. A prágai szláv bencések működése kultúrtörténeti szempontból rendkívül fontos. Lásd írásunkat Somorjai Á.: Inkulturáció Kelet-Közép-Európában. In: *Vigilia* 89 (2024), 5. szám, 414–422.

27. Maurus Alois Verzich (1911–1992), Emauzy apátja 1949–1969, 1948-ban Olaszországba emigrált, előbb Sassovivo korábbi bencés apátságát próbálta revitalizálni, majd 1965–1969 között Norciában, Szent Benedek szülővárosában élt a cseh szerzetesekkel együtt. 1969-től a falakon kívüli Szent Pál bencés apátságban működött, majd élete végén a firenzei San Miniato bencés monostorban élt ott halt meg. Személyes levéltári hagyatékát még nem leltük föl.

28. Somorjai Á.: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria*. i. m. 453. A dekrétum faksimilije i. m. 492.

A helyzet összetettségére utal, hogy Verzicht apát nem értette meg a római dekrétumot. Komáromba utazva 1947. október 17-én és 20-án²⁹ az atyáktól egyenként teljes engedelmességet követelt, majd eredménytelenül távozott. Pozsonyban utánanézett a komáromi bencés ingatlanoknak.

Máriusz, Lukács és Kálmán 1947-ben Magyarországra távozott

A tati születésű *Boldoghy Máriusz* családja komáromi volt. 1930–33 között komáromi tanár és házgondnok, majd ismét gimnáziumi tanár 1939–45 között, majd Bíró Lucián kinevezte esperesnek, a bencés plébániákra. Füssi plébános volt, a Maria-numban filozófiát is tanított.³⁰ 1947-től pápai gimnáziumi tanár, helyettes igazgató,³¹ 1948-tól a bencés nővérek zárdalelkésze Tiszaugon, 1950-től gimnáziumi tanárként működött Bicskén.

A komáromi születésű *Hajdu Lukács* ellen, aki 1921-től szülővárosában működött,³² államellenes működés miatt pert indítottak, amelyet elveszített.³³ Engedély nélkül hagyta el Csehszlovákia területét. Távollétében négy évi szabadságvesztésre, húsz évi jogvesztésre és vagyyonelkobzásra ítélték.³⁴ 1947-től igazgató lett Pannonhalmán, ebben a minőségében érte a magyarországi államosítás.³⁵

29. Az események leírására lásd Somorjai Á.: *A Komáromi Bencés Monostor önállósítására való törekvések 1945 után és a monostor feloszlatása*. In: *Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője IV.*, 2016. 163–175:169.

30. Boldoghy József Máriusz (1895–1957) bencés 1913, rkat. pap 1920, gimn. tanár Pápán 1920–28, főisk. tanár Pannonhalmán 1928–29, gimn. tanár Komáromban, 1929–30, ekkor megvonták tanítási engedélyét, házgondnok, 1930–31, majd gimn. tanár Pápán 1931–33, Budapesten 1933–39, Komáromban 1939–47, Pápán 1947–48, zárdalelkész Tiszaugon 1948–50, állami gimn. tanár Bicskén 1950–57. Szépen ír róla Tóth János Aldemár: *Ilyennek láttam bencés rendtársaimat*, i. m. 35.

31. Az 1947. július 9-én 1028/1947 ikt. sz. alatt kiadott évi rendes munkabeosztásban jelent meg, azzal a megjegyzéssel, hogy a komáromi rendtársak kérése: Lukács és Máriusz urak elhelyezése a lapokban egyselőre ne jelenjék meg.

32. Tóth János Aldemár: *Ilyennek láttam bencés rendtársaimat*, i. m. 37sk. és másutt, mert Aldemárnak szeretett történelemtanára volt.

33. Ennek kiváltó oka volt az bencés gimnázium értesítőjében megjelent történeti összefoglalója az első republikában töltött mintegy húsz esztendőről, lásd: Hajdu Lukács: *Emlékezzünk!* In: *A Komáromi Szent Benedek-rendi Katolikus Gimnázium Évkönyve az 1938–1939. iskolai évről.* (290. év.) Közzéteszi: Gidró Bonifác igazgató. Komárom, 1939. 3–19. Számos korabeli fényképpel. – Ez a cikk hűen visszatükrözi a magyar csapatok bevonulása utáni örömet, azt felszabadulásnak nevezi, az elmúlt időkről pedig mint rabságról ír.

34. Bíró Géza Lucián főapáti helynök és házfőnök 1947. október 7-én kelt válaszelevele Dr. Jamnicky Ottokára főügyésznek Pozsonyba. PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai, 1947.

35. Hajdu István Lukács (1898–1960), rkat. pap 1921, bölcsészdoktor, gimn. tanár Komáromban 1921–47, igazgató Pannonhalmán 1947–48, főiskolai tanár 1948–50, gimn. tanár Pannonhalmán 1950–60. – Lásd még a megjegyzést Boldoghy Máriusznál.

A pozsonyi születésű *Thurzó Kálmán* 1945 januárjától működött Komáromban,³⁶ a gimnázium államosítása már ott érte, 1947-től Kőszegen tanár, itt őt is utolérte az államosítás. Ezt követően lelkészként működött.³⁷

Benignusz és Kristóf, 1949. május 8-án hagyták el Csehszlovákiát és az Egyesült Államokba (Kanadába) emigráltak

A két fiatal bencés, a komáromi születésű *Baráth (Rissdorfer) Benignusz*,³⁸ és a csi-sói születésű *Hites (Hrotkó) Kristóf*,³⁹ a deportálás előtti napokban, 1949. május 8-án együtt, útlevelemel elhagyták Csehszlovákiát, európai körutat követően hajóval New Yorkba érkeztek.⁴⁰ Előbb Kanadában, majd az Egyesült Államokban végeztek lelkipásztori szolgálatot. 1957. november 11-től Kristóf a kanadai Woodside alapító atyái között, Benignusz 1958-ban érkezett oda. Itt élt és tevékenykedett, halt meg 1990. június 29-én, 74 évesen, Kristóf 1999. június 26-án Pannonhalmán, 86 évesen, ahova 1994-ben hazaköltözött.

Közjáték 1949 tavaszán: az argentinai alapítás fölvetése – „nem hagyjuk el híveinket”

Békés Gellért római bencés prokurátor⁴¹ 1949. március 23-án részletesen beszámolt a pannonhalmi főapáti koadjutorának, Sárközy Pálnak⁴² az argentinai La Plata egyetemre történő meghívásról és esetleges bencés alapítás gondolatáról, ahova a szlovákiai bencés rendtársakat vélte küldeni. Több kísérletet is tett a prágai nunciatúra útján az internált rendtársak útlevelet kapjanak és Argentínában folytathassák bencés életüket. A Pittsburghben (USA) tartózkodót Kelemen Krizosztom

36. Tóth János Aldemár: *Ilyennek láttam bencés rendtársaimat*, i. m. 14.

37. Thurzó Árpád Kálmán (1920–1996), bencés 1939, rkat. pap 1944, gimn. tanár Komáromban 1945. januártól–1947-ig, Kőszegen 1947–48, lelkész Kőszegpatyon 1948, Veszprémvárosban 1948–59, Győrszentivánban 1959–66, szabadságvesztés 1966–67, lelkész Bársonyoson 1967–85, nyugállományban 1985-től.

38. Barát (Rissdorfer) Ferenc Benignusz (1916–1990) bencés 1934, rkat. pap 1939, hitoktató Győrszentmártonban, 1940 Pannonhalmán, 1942-től Komáromban, táborigazgató 1942–1944, 1949-től Kanadában, 1958-tól Woodside-ban.

39. Hites (Hrotkó) Imre Kristóf (1913–1999), bencés 1934, rkat. pap 1938, gimn. tanár Sopronban 1942, majd Komáromban 1943, 1949-től Kanadában, 1957-től Woodside-ban, gimn. igazgató, a Csehszlovákiai Magyarok Nemzeti Bizottmányának alelnöke, majd elnöke, 1994-től Pannonhalmán.

40. Hites Kristóf naplóban rögzítette a kiutazás részleteit. Ennek eredetije a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Benedictina gyűjteményében, jelzete: BK 903, VI. doboz.

41. Somorjai Á.: Békés Gellért OSB, a nyugati magyar bencések előjárója. In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*, Szerk. Klestenitz Tibor–Zombori István, Budapest 2015. 373–386.

42. Sárközy Endre Pál (1884–1957), bencés 1902, rkat. pap 1909, gimn. tanár Győrött 1909/10. főisk. tanár Pannonhalmán 1910–47, perjel 1929–38, főisk. ig. 1931–38, bakonybéli apát 1938–52, kormányzó apát 1947–52, főapát 1952–57.

főapát⁴³ és az ő amerikai titkáráként működő brazíliai bencés misszió vezetője, Jordán Emil⁴⁴ tanácsára, valamint Bíró Lucián házfőnök üzenetét követően, aki a rendtársak nevében a maradás mellett döntött („nem hagyjuk el híveinket”), így a terv rövid életet élt.⁴⁵

A komáromi magyar bencések deportálása/áttelepítése 1949. május 27-én, pénteken

Csehszlovákia viszonylatában mindhárom begyűjtő akcióra 1950 folyamán került sor.⁴⁶ A magyar bencések esetében ez egy naptári évvel korábban történt. Ennek okát abban látjuk, hogy a határ melletti magyar városban élő magyar bencések a városon belül és azon túl Csallóközben (Žitný ostrov) és másutt mindenütt pasztoráltak, ahova egykori diákjaik, kortárs plébánosok triduumra, gyóntatásra, népmisszióra hívták őket.⁴⁷ Ezen túl pedig a magyar nyelvű plébánosok éves lelkigyakorlatait a komáromi bencések szervezésében végezték.⁴⁸ Tóth János Aldemár OSB így emlékezik: „Pozsonytól Léváig, Ipolyságig, vagyis a mostani nagyszombati apostoli admi-

43. Kelemen Ferenc Krizosztom (1884–1950), bencés 1903, rk. pap 1910, gimn. tanár Pápán 1910–16, lelkész Nyalkán 1916–26, gimn. tanár Budapesten 1926–28, házfőnök és igazgató Győrött 1928–29, főapáti koadjutor 1929–33 főapát 1933–50, 1947-től Braziliában és az USA-ban.

44. Jordán Sándor Emil (1912–1999) a győri Gráb gyár tulajdonosi család gyermeke, bencés szerzetes 1931, rk. pap 1935, segédlelkész, doktorátusát Budapesten védte meg. 1939-től Braziliában, magyar lelkész, 1947–49 Pittsburghben (USA), Kelemen Krizosztom főapát tolmácsa és titkára. 1949-től ismét São Paulóban, ahol a közösség előljárója, 1951-től 1958-ig a gimnázium alapító igazgatója, 1953–68 perjel, 1958–82 hittanár, 1967–87 a Szociális Intézmény alapítója és vezetője.

45. Somorjai Á.: *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs évei (1947–1950). Különös tekintettel a Magyar Bencés Kongregáció jogfejlődésére.* METEM, Budapest 2014. 122–125., 185–186. (Pannonhalmi apátok és főapátok 1).

46. „K-akció”: 1950. április 13/14: hat szerzetesrend 56 kolostorból, majd 1950. május 3/4-én 281 szerzetest deportáltak. Összesen 75 rendházból 1.037 szerzetest hurcoltak el, 405 szerzetes papot, a többi többi szerzetes testvér, novícius, teológiai hallgató, de voltak közöttük más világi hallgatók és alkalmazottak is. 171 papot ítéltek el, közülük ötöt életfogytiglan. – Azt kísérte az R-akció: 1950. augusztus 29/30-án került sor: 137 kolostorból 1962 nővért deportáltak 16 gyűjtőtáborként használt kolostorba vitték őket. Két és fél évi nyomásgyakorlás után a nővérek, 1,6%-a hagyta el rendjét, míg a többieket az iparban vagy ápolónóként alkalmazták mentális vagy gyógyíthatatlan betegeket gondozó intézetekben. Lásd: Peter Olexák: A Római Katolikus Egyház Szlovákiában 1945–1989 között, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 33 (2021), 3–4. szám, Budapest 2022. Különösen a 21skk. Olexák egyik forrása: Pavol Jakubčín (szerk.): *Likvidácia reholi a ich život v ilegálite v rokoch 1950–1989.* Bratislava 2010. 244–253.

47. Lásd a részletes kimutatást 1946/47-ből: PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai, öt lap.

48. Így 1947 augusztusában 9–12-e között egy fő, 19–21-e között 19 fő, 25–28-a között 22 fő. Bíró Géza lucián 1947. szeptember 2-án a nagyszombati apostoli kormányzósághoz intézett jelentése, tartalmazza a névsort ikt. száma K 221/1947: PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai. Október 21–23 között tartották az év utolsó, 14 fős csoport lelkigyakorlatát, névsort lásd: 1947. december 11-én kelt 332/1947. ikt. sz. irat, i. h. 1947 folyamán összesen 56 fő.

nisztratúra területén lévő 150 magyar plébánia legalább kétharmadán volt bencés diák a plebános. A fiatalabbak mind az első Csehszlovákia idején a komáromi gimnázium diákjai voltak, az idősebbek még esztergomi bencés diákok voltak. Azt lehet mondani, hogy valamennyivel baráti kapcsolatunk volt. Őbennük nagyon szépen jelentkezett az egykori bencés diák segítőkészsége.⁴⁹

Békés Gellért bencés prokurátor Rómában 1949. május 29-én már távirati értesítést kapott, amely szerint „mindannyian Znióváralján, az árvaházban vagyunk”.⁵⁰ Június 4-i dátummal a prokurátor informálta a Vatikáni Államtitkárságot és a következő nyolc bencés rendtárs nevét adta meg: Bíró Géza *Lúcián*⁵¹ házfőnök, Pataki Pál *Maurus*, Hinn Ferenc *Damaszcén*,⁵² Szepesy Károly *Valter*, Zsilinszky Antal *Kázmér*.⁵³

49. Tóth János Aldemár OSB: *Ilyennek láttam bencés rendtársaimat*, i. m. 28.

50. A távirat szövege olasz, itt fordításunkban közöljük. Jelzete: PFL, Prokurátori Levéltár, Békés Gellért prokurátor iratai.

51. Bíró (Boncsek) Géza Lucían (Zsitvaújfalu 1898–Komárom, 1990. május 15.), bencés 1915, rkat pap 1922, gimn. tanár Komáromban 1922–39, házfőnök és igazgató Pápan 1939–45, házfőnök, igazgató és a főapát szlovákiai helyettese 1945. január – 1949, internálva Znióváralján 1949–54, lelkész Cséken (Malinova, Privígye környékén) 1954–61, Balonyban, Medvén és Nyáradon. 1961-től nyugállományban Komáromban. Életrajzához és irodalmi működéséhez lásd: Bíró Lucían, in: Magyar Katolikus Lexikon XVI. Pótkötet, Szent István Társulat, Budapest 2013. 203.

52. Hinn Ferenc Damaszcén (1900–1973) bencés 1920, rkat. pap 1928, segédlelkész Celldömölkön 1928–29, lelkész és házgondnok Tihanyban 1929–30, gimn. tanár Kőszegen 1930–32, házgondnok is 1931–32, számvető Pannonhalmán 1932–33, helyettes titkár 1933–34, gimn. tanár Győrött 1934–41, Kőszegen 1941–43, Komáromban 1943–49, lelkész Čalovón, ma Velký Meder (Nagygyeager) 1949–63, nyugállományban Komáromban 1963-tól.

53. Zsilinszky Antal Kázmér (Érsekújvár [Nové Zámky] 1910–†Érsekújvár 1985. június 22-én), bencés 1929, rkat. pap 1934, gimn. tanár Komáromban 1934–38, egyetemi hallgató Budapesten 1938–39, lelkész Veszprémvársányban 1939–40, egyetemi hallgató Budapesten 1940–43, gimn. tanár Komáromban 1943–49, segédlelkész Znióváralján 1949–52, lelkész Jánosgyarmaton (Janova Lehota) 1952–54, Nagycétényben (Velký Cetín) 1954–57, Taksonyfalván (Matúškovo) 1957–66, Vágán (Váhovce) 1966–67, Bakán 1967–77, nyugállományban és kiegészítő lelkész Érsekújváron (Nové Zámky) 1977–85.

Serédi Miklós *György*,⁵⁴ Fehér János *Damáz*,⁵⁵ Tóth János *Aldemár*.⁵⁶ A római prokurátor itt nem tért ki arra, hogy két rendtárs, a gölnicbányai születésű Szepesy Valter házgondnok³⁷ és gyetvai születésű Pataki Maurus³⁸ kivételével, ideig visszamaradt a leltár készítésére és a ház átadására. A rendtársak közül hármat nem internáltak,

54. Serédi Miklós György (Deáki 1911–Deáki, 1983. június 4.), bencés 1930, rkat. pap 1935, egyetemi tanulmányok Prágában 1935–41, Budapesten 1941–42, segédlelkész Celldömölkön 1942–45, gimn. tanár Esztergomban 1945–49, Lelkész a besztercebányai egyházmegyében, a következő helyeken: Bacuch, Trnie, Nedožery, Vígfašká Huta-Kalinka 1960–80, majd a nagyszombati apostoli kormányzóság, 1977 után érsekség területén: Lég (Lehnice), Egyházkarcsa (Kost. Kračany), Baka. 1980–83, nyugállományban Deákiban.

55. Fehér János Damáz (Komárom, 1913–Pannonhalma, 1998. augusztus 23-án), bencés 1931, rkat. pap 1936, gimn. tanár Komáromban 1936–39, hitoktató Zalaapátiban 1939–41, házgondnok is 1940–41, teológiai hallgató Budapesten, a római és az egyházjog doktora, majd lelkész Celldömölkön 1941–43, gimn. tanár Komáromban 1943–46, segédlelkész Komáromfűssön (Trávník) 1946–47, népmisszióban Komáromban 1947–49, lelkész Pribócon (Přibovce) 1949–51, Tótrónán (Slovenské Pravno) 1951–58, Felsőszelin (Körtvélyes, Hrušov) 1958–59, Vághosszúfalun (Dlhá nad Váhom) 1959–71, Királyréven (Kráľov Brod) 1971–72, segédlelkész Deákiban 1972–83, lelkész Negyeden (Neded) 1983–1987, Izsán 1987–1990. Az újjászerveződő komáromi bencések előljárója 1994-ig.

56. A beadvány szövege olasz, itt fordításunkban közöljük. Jelzete: PFL, Prokurátori Levéltár, Békés Gellért prokurátor iratai. Eredeti olasz szövegét lásd: Somorjai Á.: A Komáromi Bencés Monostor önállósítására való törekvések 1945 után és a monostor feloszlata, i. m. 170. 31. jegyzet.

57. Szepesy (Nemcsik) Károly Valter (szül. Gölnicbánya [Gelnica], Szepes vm, 1907-ben – meghalt mérgezés következtében Turócszentmártonban [Martín] 1949. december 31-én), bencés 1925, rkat. pap 1931, gimn. tanár Komáromban 1931 (ekkor megvonták tanítási engedélyét), házgondnok 1931–36, 1934–35, lelkész Komáromfűssön 1936–41, Bakonybélben 1941–42, fürdőigazgató Balatonfüreden 1942–45, gimn. tanár Komáromban 1945–49, 1949 őszétől lelkész Znióvárálján, bencés esperes. – Az egyes életrajzokra itt és másutt: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986*, összeállította Berkó Pál és Legányi Norbert, Győr [1987].

58. Pataki Pál Maurus (szül. Gyetván [Detva] 1893-ban, meghalt Pozsonyban 1965. november 30-án), bencés 1911, rkat. pap 1916, gimn. tanár Pápán 1916–21, Komáromban 1921–49, segédlelkész Znióvárálján 1949–54, Privigyén (Prievidza) 1954–59, nyugállományban Bazinban (Pezinok).

mert ők plébánián voltak: Czuczor Ferenc Menyhért,⁵⁹ Németh János Romuáld⁶⁰ és Herczegh Rezső Frigyes.⁶¹

1949. június 19-én Znióváralján Bíró Lucián házfőnök a szlovákiai rendtársakhoz körlevéllel fordult, ennek első szavai így hangzottak: „Domus nostra Comaromiensis illegitime suppressa est.” Magyarul: Komáromi házunkat törvénytelen módon (jogellenesen) feloszlatták.⁶² Körlevelének végén így intézkedett: „Kapják Kázmér útján Maurus és Valter, Valter útján Menyhért és Romuáld, György által Frigyes és Aldemár. Helyben Klástorban kapták: Damaszcén, Kázmér és Damáz.”⁶³

59. Czuczor Ferenc Menyhért (Érsekújvár 1913–Érsekújvár 1982. november 4.) bencés 1932, rkat. pap 1937, teológiai tanulmányok Prágában 1933–37, lelkész Bakonybélben 1938–41, teológiai hallgató Budapesten 1941–42, teológiai doktor, ugyanitt gimnáziumi tanár 1942–45, Komáromban 1945–46, lelkész Nemeskosúton (Košúty) 1946–48, Nagymegyeren 1948–50, munkatáborban, 1950. január 18. bencés esperes, 1950-től, szabadságvesztés 1950–51, ismét munkatábor 1951–55, lelkész Szímón (Zemné) 1955–56, Egyházasszáton (Nová Bašta) 1956–58, Csoltón (Čoltovo), Pelsőcön (Plešivec), Komáromfűssön 1958–78, nyugállományban és kisegítő lelkész Érsekújváron 1978–82.

60. Németh János Romuáld (Felsőszergény, Sopron vm. 1899–Budapest, 1975. június 3.), bencés 1916, rkat. pap 1923, gimn. tanár és segédlelkész Pannonhalmán 1923–24, hitszónok Esztergomban 1924–26, hitszónok Sopronban 1926–28, plébános Zalaapátiban 1928–30, plébános Kajáron 1930–41, plébános Komáromfűssön 1941–65, nyugalomban Helembán 1965–71, nyug. Komárnóban 1971–75.

61. Herczegh (1914-ig Princz) Rezső Frigyes (Komárom 1903–Deákiban, 1987. május 13-án) bencés 1921, rkat. pap 1928, bölcsészdoktor, hitoktató Celldömölkön 1928–29, lelkész Deákiban 1929–76.

62. Majd így folytatja: „A végrehajtás erőszakkal történt úgy, hogy a ismert Vymer a komáromi ház tagjaitól in globo megvonta a Komáromban való „lakhatási engedélyt” és a leltározáshoz szükséges két rendtárs kivételével a többi hatot csendőri kíséret hozta ide Klástor pod Znievom-ba. Az iskolaügyi Pov. kultuszosztályának főnöke, Dr. Straka a Vymert megváltozhatatlannak tartja és azt tanácsolja hogy Klástor pod Znievom-on telepedjünk le, amivel, úgymond, megoldhatjuk eddigi függő ügyeinket (állampolgárság, megélhetés, stb.) is. Itt most kész tények elég vagyunk állítva és mielőtt a Statutumok 12. pontja alapján bármilyen lépést tennénk a Nunciatúrán, gyorsan határoznunk kell a következő kérdésben: azon rendtagok számára, akik már itt vannak Klástor pod Znievom-on, kérjek-e a helyi Ordinariatustól applicatio-t, igen vagy sem, helyben vagy csak a környéken, továbbá akik még esetleg ide lesznek deportálva, azok számára is kérjek-e akkor, amikor már itt vannak, igen vagy sem. Megjegyzem hogy a besztercebányai püspök úr már nyilatkozott: hajlandó bennünket a besztercebányai egyházmegye területén alkalmazni, sőt hajlandó helyben és a közvetlen közelben. Itt most formális gyűlésésre vagy szavazásra nincs alkalom, kiki hozzám intézett levelében nyilatkozzék; legkésőbb f. h 23-a estéig adja fel postára. Rendtársai szeretettel: vic. gen., házfőnök”.

63. Bíró Lucián házfőnök Znióváralján 1949. június 19-én kelt, 134/1949 ikt. sz. körlevele a Rendtársakhoz. Jelzete PFL, Komáromi Rendház iratai, 1949. – Eszerint 1949. június 19-én Kázmér, Maurus és Valter még Komáromban (Komárno) voltak, a két plébánost Valter tudta elérni, György volt abban a helyzetben, hogy elérte a két nevezett rendtársat és négyen maradtak Znióváralján.

Deportálás vagy áttelepítés?

A deportálás szót a bencés előjáró használja, a hivatalos levelezésben áttelepítés volt,⁶⁴ amelynek transzportköltségeit maga a házfőnök kellett állja.⁶⁵

Ez a deportálás nem olyan volt, mint az egy naptári évvel későbbi több szerzetes-deportálás, mert új helyükön az előjáró szabadon utazott, levelezett, intézkedett, tartotta a hivatali kapcsolatot a plébánosokkal, a bencésekkel és más plébánosokkal egyaránt, a püspökök, főleg az illetékes besztercebányai püspök (Banská Bystrica) révén el tudta helyezni rendtársait,⁶⁶ kapott tanári kinevezést. Ez az új közös bencés élet azzal szűnt meg, hogy az egyes bencések külső, plébánosi munkát kaptak szlovák anyanyelvű plébániákon.⁶⁷

Ez az áttelepítés nem olyan volt, mint a magyar munkaerő tömeges áttelepítése Csehországba, a kitelepített német anyanyelvű lakosság pótlására, ugyanis az ország, értsd: Szlovákia területén belül történt áttelepítés, a magyarlakta területekről a szlovák lakta területekre.

Bíró Géza Lucián, az előjáró

Közülük figyelemre érdemes az előjáró, *Bíró Géza Lucián* sorsa, akinek a személye és működése monografikus feldolgozásra vár. Magyar, latin, ének, hittan, szlovák nyelv tárgyakat tanított, cserkészvezetőként a csehszlovákiai magyar cserkészmozgalom egyik motorja, a legjelentősebb szlovákiai magyar ifjúsági folyóirat, a keresztény szellemiségű *Tábortűz* egyik alapító szerkesztője (1929–1939),⁶⁸ *Cserkész-kézikönyv* szerkesztője,⁶⁹ miután magyarországi kiadóra a szerkesztők nem találtak, Komárnóban a *Liturgikus lexikon* kiadója,⁷⁰ majd az új *Liturgikus Lexikon* kiadásának kezdemé-

64. Így pl. Komárno város 301/1949. prez. 1949. augusztus 8-án kelt hivatalos igazolásában: Rad Sv. Benedikta v Komárne bol Povereníctvom školstva, vied a umenia preloženy z Komárna...” PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai, 1950.

65. Lásd a vonatkozó levelezést a Československá Automobilová Doprava, Dopravný Podnik 1502 Nové Zámky-val: fizetési felszólítás 4.743,- koronáról, ikt. sz 232-2-50, 1950. április 14., a keltezés nélküli levelet Skaliczky Géza ügyvédnek Komárnóba, a bencés rokon Minarovits úrnak (1950. április 17.), az ő 1950. április 22-én kelt válaszlevelét, és Bíró Lucián 1950. április 25-én kelt hivatalos válaszlevelét: PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai, 1950.

66. A besztercebányai püspök első gondolata az volt, hogy – miután megkérdezte a rendtársakat – a cseh püspökök kérésére, az ő rendelkezésükre bocsátja őket. Levelében, amelyben erről értesíti a České Budějovice-i ordináriátust, nem írja le, hogy a Csehországba hurcolt magyarok lelkipásztori szolgálatára szánja őket. Lásd Andrej Skrábik besztercebányai püspök (1943–1950. jan. 8.) 1230/1949. sz. 1949. május 30-án kelt levelét a České Budějovice-i ordináriátushoz, másolati példány a nagyszombati apostoli kormányzósághoz és a Komáromi Szent Benedek-rend házfőnökéhez, Znióváralján.

67. PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai, 1949, 1950.

68. A másik Mrena József, az érsekújvári (Nové Zámky) főgimnázium igazgatója.

69. *Cserkész-kézikönyv*, Tábortűz kiadása, Komárom, Spitzer Nyomda 1934. 64 lap.

70. *Liturgikus lexikon*. Szerk. Kühár Flóris és Radó Polikárp. Komárom, 1933.

nyezője és munkatársa,⁷¹ számos hitéleti füzet szerkesztője és kiadója. 1939–1945 között a pápai bencés gimnázium igazgatója, majd 1945-től ismét Komáromba került, gimnáziumi igazgató, egyben szlovákiai főapáti helynök, más szavakkal a szlovákiai magyar bencés egyházközségek ordináriusa. A csehszlovák hatóságok felajánlották neki, hogy ha szlovák tannyelvűvé alakítja az iskolát, akkor katolikus gimnáziumként működhet tovább, ő azonban nem fogadta ezt el. Az iskola 1945–1949 között szlovák tannyelvű állami intézményként működött tovább, viszont a magyar nyelvű tanítás tilalmának szűntével így sikerült visszahozni a magyar nyelvű oktatást a gimnáziumban, ily módon Bíró Lucián megmentette azt a szlovákiai magyarság számára. Ebben a négy esztendőben, amikor a magyar nyelvű sajtót betiltották a hatóságok, Bíró Lucián két magyar nyelvű kiadványt jelentetett meg illegálisan, de egyházi engedéllyel. Az egyik a *Miatyánk* c. imakönyv,⁷² a másik az 1947-ben kinyomtatott *Kalendárium* az 1948. évre. Ezekhez a plébániákon titokban lehetett hozzájutni, de a piacon is árusították, a tojás alól.⁷³ 1968-ban a Tomásek prágai püspök, apostoli kormányzó által indított Zsinati Megújulás (Koncilná Obnova) mozgalom tagja, a velehrádi 12 fős papi találkozó magyar résztvevője. Itt felszólalásában szorgalmazta a magyar nyelvű lelkipásztori munkát és katolikus sajtót. Emiatt a rendőrség 1969-ben zaklatta, majd 1970-ben kényszerű nyugdíjazták. Ezt követően Komáromban élt, de aktív nyugalomban.

Két bencés megjárta a börtönöket és munkatáborokat

Az egyes rendtársak életútjára eligazító erejű Tóth János Aldemár emlékezése. Innen tudjuk rekonstruálni, hogy két rendtárs megjárta a börtönöket és munkatáborokat.

Az egyik *Czuczor Menyhért* 1950. június 8-tól a nyitránovádi (Nováky) munkatáborba került, majd november 28-tól egy éves börtönbüntetést kapott. Az év utolsó hónapját már a pozsonyi fogházban töltötte. Tóth Aldemár így emlékezett erre: „Az elítélésének okát a vádlevélen láttam, egyik oka emlékszem: nem temetett el valakit, a másik, nagypénteki prédikációjában ez a kitétel volt: „Krisztus keresztségének ma is vannak ellenségei.”⁷⁴ 1951. november 29-től Mocsonokon [Močenok], a papi tábor a konyháján volt, majd a szerzeteseket Hejnicére (németül Haindorf), Csehország északi részére deportálták, munkatáborba. Textilgyárban dolgozott. Három hónap elteltével Osekre (Osegg) vitték, korábban nagy ciszterci apátságban kialakított munkatáborba, ahol 1952 február végétől 1953 április végéig sörgyárban dolgozott, az üvegbe csapolásnál. Itt kisebb baleset érte: a szénsav szétvetette az üveget és megsebezte a bal kezét. Aldemárral együtt került Králikyba, a morva-szlovák-lengyel

71. *Liturgikus lexikon*. Szerk. Verbényi István és Arató Miklós Orbán. Ecclesia, Budapest 1989. Második, bővített kiadás Szent István Társulat – Kairosz 2001. PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai, 1950.

72. Levelezése a szlovákiai püspökökkel, egyházi cenzorral, terjesztéssel kapcsolatban: PFL, Komáromi Bencés Rendház iratai, 1947.

73. Virt László: *Bíró Lucián (1898–1990)*, kézirat nyomán. Virt az idős Luciánnal készített interjút.

74. Tóth János Aldemár OSB: *Ilyennek láttam bencés rendtársaimat*, i. m. 55.

határ környékére. 1955. január 18-án szabadult. Ezután testvérbátyjához, a szímői [Zemné] plébánoshoz ment, ahol szakácskodott. 1956. május 11-től Egyházasháson (Nová Bašta) plébánosi kinevezést kapott.⁷⁵

A másik maga az emlékező, *Tóth Aldemár*, aki 1950. július 18-án került haza Deákiba, majd három nappal később a nyitrai fogházba, majd a mocsonoki papi táborba, ahol 1951. november 29-ig volt. Itt könnyű dolga volt, a konyhában kisegített, takarításnál alkalmazták, kisebb-nagyobb munkákat végzett, olvasgatott, tanult, a többiekkel együtt. 1951. november 29-án vitték őket Csehországba, Hejnicéire. Itt három hónapig együtt volt Menyhérttel, a fatelepen dolgozott, vagonokat rakott, vagy rönkfával, méteres hasábokat. A táboron belül nem szóltak bele, hogy a papok, szerzetesek, mivel töltik az időt. Általában egy szobában négyen laktak, ellátásuk tűrhető volt. Mindegyik táborban szerzetes, laikus testvérek főztek abból, amit a vezetőség számukra kiutalt. Kaptak fizetést, a levonások után a megmaradó összeget ételre költötték. Naponta tudtak misézni. Szombaton délután és vasárnap nem dolgoztak. Majd május 26-án került Osekre, ahol tizenegy hónapot töltött, 1953. április 26-ig. Itt fűrészüzemben dolgozott, ahol a fűrészpor és a huzat ártott a szemének. Április 26-án Králikyba került, ahol majorban dolgozott, silógödörket csákányoztak, majd a termelészövetkezet számára istállót építettek, végül az állami birtok mezőgazdasági részében dolgoztak. A hegyi levegőn jól esett nekik a munka. Rendszeresen tudott olvasni cseh nyelven. Fodor nyitrai főorvos kétszer a tátrai Nový Smokovec-i Szemszanatóriumba utalta be, egyszer két, egyszer pedig négy hónapot tölthetett ott. 1955. január 26-én szabadult.⁷⁶

A Szlovenszkóban maradt többi bencés sorsa

Az egyes szlovákiai bencés atyák életútjára vonatkozóan további kutatásokra lesz szükség. Általában elmondható, hogy többi bencés atya nem volt mentes megpróbáltatásoktól, a tisztán szlovákok által lakott területekről 1960-et követően juthattak vissza a magyarlakta területekre, amikor Lazík Ambrus püspök, nagyszombati apostoli kormányzó,⁷⁷ arra hivatkozva, hogy szüksége van kétnyelvű papokra, elérte, hogy az internált bencéseket engedjék a nagyszombati apostoli kormányzóság területére.

75. I. m.

76. Összefoglalás i. m. 63–65. lapok alapján.

77. Lazík, Ambróz (1897–1969), rk. pap 1922, 1925-től Nagyszombatan püspöki levéltáros, titkár, majd irodaigazgató. 1933-ban teológiai doktor, 1936-tól általános helynök, 1938-tól a pozsonyi papi szeminárium rektora, kanonok, 1942-től nagyszombati plébános, 1945-től ismét püspöki helynök. Pavol Jantausch püspök halálát követően annak utódja, apostoli kormányzó, 1949-től püspök.

Összefoglalás

A szlovákiai magyar bencések az impériumváltást követően mindent megtettek, hogy helyükön maradván taníthassák a magyar ifjúságot. Ennek szervezeti keretein folyamatosan dolgozniuk kellett az értetlenség és ellenségeskedés közepette, mely 1949-ben, az egész republikában történt szerzetesi feloszlást hónapokkal, egy naptári évvel megelőzően, amely bizonyára magyar mivoltuknak és a magyarság megtartásában eredményes munkájuknak szólt, valamint annak, hogy egyházjogiilag helyzetük támadhatóvá vált. A szétszórtságban is mind megmaradtak eredeti hivatásuk mellett. Három bencés még 1947 folyamán Magyarországra került, a két legfiatalabb bencés előbb Kanadába, majd az Egyesült Államokba, Kanadába, ahol eredményesen működtek és ahonnan később támogatták a szlovákiai magyarság ügyét.⁷⁸

Az ő sorsukon keresztül beelátunk több folyamatba: így a csehszlovák állam egyházpolitikájába, magyar kisebbségi politikájába, a Vatikánnal való kapcsolatrendszerebe, a konkordátumra képtelen magatartásra, a bencés szerzetesjog fejlődésére. Mindezek metszéspontjában éltek a komáromi bencések, akik sokszor föl sem fogták, hogy milyen történések részesei: utaltunk arra, hogy nem küzdöttek külföldön (értsd: Magyarországon) élő legfőbb szerzetesi előljárójuk államjogi elismertetéséért, mert sem ők, sem mások nem ismerték fel, hogy itt van egy olyan labda, amelyet az Apostoli Szentszék és a Csehszlovák Köztársaság között megkötött *modus vivendi* révén magasba dobtak, de mindmáig nem ütöttek le.

A további kutatások szükségessége

Témámhoz felhasználtam eddigi kutatásaimat, amelyeket a következő római levéltárakban tettem: Bencés Konföderáció, Prímásapáti Levéltár; Vatikáni Apostoli (2019 előtt Titkos) Levéltár; A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára; a Szerzetesi Kongregáció (a mai Szerzetesi Dikasztérium) Levéltára, ezentúl a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban, különös tekintettel Békés Gellért Prokurátori Levéltárára és a Komáromi Bencés Ház Levéltárára.

További felismerésekre lehet jutni a komáromi városi Levéltárban, a Komáromi Járásí Levéltárban (Štátny archív v Nitre - pracovisko Archív Komárno), a komáromi, pozsonyi és stubnyafürdői (Turčianske Teplice) egyházi referensi hivatalok levéltári anyagában, továbbá a pozsonyi Nemzeti Levéltárban (Slovenský Národný Archív), különös tekintettel az Iskolai Megbízott hivatalára, a Kultuszosztály főnöke, Dr. Straka anyagára (Povereníctvo školstva, vied a umení, odd. VIII. v Bratislave), végezetül pedig a Nemzeti Emlékezet Intézetében (Ústav Pamäti Národa) Pozsonyban.

78. Különösen Hites Kristóf jeleskedett ebben, a „*Kettős Járom Alatt*”: *A Cseh-Szlovákiai Magyarok Nemzeti Bizottmányának tájékoztatója*. c. periodika (1958–1989, közben „*Rákóczi Hírvidő*” [1968?–1985]) szerkesztésével és kiadásával (1986–1989 között), valamint a Duray Miklóssal való kapcsolattartás ápolásában.

A komáromi rendtársak életútja Komárom alatt értsd: Komárno (Csehszlovákia, Szlovákia) 1946–1998

„Domus nostra Comaromiensis illegitime suppressa est.” Írta a felvidéki rendtársakhoz intézett körlevelében Bíró Lucián házfőnök Znióváraljáról, 1949. június 19-én, ahogy a csehszlovák rendőrség deportálta a komáromi rendház lakóit. Körlevelének végén így intézkedett: „Kapják: Kázmér útján Maurus és Valter, Valter útján Menyhért és Romuáld, György által Frigyes és Aldemár. Helyben Klástorban kapták: Damaszcén, Kázmér, Damáz.” Baráth (Rissdorfer) Benignusz, Hites (Hrotkó) Kristóf 1949. május 8-án együtt, útlevéllal elhagyták Szlovákiát, európai körutat követően hajóval New Yorkba érkeztek. Előbb Kanadában, majd az Egyesült Államokban végeztek lekipásztori szolgálatát. 1957. november 11-től Kristóf a kanadai Woodside alapító atyái között, Benignusz 1958-ban érkezett oda. Itt élt és tevékenykedett, halt meg 1990. június 29-én, 74 évesen, Kristóf 1999. június 26-án Pannonhalmán, 86 évesen, ahova 1994-ben hazaköltözött. Szepesy (Nemcsik) Valter fiatalon, 1949. december 31-én, 42 évesen halt meg Znióváralján (†Turócszentmártonban), lelkészként, nem szándékos mérgezés áldozata.

Név, születés, halálozási adatok	Szolgálati hely és idő
Bíró Lúcián 1898 – 1990	1949–1954 Kláštor pod/Znievom (Znióvárálja). 1954–1961 Malinová (Csék). 1961–1970 Balony, Medve, Nyárad. 1970 nyug. Komárom. † 1990. május 15, Komárom 92 évesen.
Czuczor Menyhért 1913 – 1982	1946 Komáromfűss (Trávník). 1948 Nagymegyér (Čalovo). 1950–1951 Munkatábor, börtön, É-Csehország , Lipótvár, Munkatábor. 1955 Szimó (Zemné). 1956 Nova Bašta, Gömör (Egyházbasta). 1958 Csoltó, Pelsőc, Komáromfűss. 1972. Nyug. 1978. Nyug. Érsekújvár. † 1982. november 4, Érsekújvár 66 évesen.
Fehér Damáz 1913 – 1998	1946 Komáromfűss (Trávník). 1949 Pribóc (Pribovce). 1951 Slov. Právno (Tótróna). 1958 Felsőszeli, Körtvélyes (Hrušov), Dlhá nad Váhom (Vághosszúfalu). 1971 Királyrév (Kráľov Brod) Zsigárd (Zihárec). 1973 Deáki. 1982 Negyed (Neded). 1987 Iza. 1990 Komárom, házfőnök. † 1998. augusztus 2, Komárom 85 évesen.
Herczegh Frigyes 1903 – 1987	1929–1976 Deáki (Diakovce). 1976 nyug. Deáki. † 1987. május 13, Deáki 84 évesen.
Hinn Damaszcén 1900 – 1973	1946 Komárom. 1949 Nagymegyér (Čalovo). 1963 nyug. Komárom. † 1973. október 11, Komárom 73 évesen.
Németh Romuáld 1899 – 1975	1941–1965 Komáromfűss (Trávník). 1965–1971 nyug. Chľaba (Helemba). † 1975. június 3, Budapest 76 évesen.
Pataki Maurus 1893 – 1965	1946 Komárom. 1949–1954 Kláštor pod/Znievom (Znióvárálja). 1954–1959 Privigye. 1959 nyug. Pezinok (Bazin). † 1965. november 30, Pozsony 72 évesen.
Serédi György 1911 – 1983	1949 Keszegfalu, Bacuch, Trnie, Nedožery, Huta Kalinka. 1960 Lég, Egyházkarcsa, Baka. 1980 nyug. Deáki. † 1983. június 4. Deáki, 72 évesen.
Tóth Aldemár 1921 – 1986	1949 Vrickó, Turócremete. 1951 Munkatábor: (Mocsonok). 1952 (Osek). 1953 (Králiky). 1955 segédlelkész. 1967 nyug. 1982 Deáki. † 1986. május 19, Palma, 65 évesen.
Zsilinszky Kázmér 1910 – 1985	1946 Komárom. 1949–1954 Kláštor pod/Znievom (Znióvárálja). 1954 Janova Lehota (Jánosgyaromat). 1957 Matuškovó (Taksonyfalva). 1966 Vága (Váhovce). 1967 Baka. 1977 nyug. Érsekújvár. † 1978. június 22, Érsekújvár, 75 évesen.

Bizalmatlanság mint fegyelmi vétség – György Antal segédlelkész fegyelmi ügye (1954)

Történet a történetben

Edgar Alan Poe-nak és Kosztolányinak is van olyan című verse, hogy álom az álomban – György Antal (1913-2013) története egy történet a történetben – nem értelmezhető egy másik történet, Pap Gábor külső-csepeli lelkipásztor Bereczky Alberthez írt kritikus levelének története nélkül. Ehhez vizsgoltam a kezdőpontunk 1953. március 5. – Sztálin halála. A generalisszimusz halála utáni Malenkov és Hruscsov közötti rivalizálás Rákosi menesztéséhez és Nagy Imre miniszterelnökké való kinevezéséhez vezetett, akinek rendszerkorrekcióját sokan, mint enyhülést élték meg.

Bereczky Albert dunamelléki püspök, a református zsinat és konvent lelkészi elnöke, a református egyház lapjában „Az Út”-ban, 1953. július 12-én „Legfőbb érték az ember” címmel megjelent vezércikkében reagált Nagy Imre nagyhatalmú július 4-én elhangzott parlamenti székfoglaló beszédére.² Bereczky cikkének alapve-

1. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Egyháztörténeti tanszék

2. A Bereczky-korszak (1948–1958) jellemzéséhez lásd a szerző ide vonatkozó tanulmányait: Lányi Gábor: Bishop Albert Bereczky (1893–1966). A Life Full of Questions. In: Kovács Ábrahám – Shin, Jaeshik (szerk.): *Nationalism, Communism and Christian Identity: Protestant Theological Reflections from Korea and Hungary*, Debrecen – Gwangju, Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Honam Theological University and Seminary, 2019, 123–140.; Lányi Gábor: „Ecclesiastical Authority Terror”: The Downgrading of the Szigetszentmiklós Reformed Parish to Mission Parish in 1956. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*. 2020. LXV. évfolyam. 2. sz. 53–78. DOI: 10.24193/subbtref.65.2.03; Lányi Gábor: Bishop Albert Bereczky (1893-1966) and the Revival Movement: Albert Bereczky’s Conversion, In: *Perichoresis*. 2021. XIX. évfolyam. 1. sz. 91–100.; Lányi Gábor: Hungarians and Koreans in the „Religious Cold War”. Political Instrumentalization of the Reformed Church in Hungary’s Ecumenical Activity in the Early 1950s. In: Park, Gyeong Su – Kovács Ábrahám (szerk.): *Reformed Legacy in Korea and Hungary: Religious, Cultural and Theological Approaches*, Seoul – Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Presbyterian University and Theological Seminary Press, 2022, 193–234.; Lányi Gábor: Viable Cooperation or Unscrupulous Service? Motivations for Albert Bereczky’s Activity in Church Governance. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*. 2020. LXIX. évfolyam. 1. supplement. 101–119. DOI: 10.24193/subbtref.69.suppl1.06; Lányi Gábor: *Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2020.; Lányi Gábor: Church Disciplinary Procedures in the Early 1950s as Tools of Political Sidelining. In: Bárh Dániel (szerk.): *Lower Clergy and Local Religion in 16th–20th Century Europe*, Budapest, MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, 2023, 345–366.

tő hangvétele a magyarázkodás, hiszen két hónappal korábban ugyanezzel a címmel közreadott³ vezércikkében még elismerő szavakkal méltatta az első öt éves terv eredményeit, köztük a szövetkezeti mozgalmat és a nehéziparosítást – tehát pontosan azokat a lépéseket, amelyeket Nagy Imre székfoglalójában túlerőltettként és kierőszakoltként jelölt meg. A Bereczky cikk végkicsengése a figyelmeztetés, hogy a cél nem, csak a hozzá vezető út tempója változott, senki se gondolja, hogy forradalmi változások következnek: „De akármelyik utat választják egyházunk tagjai, egyet mindenképpen komolyan kell vennünk. Lehet egyéni vagy termelőszövetkezeti gazdálkodást folytatni, de a nagy közösség: az állam iránti kötelezéseket teljesíteni kell. Nem lazul a rend és a fegyelem, csak lassul a tempó és a törvényességet őrzi a rend. [...] Rosszul olvas és rosszul hall, aki ezt nem érti és nem fogadja meg.”⁴ A Budapest Külső-Csepeli (ma Csepel-Királyerdő) Egyházközség lelkipásztora, Papp Gábor, a vezércikk elolvasása után, 1953. július 16-án, nyolc gépelt oldalas levelet⁵ írt Bereczky püspökhöz, amely levél végül egy többlépcsős, három hónap alatt lefolytatott fegyelmi eljárás után hivatalvesztést és egyházi hivatalviselési jogtól való végleges megfosztást eredményezett számára.⁶ Papp pontokba szedve elemezte ki a Bereczky-cikk, de lényegében a Bereczky-féle egyházkormányzat intézkedéseinek az ő szemében „hazug és szemérmetlen” voltát. „...a hitetlen politikus [Nagy Imre] bevallja nyugodtan az eredménytelenségeket, aminek következtében sok mindent vissza kellene csinálni, s mindent előlről kellene kezdeni. S egy püspököt, egy szellemi embert megtéveszt a külső technikai kultúra látszateredménye s nem kérdez utána (vagy nem akar?) az egyéni életek s a családok rettenetes elnyomorodásának? [...] Hazug frázis az, hogy az eddigiek során minden »az emberért« történt.” [...] Hazug frázis, hogy az eredmények tették lehetővé az önkritikát. A cikk írójának egészen bizonyosan tudnia kell, hogy milyen hatalmas más okok játszottak közre.”⁷

Papp szerint a kommunista önkritika leleplezte a Rákosi-korszak bűneit eddig elleplező Bereczky-féle egyházkormányzatot: „...a Magyar Ref. egyház címe alatt egybetársult hamis próféták céhét és minden hamis próféciajukat leleplezte maga Isten.”⁸ [...] kiderült, hogy amit Önök éveken keresztül beszédekben, szónoklatokban, újságokban mondtak és szajkó módra visszhangoztak, az hamis. Amit Önök tagadtak a külföldi hittestvérek előtt, azt a miniszterelnöki beszéd nyíltan, mint hibákat

3. Bereczky Albert: Legfőbb érték az ember!, In: *Az Út*. 1953. VI. évfolyam. 19 szám. 1953. május 10–16.

4. Ua.

5. A teljes levél másolata megtalálható: Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest (továbbiakban MREZSL). Fond 3/a fond. Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Konventi Bíróság, Papp Gábor levele Bereczky Alberthez, 1953. július 16.; A levél eredeti változata megtalálható Pap László hagyatékában: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest (továbbiakban RL). Fond C/57. Pap László iratai, Papp Gábor levele, csatolva a püspökhöz írt levele és ügyének bírósági iratai, 1953. július 18.

6. Az ügy részletes ismertetését lásd: Lányi: *Méltatlanul...*, 77–102.

7. MREZSL. Fond 3/a. Konventi Elnökségi Iratok, 22b doboz, Konventi Bíróság, Papp Gábor levele Bereczky Alberthez, 1953. július 16., 2.

8. Ua.

és mulasztásokat ismeri be. Kiderült, hogy az egyház olyasmit dicsőített, olyannak tapsolt, amiket módszerben és eszközökben egyaránt maguk az azokat alkalmazók is kénytelenek voltak hibásnak bélyegezni. Önök azt magasztalták jognak, igazságosságnak, szabadságnak, amire nézve onnan elismerik, hogy ezen eljárások megrendítették a nép lelkében a törvényességbe vetett bizalmat. [...] részeseivé lettek Önök a takarással az irgalmatlan sorsokat szerző bűnöknek.”⁹

Papp felrója, hogy a Bereczky-féle egyházvezetés lelepleződése után sem képes megtenni azt, amit a „hitetlen miniszterelnök” megtett, „mea culpa-t kiáltani,” önkritikát, de inkább bűnbánatot gyakorolni: „S amikor ilyen helyzetben a leleplező világosság előtt az egyháznak [...] valóban nem lenne más feladata, mint sírva és zokogva bűnbánatot tartani vaksága és szörnyű hitetlensége felett, akkor jön az Ön cikke Püspök Úr!”¹⁰

A levél további részében Papp kritikával illette az egyháziak politikai szerepvállalását, a világiaknak az egyházba való túlzott beleszólását, az egyházi önfenntartás ellehetetlenülését, a „Keskeny út” teológiai kísérletét, a békemozgalomban való egyházi részvételt, az „igehirdetés és misszió monopolizálását”, az egyházi karrieristák előtérbe helyezését, és általánosságban véve az egyházkormányzók szeretetlenségét a második világháború utáni oktrojált társadalomátalakítás kárvallottjai, például a kulákosított parasztság és a kitelepítettek iránt: „S hamis az a szeretet, amelynek a szava a hottentották és koreaiak szenvedéseit siratgatja, de saját véreinek égbekiáltó szenvedéseinek megkiáltására nincs egyetlen szava sem.”¹¹

A levél Bereczky nyári külföldi tartózkodása miatt csak 1953 szeptemberének elején került a püspök elé, aki elolvasása után rögtön utasította az illetékes külső-budapesti egyházmegye esperesét, Benkő Istvánt, Papp Gábor azonnali felfüggesztésére és a fegyelmi eljárás megindítására.¹² Ahogyan pedig ez már fentebb említésre került a három hónap alatt lefolytatott fegyelmi eljárás után Papp Gábort hivatalvesztést és egyházi hivatalviselési jogtól való végleges megfosztást – egyházi köznyelvben palástvesztést – eredményezett.¹³

9. Uo., 3–4.

10. Uo., 4.

11. Uo., 7.

12. RL. Fond A1e. Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., 1883/1953 Bereczky Albert levele Benkő Istvánnak, 1953. szeptember 6.; RL. Fond A/1e. Papp Gábor perújítási ügye 4-1958. bir. sz., Bir.5/1953. A Külső-Budapesti Református Egyházmegye Határozata, 1953. szeptember 6. Ezúton is szeretném megköszönni Erdős Kristófnak, hogy az RL. Fond A/1e. Papp Gáborral kapcsolatos anyagát bescannelve a rendelkezésemre bocsátotta.

13. Az alábbi vádpontokban találták Papp Gábort bűnösnek: E. T. VI. tc. 46§ A/1. pont. „Az egyházi törvények vagy szabályrendeletek által reá rótt kötelességek megszegése vagy tilalmak áthágása.” E. T. VI. tc. 46§ A/3. pont. „oly cselekménye vagy mulasztása, amely a vallásos érületbe, hithűségbe vagy a jó erkölcsökbe ütközik, az egyházi tekintélyt lealacsonyítja, az álláshoz szükséges bizalmat megingatja, a viselt egyházi hivatali állás méltóságát sérti.” E. T. VI. tc. 46§ A/7. pont. „országos törvénybe ütköző büntettek, vétségek és fegyelmi vétségek elkövetése” A Magyarországi Református Egyház Törvényei, Bethlen Nyomda, Budapest, 1933, 166.

Papp a vádemelés után azzal az érvel fellebbezett felfüggesztésével szemben, hogy levele nem nyílt, hanem magánlevél volt, tehát nem okozhatott olyan közbotránkozást, amire hivatkozva az egyházkormányzat az ellene való intézkedést megindokolta. Ilyen szempontból válhatott fontossá a György Antallal, Papp segédlelkészével kapcsolatos epizód, aki jelen volt a levél egy gyülekezeti körben történő nyilvános felolvasásán és azért vonták fegyelmi eljárás alá, mert a nyilvános közzétételt nem akadályozta meg, illetve megtörténtéről nem értesítette a felettes egyházi hatóságokat.

György Antal élete

György Antal a Háromszék vármegyei Zabolán székely földműves családba született 1913. január 3-án. Édesapjáról, aki a világháborúban meghalt nem őrizhetett személyes emlékeket, mint ahogyan arról sem, hogy az 1916-os román betörés elől édesanyjával kispesti nagynénjéhez menekültek. A háború után hazatértek, hét éves koráig Zabolán nevelkedett, majd édesanyja újraházasodott: egy György szerint jó módú, kovásznai földbirtokoshoz ment feleségül. György Kovásznán a református elemibe járt megvallása szerint azért, mert apjától örökölt földbirtoka nem lett volna elég az önálló gazdálkodásra és ezért „székely szokás szerint, tanult embert akartak belőlem nevelni.”¹⁴ A református elemi után a „román” polgáriba járt, ahol viszont „több verést kaptunk, mint tudományt.”¹⁵ Kispesti nagynénje félve attól, hogy „oláh”-t nevelnek belőle 12 éves korában Budapestre hívta, ahol a Zrínyi Miklós reál-gimnáziumba iratkozott be és 1932-ben jó eredménnyel leérettségizett. Bevallása szerint sokat kellett a gimnáziumi éve alatt bepótolnia, ifjúsági könyvek mellett pedig a cserkészlet a Szentírás olvasását is megszerettette vele. Lelkipásztori elhívásáról nem oszt meg mélyebb részleteket, csak ennyit ír róla:

„Érettségi után katona szerettem volna lenni, – Krisztus katonája lettem. – A Teológia sok örömet, de csalódást is jelentett számomra. Mászt vártam, mint amit kaptam. Egyet azonban sohasem felejtettem el, azt, hogy anyagi segítségével lehetővé tette, hogy szegénységem ellenére, – megszerezsem a diplomám. Valóban anyánk volt a teológia, ahol nemcsak lelki, de testi szükségainkről is gondoskodtak.”¹⁶

A teológián kedvenc tárgya az egyháztörténet volt,¹⁷ a félárva György úgy emlékezett meg Csekey Sándor professzorról, mint akit édesapaként tisztelt és szeretett. Végzése után Nagykőrösön lelkész-tanítói tanfolyamot végzett, majd segédlelkészi kinevezéseket kapott először Ókécskére Okos Gyula (1937. július 1.), Nagykőrösre Paczoly György (1937. szeptember 22.), végül 1938. június 30-én az akkor Vácon

14. 1943-as lelkészeletrajzok, György Antal, kézirat

15. Ua.

16. Ua.

17. György neve onnan lehet ismerős, hogy „A bizonyságok fellege” című egyháztörténeti olvasókönyve a 90-es évek konfirmációs oktatásának kedvelt segédanyagául szolgált. György Antal: *A bizonyságok fellege. Egyháztörténeti olvasókönyv*, Budapest, Ráday Kollégium Nyomdája, 1990.

szolgáló Pap Béla mellé.¹⁸ Beszédes alábbi megállapítása: „Mindhármuknak sokat köszönhetek, de lelkipásztori egyéniségem kialakításában igen nagy hatással volt Pap Béla lelkipásztor.”¹⁹ Váci segédlelkészségét intézeti lelkészségre cserélte, és 1940. február 26-án a váci fegyintézet lelkipásztora lett. Ugyanebben az évben kötötte első házasságát is,²⁰ lelkészi profilváltásáról pedig így kénytelen szólni: „Anyagilag ez nem sok előhaladást jelentett, annál inkább lelkileg. Önálló lettem, ebben a munkakörben senkitől tanácsot útbaigazítást nem várhattam, magamnak kellett helytállnom. [...] Házasságunk első két évében súlyos küzdelmeket vívtunk anyagi nehézségekkel, bár hazulról is kaptunk támogatást. (Fizetésem ebben az időben mindössze 160 P volt.) Igen szerényen éltünk, de éltünk.”²¹

Ebben az időszakban a budapesti Pázmány Péter egyetem történelem-földrajz szakán is elvégzett három félévet, közben a hadbalépés után tartalékos tábori lelkész-ként is szolgált. Első házasságából két gyereke született. 1943. április 20-tól esperei megbízatással az alsógödi társegyházközség lelkipásztori feladatait is ő végezte. 1943-as életrajzában ezekkel a szavakkal fogalmazta meg életcélját: „Szüntelenül őrt állni, épülni és építeni.”²²

A háború alatt mint tábori lelkész végül hadifogságba is került, de hogy pontosan mikor, milyen körülmények között és hogy hol tartották fogva nincs semmilyen adatunk, csak egy későbbi megjegyzés, hogy „évekig.”²³ Amire utalás történik, hogy a fogság – persze nem meglepő módon – erősen megpróbálta őt, illertve hogy 1947. szeptember 21-én tért haza.²⁴

A börtönlelkészi szolgálatok 1950-es állami megszüntetésével rendelkezési állományba, majd az Újpest-Belsővárosi Református Egyházközségbe került mint segédlelkész.²⁵ 1951. április 5-én György elvált,²⁶ 1952 őszén pedig feleségül vette az újpesti gyülekezet lelkészi hivatalának ügyintézőjét, Patus Máriát.²⁷

18. Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatala, lelkészi törzslapok, György Antal (1913–2013)

19. 1943-as lelkészéletrajzok, György Antal, kézirat

20. Bodocsi Eszterrel, lásd Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatala, lelkészi törzslapok, György Antal (1913–2013)

21. 1943-as lelkészéletrajzok, György Antal, kézirat

22. Ua.

23. RL. Fond A1b. 905/1953 Dr. Mády Gyula levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, 1953. április 10.

24. RL. Fond A1b. 1396/1950 György Antal nyilatkozata igazolásához, 1950. április 29.

25. Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatala, lelkészi törzslapok, György Antal (1913–2013)

26. RL. Fond A1b. 1231/1951 György Antal levele Benkő István espereshez, 1951. április 20.; Benkő István esperes levele a Püspöki Hivatalba, 1951. április 25.

27. Ehhez lásd: RL. Fond A1b. 2262/1952; Patus Mária jellemzése Mády Gyula által, szülői nyilatkozat és püspöki engedély a segédlelkészi házasságkötéshez.

György Antal karakterének megítélése

Arról, hogy vezető lelkésze, dr. Mády Gyula „leghasználhatóbb, buzgó”²⁸ segédlelkészét, Györgyöt alkalmasnak tartotta az önálló lelkészi szolgálatra tanúskodik a közte és a püspöki hivatal közötti levelezés György esetleges önálló lelkipásztori ki-nevezésének támogatásáról: „Ha még nem volna lekötve Budakeszi, úgy légy kegyes őt Püspök úr figyelmébe ajánlani. Igen buzgó lelkész, a Pestkörnyékéhez számító Budakeszin nagyon megállná a helyét. Semmiféle volt egyházi egyesülettel, szövetséggel²⁹ kapcsolata nem volt, de élő hitű evangéliumi lelkületű pásztor.”³⁰

Ebben az időszakban a budapesti egyházügyi főelőadó iratanyagai között őrzött lelkészi törzslapján az alábbi kézzel írt bejegyzés olvasható: „Fogházi lelkész volt 1947-ig a váci fogházban. Segédlelkész. Semleges ugyan, de inkább cinikus.”³¹ Erről a megjegyzésről bizonyára mit sem tudva, a hivatalos szájjíznek megfelelően írhatta Györgyről vezető lelkésze ajánlásában, hogy: „Működése kifogástalan. Kötelességét a legnagyobb hűséggel, a Béke ügyének szolgálatában igyekszik teljesíteni. Semmi féle egyesületi közösséggel kapcsolata nem volt és nincs. Az engedelmesség útján halad és teendőit az Ige eligazító szellemében végzi. Minderről Benkő István és Deme László esperesek, tovább Farkas József és Kara Pál lelkipásztorok is bizonyágot tehetnek, akikkel lelki kapcsolatban áll.”³² György életrajzában megemlíti, hogy lelkipásztori formálódására a legnagyobb hatást Pap Béla akkor váci, később karcagi lelkipásztor gyakorolta.³³ Pap Béla az ötvenes évek elején regnáló Bereczky-vezette egyházkormányzat zsinati ellenzékének egyik fő reprezentánsa

28. RL. Fond A1b. 655/1953 Dr. Mády Gyula levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalába, 1953.március 22.

29. Itt bizonyára a CE Bethánia Egyesületre való utalás történik. A Bethánia belmissziói egyesület hivatalos megszüntetése után az egykori tagok összejárását, kapcsolattartását, de egyáltalán az autonóm evangelikál „bethániás lelkületet” nem támogatta a hivatalos egyházvezetés.

30. RL. Fond A1b. 905/1953 Dr. Mády Gyula levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, Budapest, 1953. április 10.

31. Budapest Főváros Levéltára, Budapest (továbbiakban BFL). Fond XXIII 134. A Fővárosi Egyházügyi Hivatal ügyviteli iratai, 1. doboz, adatgyűjtőív: 4.

32. RL. Fond A1b. 905/1953 Dr. Mády Gyula levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, Budapest, 1953. április 10.

33. 1943-as lelkészeletrajzok, György Antal, kézirat

volt.³⁴ Nem ismert, hogy Pap Béla az 50-es években továbbra is kapcsolatban állt volna György Antallal. Ugyanakkor feltehető, hogy György hivatalos egyház és állami politikához való hozzáállása, ha ennek széles körben nem is adott, adhatott hangot, több lehetett mint cinizmus. Talán egyházkormányzati körben is ismert lehetett róla a fennálló rendszerrel szembeni távolságtartó, esetleg kritikus álláspontja. Sőt ÁEH-s jellemzésének is nagy valószínűséggel egyházi körből – valószínűleg Fekete Sándor esperestől – származó információk szolgálhattak.³⁵

A későbbi feyelemi ügyben utalás nem történik rá, de a Györggyel kapcsolatos hivatalos egyházi képhez hozzájárulhatott egy olyan incidens is, amely Györgynek újpestről külső-csepelre való gyors, mindössze három hónapig tartó (1953. július 22. – szeptember 7.) áthelyezését is eredményezte.³⁶ A sors iróniája vagy Isten ujja? – ezen korábbi incidens híján György aligha bonyolódhatott volna bele a Papp Gábor levele körüli konfliktusba.

György, az újdonsült felesége és egy jelen lévő presbiter, 1953. július 17-én reggel egy tisztítószervásárláshoz kapcsolódó elszámolási vita kapcsán enyhe tettlegességig fajuló veszekedésbe keveredett a gyülekezet ittas állapotban lévő takarítónőjével az újpesti lelkészi hivatalban. Az ügy miatt rendőrt is hívtak, így hatósági jegyzőkönyv, sőt orvosszakértői vélemény is született.³⁷ Bár ez és az ügy egyházi vizsgálatokor felvett tanúvallomások³⁸ is úgy írják le az esetet mint egy hőzöngő részeg garázdálkodó megfélekezését, ennek ellenére az ügy kivizsgálásáig a felettes egyházi hatóság a megszokott eljárásrend szerint Györgyöt „megcserélte” egy másik szolgálati helyen lévő segédlelkésszel, a külső-csepeli Tóth Bélával, míg a hivatalosan harangozóként alkalmazott takarítót azonnali hatállyal elbocsátotta az egyházközségi elnökség. A korszak állapo-

34. Pap Béláról lásd: Németh Erzsébet: *Pap Béla élete 1907–1957* (Kézirat). Budapest, 1985; Bárczay Gyula: *Sorsok a református egyházban 1948–1988. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*, Bern, 1989. 12–16.; Balogh Margit: *Ember és hatalom. Pap Béla református lelkész büntetőpere*. In: *Protestáns Szemle*. 1996. 2. sz. 132–144.; Kovács Bálint: *Arcok*. Kálvin, Budapest, 2002; Csűrös András: *Pap Béla zsinati tevékenysége, különös tekintettel az 1951. október 24-i ülésre*. In: *Confessio*. 2017. XXXI. évfolyam. 4. sz. 109–126.; Csűrös András: *Pap Béla karcagi lelkész börtönévei és rejtélyes halála*. In: *Halálra ítélve. Papi sorsok '56 után*. Budapest, NEB – Országház Könyvkiadó, 2018, 102–110.; Balogh Margit: *Igével, tollal és tettel*. In: Petrás Éva (szerk.): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka*. Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2021, 157–192.; Balogh Margit: *Igével, tollal és tettel. Pap Béla református lelkész életpályája (1907–1957)*. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*. 2022. LXVII. évfolyam. 1. sz. 187–205. DOI: 10.24193/subtref.67.1.10

35. Feketének az ÁEH-val való szoros kapcsolatához lásd: Lányi: *Méltatlanul*, 141–151.

36. RL. Fond A1b. 1583, 1684/1953 Hörömpő Dezső egyházkerületi jegyző levele a Református Egyetemes Konvent elnökségének, 1953. július 22.; RL. Fond A1b. 1583/1953 György Antal levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, 1953. július 25.

37. BFL. Fond XXIII. 134, A Fővárosi Egyházügyi Hivatal ügyviteli iratai, 5. doboz, jegyzőkönyv készült Budapesten 1953. július 17-én a IV. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottságának igazgatási osztályán.

38. RL. Fond A1b. 80/1953 Anderkő László, György Antalné és Patus Lászlóné tanúvallomásai

taira utaló beszédes részlet, hogy az amúgy jogi doktorátussal bíró dr. Mády Gyula azért tartotta fontosnak az ügy minél alaposabb kivizsgálását és dokumentálását, mert az elbocsátott harangozóról hírlett, hogy a helyi pártszervezet és a helyi tanácsúján az ügyet a ÁEH-ig akarja elvinni.³⁹ Végül a harangozó semmilyen feljelentést nem tett és az ügy kölcsönös bocsánatkéréssel és kibéküléssel zárult, amelyről a harangozó és György 1953. július 20-án a IV. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága előtt letett nyilatkozata is tanúskodik.⁴⁰ Az ügy ilyen módon való lezárása csak szeptemberben került az egyházkerület püspöke elé,⁴¹ akitől dr. Mády rögtön kérte is Györgynek Újpestre való visszahelyezését,⁴² amely 1953. szeptember 11-re meg is történt.⁴³

György fegyelmi ügyének menete

György tehát azt is mondhatnánk, rosszkor volt rossz helyen. A később felvett tanúvallomások,⁴⁴ köztük György és maga Papp vallomásának tükrében az alábbiak szerint rekonstruálhatjuk a történeteket. Újpestre való visszarendelése már szeptember 7-én megszületett, de mivel György bizonytalan volt, hogy vele megcserélt Tóth Béla segédlelkész is visszatér-e már korábbi szolgálati helyére és hogy Papp Gábor megtartja-e a szeptember 9-i esti bibliaórát, inkább elment a bibliaórára, hogy ne-hogy az arra érkezők igei szolgálat nélkül maradjanak. Bár Papp Gábor ekkor már telefonon értesült a felfüggesztéséről, de az erről szóló végzést még nem kapta írásban kézhez, ezért megtartotta a bibliaórát. Ennek végeztével a Pappal közelebbi kapcsolatot ápoló gyülekezeti tagok, a lelkész és a segédlelkész szokás szerint ott maradtak még egy kicsit beszélgetni, ekkor Papp elmondta nekik felfüggesztésének hírét. A gyülekezeti tagok értetlenségére feleletül elkezdte nekik felolvasni a felfüggesztését okozó kritikus levelét. György miután hallotta, hogy milyen hangvételű levélről van szó, két oldal felolvasása után inkább otthagya őket és hazament.

Az, hogy mindez egyházfegyelmi vétség elkövetésének számít, csak majdnem egy évre rá Fekete Sándor belső-budapesti esperesnek, az egyházkerület missziói felügyelőbizottságának elnökének 1954. május 25-i Bereczky Albertnek írt jelentésében került fel.⁴⁵ Az esperes már ekkor hangot adott azon véleményének, hogy Györgynek

39. RL. Fond A1b. 1614/1953 Dr. Mády Gyula levele Benkő István espereshez, Budapest, 1953. július 18.

40. RL. Fond A1b. 1614/1953 IV. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága, jegyzőkönyv hitelesített másolata, 1953. július 23.

41. RL. Fond A1b. 1829/1953 György Antal levele Bereczky Albert püspökhöz, Budapest, 1953. szeptember 1.; RL A1b 1614/1953 Bereczky Albert püspök levele Benkő István esperesnek, Budapest, 1953. szeptember 3.

42. RL. Fond A1b. 1829/1953 Dr. Mády Gyula levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának, Újpest, 1953. szeptember 3.

43. RL. Fond A1b. 1848/1953 Segédlelkézi kirendelés, Budapest, 1953. szeptember 7.; RL. Fond A1b. 1848/1953 György Antal levele Bereczky Albert püspökhöz, Budapest, 1953. szeptember 11.

44. RL. Fond A1b. 1316-1317/1954 Jegyzőkönyv, Rákosszentmihály, 1954. július 11.

45. RL. Fond A1b. 395/1954 Fekete Sándor esperes jelentése Bereczky Albert püspökhöz, Budapest, 1954. május 25.

meg kellett volna akadályoznia, hogy a felfüggesztett Papp érintkezzen az egyháztagokkal, illetve erről jelentést kellett volna tennie az egyházi felsőbbségénél.

Az egyházkerület missziói felügyelőbizottsága, és különösképpen is annak elnöke, Fekete Sándor felügyelte és végrehajtatta, hogy a lelkipásztorok szolgálatukat a pártállam igényéhez idomuló egyházvezetés ideológiai és gyakorlati szándékainak megfelelően végezzék. Dunamelléken a korszak legtöbb lelkészek fegvelmijével, cseréjével vagy a szolgálatból való eltávolításával kapcsolatos ügyében találkozunk Fekete meghatározó szerepével. Fekete válogatott módszerekkel eszközölte ki, hogy a lelkészek, de akár magasabb egyházvezetői tisztségviselők megválasztása során az egyházkormányzat jelöltje kaphassa meg a pozíciót. Egyházvezetői működését többször is a „terror” és „rémuralom” kifejezésekkel jellemezték kortársai.⁴⁶

Fekete esperes jelentése azonban megadja azt a keretet, amelyben a György elleni fegyelmi ügy értelmet nyer: mégpedig a Papp Gábor eltávolítása után megüresedett lelkipásztori állás betöltésének kérdését. Fekete ennek okán szállt ki 1954. május 20-án a külső-csepeli egyházközség presbiter gyűlésére. Feketének a gyűlésen az az érzete támadt, hogy György a maga megválasztása érdekében a presbitériumban olyan hangulatot kíván gerjeszteni, hogy az egyházi főhatóság ok nélkül és erőszakkal kívánja őt megfosztani a külső-csepeli lelkipásztori állás lehetőségétől. György, Fekete meglátása szerint, az egyházi vezetőség iránti bizalmat megingatja, tekintélyét aláássa. Ez arra késztetett egyes presbitereket, hogy olyan meggondolatlanságokat hangoztassanak, minthogy az egyházvezetés terrort alkalmaz a választással kapcsolatosan, vagy, hogy Krisztus sem volt a főpapok oldalán. Ezenkívül a gyűlekezetben azzal rágalmazták Ágai László belső-csepeli lelkipásztort, aki az üresedés idején a helyettes lelkipásztori teendőket ellátja és nem támogatja György megválasztását, hogy „eladta magát a püspöknek és Fekete esperesnek.”⁴⁷

Másnap, 1954. május 26-án, Fekete esperes jelentése alapján a Dunamelléki Református Egyházkerület Közgyűlésének Elnöksége megindította a fegyelmi eljárást György Antal ellen, mégpedig azon első vádponttal, hogy György nem akadályozta meg, hogy a felfüggesztett Papp Gábor a gyülekezeti tagokkal érintkezzen, nem akadályozta meg, a levél felolvasását és nem jelentette a felolvasást a felettes egyházi hatóságoknak. Azt, hogy György elhagyta a felolvasás helyszínét a vádirat kiforgatja: „távozása azt a benyomást is kelthette, hogy hivatalos jelenlétével nem akarta feszélyezni a jelenlévőket.”⁴⁸

46. További példákat lásd: Lányi: *Méltatlanul*, 151–155; Lányi: Ecclesiastical Authority Terror, 53–78.; Lányi Gábor: „Amikor a hóhért akasztják...”. Fekete Sándor kiszorítása a hatalomból. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018*, Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, 2019, 445–455.

47. RL. Fond A1b. 395/1954 Fekete Sándor esperes jelentése Bereczky Albert püspökhöz, Budapest, 1954. május 25.

48. RL. Fond A1b. 395/1954 Fegyelmi eljárás hivatalból való megindításának elrendelése, 1954. május 26.

A másik vádpont – és valójában az egész fegyelmi eljárás valós indoka –, hogy György a saját megválasztása érdekében bizalmatlanságot keltett a felső egyházi hatósággal szemben és azt az érzetet keltette, hogy őt erőszakkal próbálják a megválasztás lehetőségétől megfosztani. A harmadik vádpont olyat kér számon, amire Györgynek szinte semmi ráhatása nem volt, mégpedig, hogy Papp Gábor mint hivatalviselési jogtól megfosztott lelkész támogatja az ő külső-Csepelre való megválasztását és ezt ő „eltűri”.

György az eljárás megindulása után levélben kereste meg Fekete Sándort. Ebben egyrészt elhatárolódott Papp Gábortól: „Nem voltam és nem vagyok Papp Gábor vonalán haladó ember. Mindig elítéltem és ma is kárhozzatom Papp Gábor külön utakra tévedését.”⁴⁹ Másrészt azzal érvelt, hogy mivel Pappot nem szerették gyülekezetében az, hogyha Papp a támogatása mellett érvel éppen az ő megválasztatása kárára van, nem mellette szól.

Érdekes részlet, hogy György megemlíti, hogy az „állami egyházi főelőadó úr” a közelmúltban kijelentette előtte, hogy neki nincs kifogása György külső-Csepelre kerülése ellen. György ilyen irányú kapcsolatrendszeréről, mozgásáról nem áll rendelkezésre több információ.

György arról is szól, hogyha a csepeli gyülekezet kitart őt támogató álláspontja mellett,⁵⁰ akkor ő Isten parancsát látja külső-Csepelre megválasztásában. Végül ezzel zárja: „a kilátásba helyezett eljárásoknak alázattal alávetem magam abban a határozott meggyőződésben, hogy Isten mindent bölcsen fog elrendezni és ebben én alázatosan megnyugszom.”⁵¹

György Antal ügyében az illetékes külsőbudapesti egyházmegye által kirendelt Hörmöppő Dezső egyházmegyei tanácsbíró 1954. július 11-re az újpest-belvárosi gyülekezet tanácstermébe hívta össze az ügy tanúit.⁵² Az eljáró egyházmegye esperese, Benkő István kérte az egyházkerületet, hogy a vizsgálathoz nevezzenek meg a vádat megerősítő tanúkat.⁵³ A püspök kénytelen volt azt visszairni, hogy a vádnak nincs tanúja, a vádpontokat az egyházkerület Fekete Sándornak, mint az egyházkerületi missziói felügyelőbizottsági elnökének jelentése alapján állapította meg.⁵⁴

49. RL. Fond A1b. 970/1954 György Antal levele Fekete Sándor esperesnek, Újpest, 1954. május 31.

50. A György által említett gyülekezeti támogatás egyetlen írott dokumentuma egy a névtelenül a „gyülekezet nevében” kockás papírra kézzel, egyszerű nyelvezettel írt levélke a püspökhöz, amely szerint ha Papp Gábort „nem kapjuk vissza”, akkor György lehessen az új lelképásztor. RL. Fond A1b. 78/1954 névtelen levél Bereczky Albert püspökhöz, dátum nélkül 51. Ua.

52. RL. Fond A1b. 1267/1954 Értesítés, 1954.július 30.

53. RL. Fond A1b.1237/1954 Benkő István esperes levele Bereczky Albert püspöknek, Rákospalota, 1954. július 3.

54. RL. Fond A1b. 1237/1954 Bereczky Albert püspök levele Benkő István esperesnek, Budapest, 1954. július 10.

A július 11-i vizsgálaton felvett 9 tanúvallomás jegyzőkönyve⁵⁵ számos az ügygel, de a kor viszonyaival kapcsolatos tanulságos részletet tartalmaz. Egyrészt a tanúvallomások megerősítik György és Papp verzióját a levél felolvasásáról. A felolvasás nem a bibliára keretein belül, hanem annak zárása után, szűk, bizalmi körben történt. Papp ekkor még nem kapta kézhez felfüggesztő végzését, bár tudott róla és ezt mondta is a bibliára után ott maradónak. A levél felolvasásának megkezdése után röviddel György hazaindult.

A tanúvallomásokból az is kiderül, hogy a presbíterek július 9-én gyűlést tartottak, amelyen úgy határoztak, hogy hajlandók az egyházvezetés jelöltjét⁵⁶ elfogadni, de kéri a György elleni fegyelmi eljárás megszüntetését „mert mi ebben az ügyben teljesen ártatlannak tartjuk őt.”⁵⁷ Több tanúvallomás is megemlíti Fekete esperes „rámenős” viselkedését, ennek és nem György hangulatkeltésének tudják be egyes presbíterek egyházkormányzattal szembeni kritikus megnyilvánulásait. Hörömpő Dezső végül így összegezte vizsgálatának eredményét: „A felvett tanúvallomások alapján úgy tűnik fel, hogy azok a körülmények, amelyekre hivatkozással a fegyelmi eljárás György Antal ellen megindított, megfelelően igazolva nincsenek. Viszont a Csepel II. kerületi egyházközség kihallgatott vezetőinek komoly nyilatkozatából az a tény állapítható meg, hogy az egyházközség vezetősége és presbitériuma előbbi makacs álláspontjával szemben arra a jobb belátásra jutott, hogy megértette és teljesen méltányolta a tényt, hogy az egyházi felsőbb hatóságnak a lelkipásztorválasztás irányítása tekintetében történt közbelépése minden tekintetben az egyházközség jól felfogott érdekét és jövődjét szolgálta és szolgálja s éppen ezért ezt az irányítást tisztelettel elfogadni kötelességüknek érzik.”⁵⁸

A presbíterek szintén kérték a György Antal elleni eljárás beszüntetését, amely kéréshez maga Hörömpő is csatlakozott és amely kérést Benkő esperes az egyházkerületi elnökség elé is beterjesztett.⁵⁹ Bár a vonatkozó dokumentum hiányzik, de az egyházkerület nem vonta vissza a vádakát. Így az egyházmegyének 1954. november 17-én és 1955. január 8-án tárgyalnia kellett az ügyet, amikor is viszont Györgyöt a fegyelmi vétség vádjá alól felmentette. Ezután azonban az egyházmegyei ügyész fellebezése utáni egyházkerületi tárgyalási szinten, 1955. március 8-án Györgyöt az egyházkerületi bíróság vétkesnek mondta ki és „feddés” büntetést adott neki.

Az ítélet indoklása a vádiratnak és így végeredményben Fekete 1954. május 25-i jelentésének parafrázisa. Eszerint György bűne az volt, hogy Papp levelének legalább egy részét meghallgatta és nem tett róla jelentés az illetékes egyházi hatóságnak.

55. RL. Fond A1b. 1316-1317/1954 Jegyzőkönyv, Rákosszentmihály, 1954. július 11.

56. Lukács József, RL. Fond A1b. 1317/1954 jegyzet az 1954. július 9-én tartott presbiteri megbeszélésről.

57. RL. Fond A1b. 1316-1317/1954 Jegyzőkönyv, 5. tanúvallomás, Rákosszentmihály, 1954. július 11.

58. RL. Fond A1b. 1316-1317/1954 Hörömpő Dezső jelentése, Rákosszentmihály, 1954. július 11.

59. RL. Fond A1b. 1317/1954 Benkő István esperes levele a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnökségéhez, Bp.-Rákospalota, 1954. július 14.

Nem fejezte ki helytelenítését a levél állításaival szemben és hirtelen eltávozása is azt a benyomást kelthette, hogy hivatalos jelenlétével nem akarja feszélyezni a jelenlévőket. Ezenkívül: „a bíróság marasztaló ítéletének meghozatalánál panaszlott terhére mérlegelte, hogy nem hajlandó megnevezni azokat, akik Papp Gábor levelének felolvasásakor vele együtt voltak, azzal az indoklással, hogy nem akarja kitenni ezeket az egyháztagokat esetleges későbbi zaklatásnak. Ezzel ugyanis György Antal nagyfokú bizalmatlanságot árult el egyházi elöljáróival szemben.”⁶⁰

Végül ezt is hozzáfűzik zárásként: „A feljebbviteli bíróság abban a reményben szabta ki a legenyhébb fegyelmi büntetést, hogy György Antal segédlelkész egyházi elöljárói iránt az ügyben tanúsított bizalmatlan magatartását megváltoztatva, az egyházkormányzat iránti teljes bizalommal fog szolgálni egyházunkban.”⁶¹

Fentebb került említésre, hogy György Fekete Sándorhoz írt védekezésében utal arra, hogy az „állami egyházi főelőadó úr” a közelmúltban kijelentette előtte, hogy neki nincs kifogása külső-Csepelre kerülése ellen.⁶² Bár György Antal ügyének van lenyomata az ÁEH elnökségi iratai között is, de nem éppen támogató végkicsengésben. Horváth János az ÁEH elnöke Vas Zoltánnak, a Minisztertanács Titkárságának vezetőjének ad róla egy oldalas felvilágosítást. Tisztázatlan, hogy a Minisztertanácsot miért foglalkoztatta az ügy, de egy elejtett megjegyzésből arra következtetünk, hogy György maga tárhatta ügyének méltatlanságát a Minisztertanács elé.⁶³ Horváth verziója Györgyről már olyan képet fest, mint aki nem csak, hogy nem jelentette a levelet feletteseinek, de ráadásul még annak megfogalmazásában is részt vett. Ennek alapján „a mi véleményünk is az, hogy György Csepelre nem alkalmas lelkésznek.”⁶⁴ – összegzi Horváth János az álláspontját. Az ÁEH elnöke nagy valószínűséggel Fekete Sándor esperestől szerezhette információit.

Epilógus

Említettük, hogy az egyházmegyének a fegyelmi ügy visszavonását kérelmező szándékának az egyházkerület nem adott helyt, sőt annak felmentéssel járó ítélete után tovább folytatta az ügy tárgyalását. Ennek ellenére is az egyházkerület, vagy legalábbis Bereczky Albert püspök még az ügy lezárulása előtt a Szekszárd közeli szedresi gyülekezetbe rendelte ki Györgyöt segédlelkésznek. Mindeközben György személyes tragédián ment keresztül. Újszülött kislánya nyitott szívkamrával született és két hónapos korában meghalt. A lekipásztor Bereczkyhez intézett sorai a legsötétebb színekkel festik meg ennek a korszaknak a miliójét, egy segédlelkész kiszolgáltat-

60. RL. Fond A1e. 2-1955. bir. szám. A Dunamelléki Református Egyházkerület Bíróságának ítélete, 1955. március 8.

61. Ua.

62. RL. Fond A1b. 970/1954 György Antal levele Fekete Sándor esperesnek, Újpest, 1954. május 31.

63. „Tehát a fegyelmi ellene nem koholt vádak alapján indult mint azt levelében írta.” Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest. Fond XIX-A-21-a. ÁEH Elnöki Iratok 195/1954 Horváth János levele Vass Zoltánnak, 1954. július 2.

64. Ua.

tottságát a püspöki hatalommal szemben: „Összetört lélekkel, gyermekem ravatala mellől, alázattal bocsánatot kérek főtiszteletű Püspök Úrtól, ha bármivel Főtiszteletűségednek szomorúságot okoztam. Ígérem, hogy én mindenben engedelmességet tanúsítok Főtiszteletűség intézkedéseivel szemben és ha az egyházközség bármelyik egyházközségébe méltóztatik munkahelyemet kijelölni, örömmel és kész szívvel vállalom Egyházam szolgálatát.”⁶⁵

Két év múlva, 1956 januárjában György Szedresen önálló lelkész lehetett,⁶⁶ 1968-ban pedig Decsre választották meg lelképásztornak, ahol másfél évtizedig, 1984-es nyugdíjazásáig szolgált.⁶⁷ 1984-ben nyugdíjasként Püspökladányba költözött, ahol tiszteletbeli presbiter lett. Több vallási témájú könyvet írt, melyek közül hét nyomtatásban is megjelent. „A bizonyosságok fellege” című egyháztörténeti olvasókönyve a 90-es évek konfirmációs oktatásának kedvelt segédanyagaként szolgált.⁶⁸ Autójával járta a megye településeit, előadásokat tartott és szolgált, ahol szükség volt rá.⁶⁹ 100. életévét betöltve Püspökladányban halt meg 2013. január 20-án.

Arra nézve, hogy a vele szemben lefolytatott egyértelműen méltatlan fegyelmi eljárásért bármilyen módon megkövette volna őt vagy családját a dunamelléki egyházközség, nem találtam utalást.

Záró gondolatok

György Antal esete szemléletesen példázza azt, amit az egyházfegyelem bűnbecséseként jellemezhetünk, amikor az egyházfegyelmet annak nem igei szándékai szerint, a gyülekezeti élet és lelképásztori szolgálat tisztítására és jobbítására, hanem önös egyházpolitikai, sőt esetlegesen egyéni karrier érdekek szolgálatába állítva gyakorolják. György egyház fegyelmi ügyének egyértelmű indítóoka az volt, hogy őt a külső-csepeli gyülekezet lelkész utódlásából kiszoríthassák. Fekete Sándor közel egy évvel a Papp Gábor levelének felolvasása után konstruálja meg György vélt felelősségét, a fegyelmi ügygel nyomást gyakorolva magára a segédlelkészre, de a gyülekezetre is, hogyha nem akarnak neki rosszat, akkor nem számolnak vele az esedékes lelkészválasztáson. Nem helyesen gyakorolt egyházfegyelem, amelyet nem a bűnös helyes útra való visszatértése, hanem bármilyen egyéb cél, különösen is ha önérdékű, szeretetlen cél érdekében gyakorolnak.

65. RL. Fond A1b. 1970/1954 György Antal levele Bereczky Albertnek, 1954. október 7.

66. RL. Fond A1b. 635/1956 Kivonat a Szedresi Református Egyházközség 1956. május 24-i jegyzőkönyvéből; Kathona Géza esperes levele Bereczky Albert püspöknek, Szekszárd, 1956. május 28.

67. DRE PH, Lelkészi Törzslapok, György Antal törzslapja

68. György Antal: *A bizonyosságok fellege. Egyháztörténeti olvasókönyv*, Budapest, Ráday Kollégium Nyomdája, 1990.

69. <https://regi.reformatus.hu/mutat/elhunyt-gyorgy-antal/>; <https://ttre.hu/tartalom/767/3/keruleti/elhunyt-gyorgy-antal-> (Letöltés: 2024. november 11.)

Demjén István lelkipásztori szolgálata és kényszerű félreállítása

Az utóbbi években örömteli módon megsokasodó, a Horthy-korszak egyháztörténetével foglalkozó tanulmányok között számos izgalmas lelkész-portrét, életrajzot fedezhet fel az érdeklődő. Sok neves, értékes munkássága révén ismertté váló lelkipásztor életpályáját tárta fel a kutatás, azonban a Budafoki Református Egyházközséget (újra) aalapító lelkész, Demjén István neve eddig a helyi közösségen kívül jóformán teljesen ismeretlenül csengett. Minden bizonnyal azzal magyarázható ez a személyével szemben megnyilvánuló érdektelenség, hogy Demjén alkotó energiáit nem az írásban – első önálló könyve, a budafoki gyülekezet történetét feldolgozó 1944-ben lezárt kézírata halála után majd félévszázaddal, 2007-ben jelent meg –, nem is a politikában, de még csak nem is az egyházszervezet magasabb szintjein folytatott munkában kamatoztatta. Demjén István elsősorban szervező volt. Lelkészi pályája során számtalan közösséget szervezett meg: anya-, fiók- és missziós egyházközségeket, bibliaköröket, cserkészcsapatot stb. Több folyóiratot hívott életre, szervezője volt nem egy országos jelentőségű rendezvénynek, mindemellett pedig az ő szorgos organizáló munkájának köszönhető, hogy 1927-re elkészülhetett a budafoki református templom. 1945 után viszont személyes és politikai érdekből háttérbe szorították, majd pedig kényszer-nyugdíjazták. Az alábbi tanulmány ennek a kevésbé ismert, azonban bizonyos elemeiben a Horthy-korszak református lelkészi karának jelentősebb részére jellemző, de sok más szempontból pedig rendkívülinek mondható életutat kívánja bemutatni.

Demjén István élete 1922-ig

Demjén István 1888. január 9-én született Budapesten, de gyermekkorát Szatmáron töltötte, ahol édesapja, Demjén Sándor magas beosztású postatisztviselő, édesanyja, Molnár Ilona pedig a helyi református tanítóképző, majd 1909-től 1929-ig a leánygimnázium igazgatónője volt.¹ A család polgári kultúrájáról és anyagi helyzetéről árulkodik, hogy ugyan iskoláit Szatmáron járta ki az érettségig, ám az V. elemi osztályt a német nyelv elsajátítása végett Breslauban végezte. Nem tudni milyen személyes indíttatás nyomán kezdte meg 1906-ban Debrecenben a teológiai tanulmányait, mindenesetre saját bevallása szerint a szülei költségén Strassbourghban elvégzett 1908/09-es tanév, és különösen a későbbi hallei professzor Ernst von Dobschütz (1870–1934) volt döntő jelentőséggel lelkészi elhívására nézve.²

1. Demjén István életútjának 1943 előtti szakaszáról nagy részletességgel és adatgazdagsággal szól a második világháború alatt, az országos lelkészi önéletrajz-gyűjtés számára írott, szokatlanul hosszú autobiográfiája. Molnár Sándor Károly: Budafoki református lelkészek önéletrajzai 1943-ból. (Székely Sándor, Németh Győző, Lukáts József, Demjén István önéletrajza.), *Acta Papensia*. 2016. XVI. évfolyam. 3–4. sz. 375–433.

2. Molnár: i. m. 385.; Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789 – 1919*. Budapest, 2001. 472.

Rövid kitérő után 1910-ben már Pancsovára (ma Pančevo, Szerbia) helyezte őt Eröss Lajos püspök. A pancsovai egyházközséghez hatalmas területek tartoztak a Délvidéken, ahol a reformátusok, leginkább uradalmi cselédek csak nagyon ritkán láttak lelképásztort. Demjén a pancsovai német-magyar kétnyelvű szolgálatok elvégzése után ezeket a szerte-széjjel szórt magyar reformátusokat pásztorolta. Szolgálatának gyümölcseként 1912 tavaszán megalakulhatott Kevevárán (ma Kovin, Szerbia) a református missziói gyülekezet. Demjén tehát a szórvány-lét kihívásait nagyon korán megismerte, egyszersmind pedig találkozott a nemzetiségi tengerrel körülvett délvidéki magyarság legégetőbb sorskérdéseivel is. Saját bevallása szerint egyszerre végzett ekkor és később is református egyházi és magyar nemzeti szolgálatot. 1912 őszén viszont már rendes lelképásztornak hívta meg őt a kisadorjáni (ma Adrianu Mic, Románia) eklézsia. Az itt töltött évek során az ekkoriban szárnyait bontogató, országos szinten terjeszkedő, leginkább konzervatív egyházi regenerációs és szociálpolitikai célokat kitűző Kálvin Szövetség helyi fiókjának megalapításán keresztül ért el tartósabb eredményeket.³ Vezetésével megújult a gyülekezet infrastruktúrája is: templomot, parókiát és iskolát renováltak. Az itteni termékeny gyülekezet-szervezői munkának 1915-ben lett vége, amikor is Demjén elfogadta a kevevári gyülekezet meghívását. Azonban ugyanezen év őszén már a k. u. k. 15. gyaloghadosztály táborigazgatójának nevezték ki, csak 1918 elején került vissza családja és gyülekezete körébe.⁴

Demjén számára sok táborigazgatóhoz hasonlóan élete végéig meghatározó élmény maradt ez a majd két és fél éves táborigazgatói szolgálat.⁵ A frontélmények, a tömény dóziszú erőszak megtapasztalása, az első kézből szerzett benyomások a Monarchián belüli nemzetiségi konfliktusokról, a rivális felekezetek harcairól számos táborigazgató kollégájának befolyásolták a gondolkozását évtizedekre kihatóan. Demjén a rábizott katonák között komoly szervező munkát végzett, temesvári állomásozása során még egy német nyelvű evangélikus gyülekezet felügyeletét is rábizták. Elérte azonban, Baltazár Dezső tiszántúli püspök, a táborigazgatókért felelős egyházi vezető segítségével, hogy az egységéhez újabb lelkészeket rendeljenek ki.⁶ Mindeközben Kevevárán a szolgálatban is hűséges társának bizonyuló felesége, Bod Irén végezte a lelkészi teendők egy részét, nevelte 1913-ban született egyetlen gyermeküket és próbálta ellátni a gazdasággal kapcsolatos feladatokat is.⁷

1918 legvégén Kevevárán érte Demjént az antantcsapatok bevonulása. Egészen 1921-ig tartott ki az egyre rosszabb körülmények között. Elvették ugyanis a gyüleke-

3. A Kálvin-Szövetség 1912–13. évi életéből. Titkári jelentés. III. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1913. LVI. évfolyam. 47. sz. 738.

4. Táborigazgatói szolgálatában közben is megpróbálta az országos közvélemény figyelmét a gyülekezete előtt álló kihívások felé fordítani. Demjén István: Kérelem lelkésztársaimhoz, a tanító és presbiter urakhoz. In: *Debreczeni Protestáns Lap*, 1916. XXXVI. évfolyam. 35. sz. 427–428.

5. Visszaemlékezéseiben is kimondottan hosszan taglalja élményeit: Ld. Molnár: i. m. 390–395.

6. Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár (TtREL) I. 1. e. Elnöki iratok. 19. d. 369/1917. Demjén István levele Baltazár Dezsőhöz, 1917. febr. 6.

7. Molnár: i. m. 395.

zet földjét, személyes vagyona is komoly károkat szenvedett, az utolsó hónapokban már semmilyen jövedelme sem volt, mégis maradni kívánt a szolgálati helyén. Több alkalommal is átszökött fontos információkkal és dokumentumokkal a határon, amelyeket a magyarországi irredenta körök számára juttatott el. 1921 őszén azonban a titkos szervezkedést leleplezték, így Demjénnek is menekülnie kellett, végül decemberben Szegeden kötött ki. Itt, a szegedi református gyülekezetben végzett adminisztrátorként lelkészi szolgálatot, mígnem 1922 tavaszán a lelkészválasztás után egészen kilátástalanná vált a helyzete. Ekkor, már-már a lelkészi pálya elhagyásán gondolkozva érte őt a budafoki gyülekezet meghívása.⁸

A budafoki évtizedek (1922–1952)

A katolikus sváb többségű településen 1900-ban megalakult budafoki református gyülekezet egyébként sem volt nagy lélekszámú, de a világháború és az azt követő időszakok, illetve lelkészének, Murányi Jánosnak Amerikába történő távozása nyomán a közösség szinte szétesett. Demjén István első évei a gyülekezet megszervezésével, a szegényes épületállomány helyreállításával és a lelkészi egzisztencia stabilizálásával teltek el.

Az elesett gyülekezet azonban a szorgos és lelkiismeretes lelkész munkája nyomán hamar virágzásnak indult. Demjén újraindította az 1917-ben, a kevevári gyülekezete számára elindított Egyházi Híradó című lapját, amely az 1920-as évek második felére már több ezres példányszámban jelent meg, és vált a Budapest környéki települések református gyülekezeteinek közös fórumává. Nagy erővel látott hozzá a főképp proletárokból és munkásokból, illetve az elcsatolt területekről menekült tisztviselőkből álló gyülekezetének megszervezéséhez. Rendszeresen látogatta a családokat, személyes kapcsolatot épített ki a hívek nagyobb részével, akik mindenféle ügyes-bajos dolgaikkal felkereshették őt. A szegénygondozás hatásosabbá tételére pedig 1934-től a gyülekezet is az ún. „egri norma” szerint végezte a diakóniai munkáját.⁹ A munkásgyerekek számára cserkészcsapatot alapított, melynek az 1930-as évekre száznál is több tagja volt, hatása pedig alig felbecsülhető a gyakran hadiárva kiskamaszokra nézve. Demjén pedagógiai munkája egész életre kiható nyomokat hagyott az egykori tagokon. Számos fiatalnak segített az elhelyezkedésben is, a környékbeli gyárakkal, műhelyekkel fenntartott szoros kapcsolatai révén.¹⁰ Szívügye volt a munkásság evangelizálása, ezért még saját költségen Zürichbe is kiutazott tanulmányozni a helyi viszonyokat, ám az 1938-ban megalakuló Magyar Evangéliumi Munkásszövetség életében nem kapott szerepet.¹¹ 1925-ben a növekvő gyülekezet már igencsak ambiciózus módon templomépítésbe fogott. Az egész országra kiter-

8. Molnár: i. m. 396–401.

9. Budapest-Budafoki Egyházközségi Irattár (a továbbiakban: BBEI), Iktatott iratok. 113/1934. Megállapodás az egri norma bevezetéséről. 1934. jan. 26.

10. Szász Lajos: Református egyházközségi cserkészzet. A Budafoki 241. sz. Bethlen Gábor Cserkészcsapat története (1922–1948). In: *Magyar cserkészélet (1910–1948)*. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2020. 245–257.

11. Molnár: i. m. 419–420.

jedő gyűjtés, komoly egyéni áldozathozatal és hosszú lejáratú kölcsön felvételével épülhetett meg 1927-re a Magyar Feltámadás Temploma Budafokon, Trianon után az egyik első új építésű református templom Magyarországon.¹²

A lelkész vezetésével a gyülekezeti munka lelki oldala is hangsúlyosabbá vált. Az eleinte még egy lelkésznek is kevésnek tűnő munka olyannyira megszorodott, hogy az 1930-as években már három lelképásztor állt a gyülekezet szolgálatában. Demjén a Sebestyén Jenő által inspirált, és a Kálvinista Szemle hasábjain propagált ún. történelmi kálvinizmus irányzatához állt közel, amely a történelmi hitvallásokhoz való visszatérést, konzervatív teológiai és egyben politikai megújulást szorgalmazta; ugyancsak támogatta a Kálvin János Társaság működését is. Ennek a szemléletnek köszönhető, hogy a gyülekezetben már 1923-ban felállították az egyházközségi fegyelmi bíróságot.¹³ Az erkölcsi értékek szigorú képviselője a későbbiekben is jellemző maradt a közösségre. Demjén Istvánnak – a korabeli gyülekezeti irattárakra nem jellemző módon – fennmaradt nagyszámú lelkigondozói személyes levele azt bizonyítja, hogy a statisztikák szerint kb. 3000 budafoki református közül több százal volt élő, személyes kapcsolata. 1943-ban Demjén lett a Kálvin János Társaság hivatalos közlönyének, a Református Egyház című lapnak a felelős szerkesztője, a szerkesztőbizottság elnöke pedig Sebestyén Jenő lett.¹⁴ 1941-től pedig a világháború végéig folyamatosan tagja volt a történelmi kálvinista irányzat diákszervezete, a Soli Deo Gloria Diákszövetség elnökségének, a szenior osztály elnökeként.¹⁵

Néhány évvel érkezése után már az egyházmegyei hierarchiában is szerepet kapott. 1928-ban előbb egyházmegyei tanácsbíró lett, ezzel egy időben pedig az egyházmegye missziói előadójának is megválasztották. 1938-ban pedig az egyházmegye lelkészi főjegyzőjének, tehát az esperes helyettese lett, ezt a tisztségét 1950-ig töltötte be. 1942-ben egyúttal egyházkerületi tanácsbírói tisztségre is megválasztották.¹⁶ A Budapest környéki gyülekezetek tagsága körében Demjén ismert volt, sokan tisztelték lapszerkesztői tevékenységéért és a kisebbségi sorssal küzdő református közösségek felkarolásáért, erős belmissziós munkásságáért. Ezért kerülhetett be a neve 1938-ban a Pestkörnyéki egyházmegye megalakulásakor az esperesi címre esélyesek közé. Azonban végül a „diákszövetséges” csoport erős embere, Benkő István lett az

12. A templomépítés szubjektív, színes és élményszerű beszámolóját olvashatjuk Demjén István 1944-ben, a többször idézett önéletrajzával egy időben papírra vetett gyülekezet-történetében. Demjén István: *Csodálatos, hogyan segített Isten minden munkánkban. A Budafoki Református Egyház története 1900. november 11-től 1945 februárig*. Budapest, Budafoki Református Egyházközség, 2007.

13. *Kálvinista Szemle*, 1923. IV. évfolyam. 52. sz. 444.

14. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1943. LIV. évfolyam. 8. sz. 38.

15. Havas Gábor – Kulifay Albert: *A Soli Deo Gloria Szövetség története*, [Budapest], 1992. Függelék 25–27.

16. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban: RL) A/1 f. Demjén István lelkészi törzslapja.

esperes, aki majd 1952-ben részt vállalt Demjén kényszerű nyugdíjaztatásában is.¹⁷

Demjén megpróbált a gyülekezeti belmisszió minden lehetséges eszközével élni. A családlátogatásokon és személyes levélváltásokon túl missziós céllal telket és házat vásároltak, belmissziói estélyeket, több héten át tartó evangelizációs sorozatokat tartottak, a gyülekezet különböző csoportjait táboroztatta, utaztatta, részben a közösségépítés, részben pedig a magyar táj és nép megismertetése céljából.¹⁸ Különösen nagy hangsúlyt fektetett a lelkész a Budafokhoz tartozó szórványok gondozására, amelyek közül Budaörs, Törökbálint és Nagytétény még az ő szolgálata nyomán gazdagodtak gyülekezeti házakkal vagy éppen önálló anyaegyházközséggé válhattak.¹⁹

Demjén István a gyülekezet-szervező tevékenysége és sajtómunkássága mellett az országos politikai és egyházi életből is kivette a részét. 1926-ban egyik főszerzője volt a mohácsi csata évfordulóján tartott országos református megemlékezésnek, majd pedig a következő két év során az ebből kinövő Országos Református Nagygyűléseknek is.²⁰ Több lelkésztársához hasonlóan a politikai életben is szerepet kívánt vállalni. Eszmeileg Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjához vonzódott, amelynek támogatásával képviselő-jelöltséget is vállalt 1931-ben Sarkadon, mint a párt vidéki szervezkedésének egyik vezetője.²¹ Ott találjuk Demjént a párt 1931 januárjában tartott zászlóbontásán is Tarpán, többek között Bajcsy-Zsilinszky és Fėja Géza társaságában.²² A kormány által kifejtett választási terror azonban többekhez hasonlóan őt is elütötte az egyébként biztosnak tartott mandátumtól.²³ A választási kudarc után a politikai élettől visszavonult, bár a budapesti református felekezeti közéleti szereplők egy részével továbbra is szoros kapcsolatot tartott fenn. 1933-ban feltehetően az általa a nagytétényi érdekeltsége révén személyesen is ismert Gömbös Gyula kérésére vállalta el a Magyar Élet Pártja budafoki fiókszervezetének alelnöki tisztségét. Szász Lajossal, Bakay Lászlóval, Tasnádi Nagy Andrással és több, a második világháború alatt is kormányzati tisztséget betöltő, református politikussal

17. Molnár: i. m. 420. A történelmi kálvinizmus képviselői a Horthy-korszakban szinte állandóan harcoltak a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség támogatóival. Az előbbieket a református felekezeti értékeket, hitvallásokat helyezték előtérbe, míg az utóbbiak nyitottabbak voltak az ökumenikus gondolkozás irányában.

18. A „kősziklára épített” balatoni faház története. A budafoki egyház üdültetése. In: *Református Élet*, 1937. IV. évfolyam. 39. sz. 368–369.

19. Betekintést nyújt Demjén gyülekezetszervezői tevékenységébe a törökbálinti közösség kapcsán: Czibor József: *Viharok szárnyán. A déli református keresztyén egyházközség története*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2006. 182–187.

20. Molnár: i. m. 410–412.; Szász Lajos: Országos Református Nagygyűlések a Horthy-korszakban. In: *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2019. 375–390.

21. Molnár: i. m. 413.

22. Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, 2019. 205., 208., 236.

23. *Képviselőházi Napló*, 1931. I. k., 1931. augusztus 1., 271. (Bajcsy-Zsilinszky Endre felszólalása.)

szorosabb kapcsolatot is fenntartott, mellyel ugyan nem volt egyedül a fővárosi református lelkészek közül,²⁴ később azonban másokkal együtt neki is felrötták ezeket a baráti szálakat.

A második világháború és az internálás

A fennmaradt forrásokból, a gyülekezeti irattárban fellelhető levelezéséből úgy tűnik, hogy Demjén a második világháborút magyar szempontból elkerülhetetlen élet-halál harcként élte meg, melyet a magyar népnek végig kell küzdenie, ha életben akar maradni. Személyes kötődései miatt is, a közhangulatban osztozva erősen támogatta és helyeselte a területi revízió megvalósítását. A későbbiekre nézve fontos, hogy számos jobboldali lelkész társához hasonlóan az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság tevékenysége nyomán már a Horthy-korszakban erősen anti-kommunista lett, az európai kultúra és a keresztyénség első számú ellenségeként a Szovjetuniót tartotta számon. Számos fennmaradt levelében olvashatunk arról, hogy a világháborúval kapcsolatosan a magyarság teljes pusztulásától tartott. 1944 augusztusában például a következő okfejtést tartalmazó levelet írta egy fronton harcoló volt cserkészének: „Bizony, ami most van, ez a magyarság élet-halál harca. [...] Nagy Péter cárnak az volt az elgondolása, hogy az északi szlávokat egyesítse a déli szlávokkal és lassanként egész Európának az ura legyen a minden oroszok cárja. Ezt a világpolitikát átvette Sztalin is. És mivel az északi és déli szlávok között az éket mi magyarok képezzük, nekünk magyaroknak innen el kell pusztulni. 1941-ben Molotov a külügyi népbiztosuk az oroszoknak világosan meg is mondta, hogy győzelem esetén a magyarokat ki kell telepíteni Szibériába, vagy Afganisztánba, és az angolok ehhez beleegyezésüket adták”.²⁵

Demjénnek a zsidósággal, zsidóüldözéssel kapcsolatos nézeteiről viszonylag keveset tudunk. 1944 első felében a gyülekezetben mintegy tucatnyi zsidó vallású betérőt keresztelt meg, minden egyes esetben akkurátusan feljegyezve a keresztelési anyakönyvbe, hogy az illető az egyházi törvények által előírt kötelező felkészítést elvégezte.²⁶ Az egyházközségi irattárban több segítségért, protekcióért folyamodó levél is fennmaradt, melyben lelkészek vagy mások Demjén közbenjárását kérték például a sárga csillag viselésével kapcsolatos ügyekben befolyásos politikai vezetők, elsősorban Szász Lajos vagy Baky László felé. Sajnos a válaszlevelek nem maradtak fenn, de egy eset alapján biztosan láthatjuk, hogy Demjén nem zárkózott el a segítségnyújtástól, melyre hivatkozik is 1945-ben írott, az internálásáról szóló ítéletet megfellebbező levelében.²⁷ Ugyanebben a levélben szól arról, hogy Baky Lászlóval éppen a világháború alatt támadt vitája a zsidórendeletek miatt, akivel emiatt meg is szakadt a kapcsolata. Demjén hivatkozik arra is, hogy a zsidóüldözések megindulá-

24. Szabó Julianna (szerk.): *Ég, de meg nem emésztetik. Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye első esperese. Naplók 1914–1954.* Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001. 166.

25. BBEI Iktatott iratok 728/1944. Demjén István levele, 1944. aug. 25.

26. BBEI, Keresztelési Anyakönyv, 1944.

27. RL A/1b Püspöki iratok. 1367/1945. Demjén István levele Ravasz Lászlóhoz, 1945. aug. 6.

sakor nyomtatott körlevelet küldött a kollégáinak, ami miatt többen meg is támadták őt. Sajnos ennek a körlevélnek eddig egyetlen példányának sem sikerült nyomára akadni. Ugyancsak megemlíti, hogy 1944 őszén előbb a jelenlévő nyilasok ellenzésére egy zsidó munkaszolgálatos századnak nyújtott segítséget, majd pedig ő intézte el, hogy az 1944 novemberében Budafokra telepített mintegy 1000 zsidó asszony megfelelő ellátást kapjon.²⁸

A háború a budafoki gyülekezetet súlyosan érintette, többször kaptak a gyülekezet ingatlanjai bombatalálatot, számos gyülekezeti tag esett el, került fogságba, hurcolták el vagy távozott ismeretlen helyre. A front 1944 karácsonyán érte el Budafokot. Karácsony első napján a délutáni istentiszteletre távozó Demjén már nem is tudott visszatérni február 13-ig a gyülekezetbe, a szolgálatokat helyette karizmatikus hitoktató-segédlelkésze Székely Sándor látta el.²⁹

Demjént 1945. június 4-én vették őrizetbe „nemzeti szocialista tevékenység” vádjával.³⁰A házkutatás során levelezésének bizonyos részeit, illetve könyvtárának egyes darabjait foglalták le terhelő bizonyítékként. A június 19-én felvett vallomásában Demjén magára nézve terhelő adatokat szolgáltatott, azonban későbbi fellebbezése szerint erőszakkal kényszerítették ki tőle a vallomást.³¹ A nyomozás vezetője a házkutatás és a vallomás nyomán háborús bűnösséggel vádolta meg Demjént, habár a felsorakoztatott két tanú Demjént felmentő vallomást tett, végül pedig június 19-én határoztak a budafoki lelképásztor internálásáról.³² Demjén azonban internálása után az ítélet ellen fellebbezést nyújtott be a belügyminisztériumba, ebben egyrészt panaszt tett a kihallgatás során vele szemben tanúsított bánásmód miatt, másrészt pedig kategorikusan tagadta az őt ért vádakat, illetve – például a korábban említett, a Budafokon áthaladó zsidó munkaszolgálatosokkal kapcsolatos közbenjárását – enyhítő körülményeket hozott fel. A másolatban fennmaradt fellebbezésében Demjén tagadta, hogy politikai kijelentéseket tett volna a szószékről, amit a tanúvallomások is megerősítettek. A gyülekezeti irattár számos olyan levelet őriz, amelyek arról tanúskodnak, hogy a személyes kommunikáció során azonban nem rejtette véka alá a Magyarország szovjet megszállásával kapcsolatos balsejtelmeit. Kifejtette azt is, hogy Baky Lászlóval és Szász Lajossal évtizedes – a politikától független – személyes kapcsolat köti össze, illetve részletesen leírta a rossz anyagi körülmények között élő budafokiakért végzett komoly munkáját.³³ Az internálásból végül 1945. augusztus 2-án szabadult.

28. Ez utóbbi állítását megerősíti Dr. Pálházi Endre, Budafok polgármesterének 1945. jún. 19-én felvett vallomása is. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3. 1. 9. V-90429/8-9. Demjén István vizsgálati dossziéja.

29. Székely Sándor. Összeáll. Freyné Székely Ágnes. Budafok, Budapest-Budafoki Református Egyházközség, 2017.

30. ÁBTL 3.1.9. V-90429/4.

31. ÁBTL 3.1.9. V-90429/7.

32. ÁBTL 3.1.9. V-90429/14.

33. RL A/1b Püspöki iratok 1367/1945. Demjén István levele Ravasz Lászlóhoz, 1945. aug. 6.

Az ítélet és az internálás ténye nem süttött Demjénre bélyeget, aki a következő években a gyülekezetében az egyre szűkülő lehetőségek között is igencsak komoly munkásságot fejtett ki. 1946/47 során a gyülekezet területén összesen négy helyszínen tartottak 3–500 résztvevővel vasárnapi istentiszteletet, a cserkészlet közel száz serdülő fiút fogott össze, a vasárnapi iskolába pedig majd 150 kisgyerek járt el rendszeresen. Évközben több héten keresztül tartottak evangelizációs heteket. Felnőtt bibliaköröket szerveztek, rendszeres, területi alapon végzett családlátogatások folytak, emellett pedig nyaranta több héten keresztül üdültetett a gyülekezet szegény sorsú gyermekeket a Balaton partján rendbe hozott kis üdülőben.³⁴ A gyülekezet rendkívüli aktivitására jellemző, hogy az országos bevezetést megelőzően már áttérve az önkéntes egyháztagság rendszerére a háromezernél valamivel kevesebb református közül mintegy 2200-an nyilatkoztak tagságuk fenntartásáról.³⁵ A gyülekezeti élet beszűkülése csak fokozatosan érződött. A lelkész által kiépített kommunikációs csatornák egyre szűkültek, 1946-ban két oldalas Lelkipásztori levél, 1947-ben pedig jóval kisebb terjedelemben már csak egy kisebb Értesítő-levél kiadására futotta.³⁶ Még 1948-ban is, a presbitériumban „sajnálattal” tudomásul vett állam és egyház között megkötött Egyezmény évében is növelni kellett a temérdek szolgálatra tekintettel a presbitérium létszámát, a gyülekezeti, saját jelvénnel ellátott szolgálók száma is rekordokat döntött ebben az évben.³⁷

1950-re azonban a gyülekezeti munka több szolgálati területen megroppant, a hitoktatás nagyon visszaszorult, a gyülekezet vízparti üdülőjét többet nem lehetett választásos konferenciákra használni, ráadásul a cserkészmozgalom betiltása után a gyülekezetben belül folytatni kívánt cserkész-foglalkozásokat is akadályozták. Emellett pedig ugyancsak ebben az évben a budatétényi egyházrész került veszélybe, miután a kerületi tanács megtagadta az addig használt állami iskolai épület további istentiszteleti célra való használatát.³⁸

Demjén István, bár bizonyosak lehetünk felőle, hogy sem a 1940-es évek végére kialakuló diktatórikus politikai rendszerrel, sem pedig az ennek árnyékában végrehajtott egyházi személycserékkel nem értett egyet, tiltakozása, vagy ha úgy tetszik ellenállása sokkal inkább a szimbolikus térben mozgott, és inkább volt passzív mint aktív ellenállásnak nevezhető. Demjén ugyanis 1945-ben elhatározta, hogy amíg a szovjet hadsereg ki nem vonul Magyarországról nem fogja levágni a szakállát. Széles körben ismert volt ez a fogadalma, így 1948/49 táján már hatalmas szakállá miatt nem is szívesen hagyta el a számára biztonságot nyújtó Budafokot, nehogy óhatatlanul is feltűnést keltsen. Ezt a feltűnést, egyáltalán a lelkész kollégákkal való kapcsolatot jobbára kerülte. Az egyházmegyei gyűlésekről, lelkészértekezletekről rendszerint

34. RL A/8. Pestkörnyéki egyházmegye iratai. 29. d. Missziói jelentések. Budafoki Egyházközösség misszió jelentése az 1946/47-es évről.

35. BBEI, Presbiteri Jegyzőkönyv, 1948. ápr. 23. 3. sz.

36. Az 1946. aug. 24-én kelt, nyomtatott Lelkipásztori Levél egyetlen ismert példánya az Országos Széchényi Könyvtárban található, MHC 4.733 jelzet alatt.

37. BBEI, Presbiteri Jegyzőkönyv, 1948. ápr. 15. 4. sz.

38. BBEI, Iktatott iratok, 101/1950.

kimentését kérve távol maradt. Emellett pedig egy sajnos kevésbé behatárolható informális, lelkészekből álló baráti kör épült ki körülötte, akikkel rendszeresen megbeszélték az aktuális egyházi ügyeket, minden bizonnyal ebben a védett közegben bátrabban fejthette ki ellenvéleményét is. Szimbolikus jelentőségű aktus volt, hogy a budafoki presbitérium 1951-ben az egyházi tisztújítás alkalmával – egyébként számos gyülekezethez hasonlóan – az ekkorra már csupán Kálvin téri szószékét megtartó Ravasz László volt püspököt is jelölte a hivatalos jelöltlistával szemben a zsinat tagjának. A presbitérium érvelése megkapó lakonikusságával is komoly kritikát fogalmazott meg az aktuális egyházvezetéssel szemben: „Egyházunk fejlődése Ravasz László püspökségével forrt egybe.”³⁹ Demjén egyébként is a hivatalos egyház által olyan háttérbe szorított lelkészeket és világiakat hívott meg a Budafokon hagyományos, de ekkor már igencsak feltűnő öthetes evangelizációs sorozatra, mint például Kováts J. István volt teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző; Dobos Károly, Sebestyén Jenő teológiai tanár; Bogdán Gyula vagy Teleki László.

Demjén István habitusáról, a gyülekezet tagjai iránti odaadásáról tesz bizonyosságot az 1951-es évből fennmaradt levelezése. Az év során ugyanis a gyülekezetből és Demjén személyes ismerősei közül is többeket kitelepítettek, akikkel levélben próbálta tartani a kapcsolatot, illetve az illetékes lelkészeket buzdította, hogy tartsák a lelket a nehéz körülmények közé kényszerített emberekben. Számos levelére nem érkezett válasz, a helyi lelkészek többsége ugyanis nem vállalta a kitelepítettek megsegítésével járó kockázatot, többen viszont pl. Porzsolt Ferenc dombrádi lelkész segített az adományok célba juttatásában.⁴⁰

Demjén István elmozdítása 1952-ben

Habár a külső kerületekben az Állami Egyházügyi Hivatal és az állambiztonsági szervek gyakran panaszkodtak emberhiányra, ami miatt a megfigyelések is lassabban haladtak, Demjén tevékenysége 1950-re mégis elérte az állampárt ingerküszöbét. Egy 1950 novemberében keletkezett, XXII. kerületi összesítésben olvashatjuk róla a maga módján egyébként némi elismerést is tartalmazó sorokat: „Erőszakos módon szervezi a híveket, lelki terrort alkalmaz. A híveket minden módon igyekszik a templomban valamit az egyház vonalára tömöríteni.”⁴¹ A jelentést összeállító tisztviselő a háborús retorikája mögött megbújik a budafoki lelkész tevékenységét érő negatív előjelű elismerés. Demjén szerintük is komolyan vette és eredményesen végezte a gyülekezet-szervezői feladatait.

Az 1951-es jelentés már Demjén szakálláról is említést tesz, megjegyezve, hogy el kellene mozdítani őt az állásából: „Úgy látszik, ellenséges. A felszabadulás után szakállt növesztett s megfogadta: addig nem vágja le, amíg a demokratikus rendszer

39. BBEI, Presbiteri Jegyzőkönyv, 1951. jún. 25. 2. sz.

40. BBEI, Iktatott iratok, 135/1951; 138/1951.

41. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) XXIII. 102. c. 110. d., 122. biz./1950. Jelentés. A XXII. kerület területén székelő Egyházak papjainak politikai állásfoglalásáról. Budapest, 1950. nov. 8.

tart. Nyugdíjazandó.”⁴² A nyugdíjazást azonban nem siették el, ehhez egy olyan, az állampárt egyházpolitikai doktrínájával szembemenő esemény kellett, ami beindította a lassan mozgó gépezet kerekeit. 1952 húsvétján ugyanis, a Desits István – az állampárti forrásokban klerikális reakcióként aposztrofált – budatétényi római katolikus esperes által szervezett nagyszombati körmeneten számos protestáns is részt vett. Az eset nyomán keletkezett jelentés szerint: „Figyelemre méltó, hogy itt a református presbitérium 15 tagja fanatikus ref. vezetők is részt vettek a körmenetben.”⁴³ A későbbiekben a Demjént támadó újságcikkek egyértelművé tették, hogy őt sejtették a református presbiterek körmeneti feltűnése mögött. Mindez pedig éppen a kommunista egyházpolitika keresztyén egyházakkal szemben alkalmazott „oszd meg és uralkodj” alapelvét sértette meg helyi szinten, és azzal fenyegetett, hogy az egyházak közösen lépnek fel a kerületben.

A fentebbieket szem előtt tartva tehát egyáltalán nem meglepő, hogy Demjén ellen izgatás vádjával nyomozást indítottak, amelynek megszüntetéséről csak 1952. jún. 13-án kelt a határozat.⁴⁴ Demjént ennek ellenére június 27-re magához rendelte Berezky Albert püspök, ahol többek között az ellene indított eljárás is szóba került. Demjént egy nappal később kelt levele alapján olyannyira megrendítette a Berezkyvel folytatott beszélgetés, hogy még aznap hazaérkezése után ideg-összeroppanás érte. Leveleiben erről tájékoztatta egyházi felettesét, és kérte a püspök közbenjárását az ellene indított eljárással kapcsolatosan.⁴⁵ Demjén kérte betegszabadságra utalását, azonban Berezky éppenséggel hirtelen megromlott egészségi állapotára hivatkozva kérte néhány nappal később Benkő István esperest, hogy sürgősen szólítsa fel Demjént a nyugdíjaztatásának kérésére, amennyiben pedig Demjén nem állna kötélnék, úgy éljen az egyházi törvények által nyújtott lehetőségekkel.⁴⁶ A sürgetésre azért volt szükség, mert Kenéz Ferenc, ekkor alig 30 éves nágocsi lelkész, Ács Lajos, politikai bizottsági tag és Somogy megyei párttitkár pártfogoltja és Berezky személyes kegyeltje fővárosi gyülekezetet kívánt magának.⁴⁷ Kiss Roland 1956-ban kelt lemondólevelében azt állítja, hogy már 1952 áprilisában eldőlt, hogy Demjént

42. BFL XXIII. 134. 1. d. Kimutatás lelkészekről. 1951. Adatgyűjtőív a református egyházi javadalmásokra vonatkozólag /1952. január 1-i állapot szerint a lelkész-jellegűekről./ 44. sz.

43. BFL XXIII. 102. c. 110. d. 1116/82/1. sz. Szerényi Sándor. Jelentés a nagyszombati körmenetek lefolyásáról. Budapest, 1952. ápr. 15. 11.

44. RL A/1b Püspöki iratok. 1768/1952. Határozat Demjén István ügyében, 1952. jún. 13.

45. RL A/1b Püspöki iratok. 1768/1952. Demjén István levele Berezky Alberthez, 1952. jún. 28.

46. RL A/1b Püspöki iratok. 1768/1952. Berezky Albert levele Benkő Istvánhoz, 1952. júl. 1.

47. Erősen szubjektív visszaemlékezéseiben természetesen mindezt tagadja Kenéz Ferenc, bár azt elismeri, hogy a budafoki gyülekezet jelentős része úgy gondolta, hogy miatta kellett a szeretett lelkészüket, Demjén Istvánt nyugdíjazni. Kenéz Ferenc: *Aki soha nem kellett. Önéletrajz*, h. n., Szent Gellért Kiadó, 2011. 52–53.

nyugdíjazni kell, mert „ez a párt akarata”.⁴⁸ Bereczky Albert püspök pedig ennek az akaratnak készségesen eleget is tett.

Habár Demjén benyújtotta végül a nyugdíjazására vonatkozó kérelmet, nem kerülhette el a meghurcoltatást. 1952. július 11-én jelent meg az egyik fővárosi esti lapban egy rövid cikk, amely elégedetten nyugtázta, hogy a népnyzó, a demokratikus államrend ellen harcoló, klerikális reakciós lelkész nyugdíjazását kérte. Számon kérték rajta ebben a cikkben református hívek katolikus körmenetre rendelését és a politikai üzenetet hordozó arcszörzetét is.⁴⁹ A kor egyházi közállapotaira jellemző, és felveti az összehangolt lejáratókampány gyanúját is, hogy néhány nappal később már a református egyház hetilapja, *Az Út* közölte le szinte szó szerint ugyanazokkal a vádakkal megrakott rövid írását.⁵⁰ Mindamelltt Demjén nyugdíjaztatása a kortársak körében sem vetett nagyobb hullámokat, feltehetően azért nem, mert vele egy időben nyugdíjazták a nála jóval ismertebb Dobos Károly fasori lelkészt, az ő esete mellett kissé háttérbe szorult a budafoki lelkészt ért igazságtalanság.

A visszavonultság évei (1952–1962)

Demjén Istvánt 1952 augusztusában nyugdíjazták. Helyére rövid, rábeszéléstől és nyomásgyakorlástól sem mentes választási folyamat nyomán Kenéz Ferenc került, aki nem sokkal később már a Konventben vállalt teljes munkaidőben állást, így helyette a szolgálatot beosztottjai látták el a gyülekezetben. A közösség életében gyökeres változást hozott a lelkészváltás. A gyülekezet vezetőségének egy része lemondott, másokat a kikényszerített tisztújítás révén sikerült a lecsökkentett létszámú presbitériumból eltávolítani.⁵¹ 1952-től kezdődően a budafoki gyülekezetben – legalábbis a felszínen, a megmaradt források szintjén ezt tapasztaljuk – a hivatalos egyházi irányvonallal szembeni ellenállásnak a csírája is eltűnt. A lelkész mindent megtett a felülről érkező rendeletek teljesítése érdekében, az előírt vezérfonalat alkalmazta a prédikációk elkészítéséhez és didaktikusan ismertette a legfontosabb egyházi dokumentumokat, megnyilatkozásokat a gyülekezet előtt.

A feszültség a közösségen belül azonban évekig tapintható volt, Kenéz 1953-ban arról panaszkodott a pártállam egyik képviselőjének, hogy többen még a presbitériumon belül a „Demjén-vonalat” képviselik, és azzal biztatják egymást, hogy már nem kell sokáig eltűnniük ezt a „kommunista papot”.⁵² A gyülekezet ugyanis meg volt győződve róla, hogy Demjént Kenéz ambíciói miatt kellett elmozdítani

48. Kiss Roland levele az Állami Egyházügyi Hivatal elnökéhez. In: *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből.* Szerk.: Ladányi Sándor, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006. 245–246.

49. A lelképásztor „szakállá” – és amit azzal sem tud eltakarni, *Esti Budapest*, 1952. I. évfolyam. 84. sz. 3.

50. Nyugdíjazását kérte, *Az Út*, 1952. V. évfolyam. 28. sz. 2.

51. BBEI, Iktatott iratok, 171/1953.; 197/1953.

52. Szerényi Sándor: 1953. évi június havi jelentés. In: *Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953.* Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2000. 388.

állásából, de az állam egyházügyi felelősei is Demjén „fasiszta” beállítódása miatti „elmozdításáról” írtak.⁵³ A presbitérium és a gyülekezet a helyzettel szembeni elégedetlenségének és az elmozdított lelkéssel szembeni lojalitásának azzal is hangot adott, hogy Demjénnek még nyugdíjaztatása előtt, de utána is évekig komolyabb anyagi segítséget szavazott meg.⁵⁴ A hivatalos úton küldött anyagi támogatáson túl 1955-ben például 200 forintot gyűjtött a gyülekezet a nyugdíjas lelkipásztorának.⁵⁵

Demjén Istvánnak szüksége is volt az anyagi támogatásra. 1952 őszén megroppant egészségi állapotban hagyta el Budafokot, és költözött lelkész fiához Örkénybe, ahol élete utolsó tíz évét töltötte el. Demjén hosszú lelkési szolgálata alatt sosem tartotta fontos szempontnak saját anyagi biztonságát, jólétét. Budafokra érkezve ráadásul teljesen vagyontalanul, kismizve kellett új életet kezdenie, de a szegény munkásokból álló kicsiny gyülekezetét nem akarta megterhelni. Fizetése alacsony volt, és még ezt sem vette fel mindig, főképp a második világháború utáni években. Így a gyülekezet komolyabb összeggel tartozott neki, melyet csak lassan tudtak törleszteni. Szerény nyugdíjából pedig nem is remélhette, hogy önálló háztartást tudjon fenntartani, így feleségével fia segítségére szorultak. Arra azonban akkurátusan figyelt, hogy a segítségét kérő levelét minden esetben a gondnoknak és a presbitériumnak címezze, ne pedig a helyét elfoglaló utódnak.⁵⁶

Az 1956-os forradalom Budafokon is érezte hatását. A szórványos forrásokból, Kenéz Ferenc visszaemlékezéseiből azt sejthetjük, hogy a gyülekezetben évek óta gyűlő feszültség a pártállamot kiszolgáló egyházi vezetés által Budafokra helyezett lelkész ellen fordult. Kenéz szerint egyesek megkísérelték Demjént visszahozni Budafokra, mások pedig Kenézt inzultálták.⁵⁷ Sajnos egyik állítását sem tudjuk más forrással alátámasztani vagy cáfolni, de az 1956-ot megelőző időszak eseményei alapján mindkettőt elképzelhetőnek tartjuk. A forradalom letiprása után Budafokon is eljött a megtorlás ideje, a köztisztelőben álló kerületi főorvost, a református gyülekezetben Demjén mellett évekig gondnoki tisztséget ellátó dr. Takács Pált forradalmi tevékenysége miatt hosszú évekre bebörtönözték.⁵⁸ Kenéz állítása szerint többen úgy vélték, hogy a lelkész is felelős a súlyos ítélet kiszabásáért.⁵⁹ Egyáltalán nem csoda tehát, hogy Kenéz és a gyülekezet kapcsolata véglegesen megromlott. Előbb egy évre külföldre távozott, majd pedig 1959-ben el is hagyta a gyülekezetet.

Utódja Virágh Sándor lett, aki bölcsen felismerte, hogy Demjén nélkül még mindig nem lehet Budafokon közösséget építeni. Rövid budafoki szolgálata során megpróbálta a korábban keletkezett károkat helyrehozni, ennek egyik szimbolikus aktusa

53. Uo.

54. BBEI, Presbiteri Jegyzőkönyv, 1952. szept. 7. 1. sz.; 1954. febr. 7. 7. sz.

55. BBEI, Iktatott iratok, 139/1955.

56. BBEI, Iktatott iratok, 25/1956. Demjén István levele a budafoki presbitériumhoz. 1956. febr. 21.

57. Kenéz: i. m. 60–64.

58. Szász Lajos: Dr. Takács Pál. In: *Emlékezés és felejtés. Egyházi sorsok a diktatúrák árnyékában*. Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2018. 36–37.

59. Kenéz: i. m. 64.

volt az egyre inkább gyengélkedő Demjén személyes felkeresése. 1960 tavaszán több szívélyes hangvételi levelet küldtek egymásnak, az egyikben Virágh a következőképpen fogalmazott: „A mai gyülekezet a te jó alapvető munkádnak gyümölcséből is él és én megpróbálok a jó alapra építeni.”⁶⁰ Virághnak arra is volt figyelme, hogy a korábban is Demjénnek rendszeresen juttatott gyülekezeti segílyt havi száz forinttal megemelje, nem ritkán pedig ennél is többet küldtek. A pénznek ugyanis jó helye volt az egyre betegesebb Demjénnél. 1959 során ázsiai influenzával kezelték, a kúra költségei olyan nagyok voltak, hogy ruháit és könyvtárának egy részét is pénzzé kellett tennie.

Elhagyatva, betegségtől meggyötörve, lefogyva és legyengülve, de budafoki utódjának kedvességén elérzékenyülve az egyre megfáradtabb lelkész a három évtizedes budafoki szolgálatának emlékeit idézte fel talán sokkal inkább magának, mint levele címzettjének: „A viszony budafoki volt gyülekezetem s közöttem eszményi volt. Előbb szerető gondviselő bátyja voltam a gyülekezet minden egyes tagjának, azután pedig gondviselő édes apja, úgy hogy hozzám több bizalommal jöttek, mint a gyermek a szülőjéhez, házastárs a házastársához. – Lehetőleg mindenkin segítettem, ha segítségre szorult úgy a bánatában, mint anyagi gondjai között. – Soha senkire nem neheztettem, de a szívemből kiáradó szeretetet mindenki megérez[het]te s meg is érezte. Előtte nem volt gazdag, vagy szegény, de mindenkit mint lelkemnek édes gyermekét szerettem s ez a szeretetet reám vissza vetette melegét.”⁶¹

Demjén István hosszas betegeskedés után 1962. augusztus 6-án hunyt el, augusztus 14-én Örkényben temették el, Békési Andor és Tánczos Zoltán lelkesi szolgálata mellett.⁶² Tánczos 1962 tavaszán került Budafokra, Virágh Sándor utódjaként, és egészen 1987-ig szolgált a gyülekezetben. Fontosnak tartotta, hogy Demjén Istvánnal és özvegyével fenntartsa a kapcsolatot, és Demjén gyülekezet-szervező tevékenysége a közösség emlékezetében a megfelelő helyre kerüljön.⁶³ A budafokiak mindent elkövettek, hogy az özvegy anyagi terhein enyhítsenek, a Demjén szolgálatára még élénken emlékező presbitérium méltó módon állított emléket a lelképásztor budafoki munkásságának, mely kiáltó kontrasztot mutat az egyházi sajtó teljes némaságával szemben: „Demjén István atya volt a gyülekezetnek. Isten kegyelméből ékes templomot, gyülekezeti házat épített Budafokon, gyülekezeti házakat épített a szolgálati helyeken, a Balaton partján telkeket vett a gyülekezeti tagok üdültetése céljából; a külső építésen túl a szolgálata egybeforrasztotta a szétszórt nyáját, a szeretet áldozatos kötelékével kötözte az Úr oltárához az ifjakat, lányokat, a felnőtt egyháztagokat. Közel három évtizedes szolgálata alatt Isten gazdagon megáldotta népét.”⁶⁴

60. BBEI, Iktatott iratok, 70/1960. Virágh Sándor levele Demjén Istvánhoz, 1960. július 5.

61. BBEI, Iktatott iratok, 70/1960. Demjén István levele Virágh Sándorhoz, 1960. máj. 10.

62. BBEI, Iktatott iratok, 172/1962. Demjén István gyászjelentése.

63. BBEI, Iktatott iratok, 204/1962. Özv. Demjén Istvánné levele Tánczos Zoltánhoz, 1962. szept. 27.

64. BBEI, Presbiteri Jegyzőkönyv, 1962. okt. 15. 67. sz.

Demjén István személyében egy olyan református lelkipásztorra emlékezhetünk, aki a 20. század első felének vészterhes időszakában többször volt különféle üldöztetés áldozata. Elüldözték szolgálati helyéről a megszálló szerb csapatok az I. világháború után, majd pedig a II. világháború után indítottak ellene eljárást és kényszerítették végül nyugdíjba. Az átélt nehézségeken, az elszenvedett üldöztetésen túl azonban meg kell látnunk Demjén Istvánban a magyar református egyház egyik méltatlanul elfeledett áldozatkész munkását, aki különböző szolgálati helyeken, hosszú évtizedeken keresztül, saját egészségével, anyagi biztonságával sem törődve szolgált a Magyar Református Egyházat és annak helyi közösségeit, leghosszabban, majd három évtizeden keresztül a Budafoki Református Egyházközséget. Személye, munkássága önállóan is méltó arra, hogy immár a magyar református közösségi emlékezetben az őt megillető helyet elfoglalhassa.

„Ne legyen hiába tűzbevettetésem” – Horkay Barna lelkész megpróbáltatásai a szovjet éra idején

Tanulmányai

Horkay Barna József 1908-ban született Kistárkányon² Horkay Barna és Sasi Szabó Anna harmadik gyermekeként egy tízgyermekes református lelkészcsaládban. Az elemi iskolát követően 1919-től a Sárospataki Református Főgimnáziumban kezdi meg tanulmányait, követve bátyja, László példáját. Az intézményben töltött nyolc éve alatt mindinkább kitűnik diaktársai közül szorgalmával, tehetségével: második évfolyamosként rajzból nyújtott teljesítményét jutalmazták, felsőbb évfolyamokon pedig szavalóversenyeket, irodalmi esszépályázatokat nyer, de az iskolai atlétikai versenyek győztesei között is ott találjuk a nevét: 1927-ben mind a 400 méteres egyéni síkfutásban, mind a csapatversenyben első helyet ért el intézményen belül. Emellett aktív szerepet vállal az iskolai élet más területén is: rendszeres versmondó az ünnepségeken, végzős diákként pedig az I. Rákóczi György Egyesület ifjúsági elnökének választják meg. A gimnázium 1926–27. tanévi értesítője pedig azon hat diák között említi, akik 1927-ben jeles érettségi vizsgát tettek³. Mivel családjában 1720-ig visszamenőleg bizonyítottan voltak lelkészek⁴, ezért már gyermekkorában közel állt hozzá a hit és a vallás. Már nyolcévesen a csűrben lucernabálából „szószéket” készített magának, s azon állva „prédikált”. De őt mégsem papi pályára szánták: atyai nagybátyja, aki egyúttal keresztpapja is volt, gyermektelen magas rangú katonatisztként fia helyett Barnát akarta katonai pályára küldeni. A tizenéves fiú el is volt készülve erre, de a szíve mélyén mégis inkább az apja és bátyja hivatását szerette volna folytatni, aki ekkor negyedéves teológus hallgató volt Sárospatakon. Az érettségit követő nyáron azonban kiderült: előre nem látott okok miatt mégsem mehet a tisztképzőbe. Ez irányú tervei tehát megghiúsultak, amit ő saját visszaemlékezései szerint igazából örömmel fogadott, mert így teljesült a vágya, s beiratkozhatott a Sárospataki Theológiai Akadémiára.⁵ Az akadémián töltött négy éve alatt, gimnáziumi éveivel hasonlóan a tanulás mellett aktív társadalmi tevékenységet is folytatott: már elsőéves teológusként a

1. Székely Marianna, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna. szekely.marianna@kmf.org.ua.

2. ДАЗО – Державний Архів Закарпатської області, ф. Р-1420, оп. 1.,

3. *A Sárospataki Református Főiskola értesítője az 1926–27-ik iskolai évről.* 1927. 58–73.

4. Lány, Horkay Anna értesülése szerint 1708-ig vezethető vissza a lelkési hivatás a felmenőik között.

5. Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből.* Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 19.

Főiskolai Ifjúsági Egyletének, a Hittanhallgatók Egyletének és a Sárospataki Akadémiai Atlétikai Clubnak is a bizottsági tagja,⁶ később pedig a főiskolai kórust is ő vezeti.⁷

Ifjú lelkipásztori évei

Horkay Barna 1931-ben lett lelkipásztor. Erre az eseményre így emlékszik vissza: „1931. június 21. Döntő fordulatot vártam ettől a naptól. Ennek a napnak a délutánján tették vállamra a magyar lelkipásztorok palástját.”⁸ Ezt követően még két évig marad Sárospatakon helyettes-vallástanárként a tanítóképzőben, ahol ő az intézményi lelkész, vezeti a vasárnapi iskolát és a bibliaköröket, valamint a Kálvin János Egyesületnek a tanár-elnöke dr. Vasady Béla, a teológia igazgatója mellett, amely a teológusok és a tanítóképzős diákok egyik szervezete volt.⁹ 1933-ban Munkácsra kerül segédlelkésznek Bertók Béla püspök mellé. Miután 1934 októberében Biky Ferenc korábbi esperes nyugdíjba vonul, megüresedik a nagyszőlősi lelkészi állás. A gyülekezet meghívással szeretné a pozíciót betölteni, de mivel két jelöltjük is van, dönteni pedig nem tudnak, ezért Isaák Imre máramaros-ugocsai esperes kiírja a lelkészválasztást. Ugyan öt lelkész is pályázik az állásra, az 1935 februárjában tartott lelkészválasztó gyűlésen Horkay Barna kapja a legtöbb szavazatot, amiről azt olvashatjuk a Prágai Magyar Hírlapban, hogy a „a választó-közönség az eredményt megnyugvással és éljenzéssel vette tudomásul.”¹⁰ Huszonhat évesen kerül egy olyan gyülekezet élére, ami megyei és esperesi székhely, s korábban leginkább idősebb lelkipásztorok szolgálati helye volt.

Horkay Barna nagyszőlősi tevékenységének első évében, 1935 júliusában özv. Atzél Lászlóné szül. Perényi Lujza, az ősi Perényi család egyenes ágú leszármazottja adományként felajánl a református egyház számára két tanyai házat a hozzá tartozó 30 katasztrális hold földdel együtt Nagyszőlős közelében, abból a célból, hogy ott árvaházat létesítsenek a magyar gyermekek részére, felekezeti hovatartozás nélkül. Annyi a kérése, hogy az intézmény az Atzél-Perényi Szeretet Árvaház nevet viselje.¹¹ A katolikus vallású Perényi Lujza ezzel a felajánlással szeretett volna néhai férje, Atzél László emlékének adózni, aki egykor református tanfelügyelőként tevékenykedett Ugocsa vármegyében. Az intézmény 8 árvával kezdi meg működését özv. Kovács Jánosné nagyszőlősi tanítóné vezetésével, melynek felavatására október 6-án kerül sor.¹²

6. *A Sárospataki Református Főiskola értesítője az 1927–28-ik iskolai évről.* 1928. 88.

7. *A Sárospataki Református Főiskola értesítője az 1929–30-ik iskolai évről.* 1930. 23.

8. Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből.* Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 21.

9. *A Sárospataki Református Főiskola értesítője az 1931–32-ik iskolai évről.* 1932. 138.

10. *Prágai Magyar Hírlap.* 1935. február 22. 14. évf. 45. szám.

11. *Prágai Magyar Hírlap,* 1935. augusztus 1. 14. évf. szám, Székely Marianna: A nagyszőlősi Atzél-Perényi Szeretet Árvaház. In: *Küldetés. A Kárpátaljai Református Egyház Lapja.* XXVII. évf. 2. szám, 2019. február.

12. *Prágai Magyar Hírlap,* 1935. augusztus 1. 14. évf.

Ezzel az ifjú lelkész feladatköre kibővül, mivel ő kezeli az árvaház költségvetését¹³, melyet a máramaros-ugocsai gyülekezetek önkéntes felajánlásából tartanak fent, s a gyermekek számának növekedésével az intézmény bővítését is irányítja.¹⁴ Emellett rendszeresen meghívják különböző szolgálattevő alkalmakra is, például 1935 novemberében előadást tartott Molnár Mária misszionáriusnő mellett Visken¹⁵, aki kárpátaljai bizonyágtéví körútja során több települést is meglátogatott, köztük Nagyszőlőst is.¹⁶

1936. augusztus 15–16-án Horkay Barna gyülekezete ad otthont immár másodszor a Kárpátaljai Református Egyházkerület éves országos konferenciájának¹⁷, amely ekkor kilencedik alkalommal kerül megrendezésre, és Kárpátalja szinte minden gyülekezete képviseli rajta magát. Az esemény két helyszínen zajlik: a református templomban és az Atzél-Perényi árvaházban. Bertók Béla püspök szolgálattevése mellett az egybegyűltek hallhatják felszólalni Isaák Imre máramaros-ugocsai esperest, Papp Géza ungtarnóci, Simon Zsigmond asztélyi, Király Zoltán csapi, Kiss István tiszaujlaki, Narancsik Imre nagymuzsalyi, Tornay János tekeházai, valamint Szabó Béla kerületi missziós lelkészeket egyaránt. Horkay Barna, mint házigazda lelkész, a nagyszőlősi gyülekezet történetét ismerteti a résztvevőkkel. „A nagyszőlősi református egyházköztség önként vállalta magára a konferencia megrendezését és az ezzel járó kötelezettségeket, de nem is vallott szegényt, mert a konferencia minden tekintetben fényesen sikerült és a vendégek elragadtatással nyilatkoztak a nagyszőlősiek magyaros vendégszeretetéről.” – olvashatjuk a korabeli sajtóban.¹⁸ Tehát a gyülekezet és annak vezetése sikeresen helyt állt a több ezer fő fogadásában, vendégül látásában.

13. Kiss Gyula (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára 1941*. Budapest, 1941. 223.

14. Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 13.

15. *Prágai Magyar Hírlap*. 1935. november 15. 14. évf., 261. szám.

16. Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 12.

17. Az első ilyen konferenciát 1927-ben szervezték a Kárpátaljai Református Egyházkerület határozta nyomán, s annak helyszíne is Nagyszőlős volt.

18. *Prágai Magyar Hírlap*. 1936. augusztus 19. 15. évf., 188. szám.

Még ugyanez év őszén Huszton néhány lelkész megalakítja a Baráti Kört/Keleti Baráti Kört¹⁹, melynek összejövetelein Horkay Barna is részt vesz, s visszaemlékezései szerint az egyik ilyen alkalom során jut élő hitre.²⁰ Ettől kezdve aktív tagja a szervezetnek: csendesnapokat, evangelizációs heteket, leánykonferenciákat, bibliaköröket szervez, s az ifjúság körében végzett lelki munkát is megnöveli. Erről így számol be egyik írásában Békefi Benő, a kor ismert evangelizátora: „Intenzívebb és lelki irányú gyülekezeti munka akkor indult meg a gyülekezetben, mikor lelkipásztora bekapcsolódott a „kárpataljai baráti kör“ munkájába, melyet Szabó Béla akkor huszti, most pozsonyi lelkipásztor vezetett.”²¹

1938 novemberében Horkay Barna elhagyni kényszerül szolgálati helyét: az első bécsi döntést követően Nagyszőlős nem kerül magyar fennhatóság alá, de mivel a lelkész szülőfaluja felszabadult területen volt, a helyi hatóságok kiutasítják az országból. Tarpán végez szolgálatot két és fél hónapon keresztül, aztán lehetősége van visszatérni saját gyülekezetébe,²² s folytatja a már megkezdett munkát. Aktívan részt vesz a baráti körös összejöveteleken, melyet minden hónap első szerdáján rendeztek meg, mindig más-más helyszínen, hogy Isten Igéjét tanulmányozzák. Ezek az alkalmakon rendszeresen szolgálatot vállal, s mikor 1941-től elkezdnek körleveleket is küldeni az összejöveteleken elhangzottokról azoknak a tagoknak, akik valamilyen oknál fogva távol maradtak, gyakran látjuk a nevét a szerzők között.²³ Szolgál a Baráti Kör által szervezett ifjúsági konferenciákon, evangelizációkon, de kapcsolatban áll a magyarországi evangéliumi mozgalmakkal is. Ebből kifolyólag sok helyre hívják szolgálni, például előadóként vesz részt 1942 márciusában a III. Országos Református Konferencián Nyíregyházán, illetve ő az egyik szolgálattevő az ugyanez év júliusában szervezett evangelizációs héten a sződligeti

19. Létrejöttje elsősorban a belmisszió erőteljes megindulásával kapcsolatos, melynek mozgatórugója Szabó Béla huszti lelkész volt, aki 1936 őszén Tóth Kálmán akkor feketeadói és Simon Zsigmond asztélyi lelkészekkel Huszton létrehozott egy olyan baráti közösséget, ami a belmisszióban érintett személyeket fogta össze. Vagyis tagjai között a lelkészek mellett lelkipásztorok, tanítók, tanítónők, egyszerű gyülekezeti tagok is voltak. A közösség később Napkeleti vagy Keleti Baráti Kör néven vált ismertté. A közösség célja az öntudatos református nevelés volt. Tevékenysége pedig összhangban volt megalapítása céljával: a hivatalos egyház keretein belül a belmisszió felvállalása, azaz asszony- és leánykörök, ifjúsági egyesületek szervezése, betegek látogatása, valamint tagjai tizedet adtak javaikból, amiből segítették a szegényeket, a betegeket, a rászorulókat, illetve támogatták a későbbiekben a külmisziót is. A Keleti Baráti Körrel részletesebben lásd: Orbán Marianna: Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban. In: *Acta Beregsasiensis*, 2009. 2. sz. 239–244.

20. Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 15.

21. *Nyírségi Virrasztó*. 1940. március 15. 1. szám.

22. Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 29–31.

23. Horkay Barna tizenöt ilyen körlevelet közöl az 1941–1944 közötti időszakból visszaemlékezésében. Lásd: Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 48–94.

Megbékélés Házában Bakó László és Békefi Benő mellett²⁴. Utóbbi, akivel 1939-ben ismerkedett meg Bátyúban a Baráti Kör egyik összejövetelén, több alkalommal is meghívja szolgálni Nagyszőlősrre: 1940 márciusában és 1942 áprilisában evangelizációs hetet tart a gyülekezetben. A második alkalmat beárnyékolja az az esemény, hogy előző héten kettős haláleset történt Horkay Barna családjában: pár óra különbséggel vesztette el édesanyját és Judit nevű hűgát, akik mindketten súlyos betegségben szenvedtek.²⁵

Az 1942. év másik jelentős eseménye a lelkész életében, hogy megházasodik. Két évvel korábban, amikor a már említett Sződligeten volt egy nyári csendesnapon előadóként, amit a női gyülekezeti munkások részére szerveztek, megismerkedik Törzsök Dolorózával, aki a battonyai lánykör és vasárnapi iskola vezetője volt. Keveset beszélgetnek egymással, de ettől függetlenül kölcsönös vonzalom alakul ki közöttük. Eljegyzésükre 1942. július 26-án kerül sor, amelyet nem sokkal később október 27-én házasságkötés követ. Felesége személyében egy Istentől való, hűséges segítőtársa lel. Leány- és asszonykörüi alkalmak, szegénygondozás, cigánymisszó, iratmisszió, s a második világháború kitörésével a sebesült katonák látogatása – mind olyan tevékenység, melyet Horkay Barna végez Nagyszőlősen egy hű segítőtárssal az oldalán.²⁶

Az 1944 – 1947 közötti események

A II. világháború idején, a szovjet csapatok közeledtével az emberek szívét a félelem, nyugtalanság fogta el az olyan hírek hallatán, amelyek a nevezett hatalom kegyetlenkedéseivel, vallásellenességével voltak kapcsolatosak, s mint később kiderült, nem alaptalanul. Egy hónappal azt követően, hogy a szovjet csapatok 1944 októberére folyamán megszállták Kárpátalja területét, a magyarok településeken háromnapos munkára, „málenkij robotra” kötelezték a 18–50 év közötti férfiakat, amiből több évnyi kényszermunkatábor lett végül. A lelkészekre ugyan nem vonatkozott ez a felhívás, de a helyzet így is elég bizonytalan volt.²⁷ 1944 őszén több lelkész és segédlelkész is elmenekül, a három esperes közül pedig csak a beregi egyházmegye vezetője, Bary Gyula marad a helyén.²⁸ A másik két esperesi hivatalt a

24. *Nyírségi Virrasztó*. 1942. március 15. 7. évf. 6. szám és 1942. augusztus 1. 7. évf. 15. szám.

25. *Nyírségi Virrasztó*. 1942. május 1. 7. évf. 9. szám, illetve: Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 48–94.

26. Horkay, i.m. 1998, 51.

27. Orbán Marianna: *A Kárpátaljai Református Egyház története 1944–1949 között*. In: *Történeti Tanulmányok XVI. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa*. Debrecen, 2008. 303–317.

28. Szamorovszkyné Nagy Ibolya: *Idegen világban: Bary Gyula beregi esperes lelkézi tevékenysége a szovjetesítés időszakában*. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2024/1*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2024. I. évf. 1. sz. 121.;

Fodor Gusztáv: *A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954)*, in: Molnár D Erzsébet – Molnár D István (szerk.): *Hadifogság, málenkij robot, gulág Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba (1944–1953)*, Beregszász-Ungvár, „Rik-U” Kiadó, 2017, 99.

helyettesek, Ungban Gencsy Béla és Máramaros-Ugocsában Lajos Sándor veszik át, ahogy arra felhatalmazást adott 1945. január 18-ai keltezéssel írt körlevelében Révész Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke is: „az egyházmegyének az esperes úr által el nem érhető részén, amely feltehetőleg az ugocsai rész, az esperes úr törvényes helyettese átvegye az igazgatást”.²⁹ E három személy közül Bary Gyula volt a rangidős, ezért az államhatalom őt tekinthette leginkább potenciális tárgyalópartnernek. Ilyen zavaros körülmények között is változatlanul folytatta tovább egyházon belüli missziói tevékenységét a Keleti Baráti Kör (leánykör, ifjúsági bibliaóra, konfirmációi oktatás, háziistentisztelet, stb.)³⁰, de az iskoláskorú gyermekekkel való foglalkozást a szovjet hatalom már 1945-ben megtiltotta.³¹ Továbbra is megrendezésre kerültek a baráti körös havi összejövetelek, annyi különbséggel, hogy míg ezeken az alkalmakon például 1942–1943 folyamán átlagosan 20–40 fő vett részt, addig 1944 őszét követően a résztvevők száma már 120–1300 fő között mozgott. A mindennapi élet terhei, bizonytalanságai, félelmei egyre több embert fordítottak oda Isten és az egyház felé, s Kárpátalján a lelki ébredés felerősödött. Ez természetesen felkeltette az aktuális, történetesen ateista államhatalom figyelmét is, de az egyelőre nyílt lépéseket nem tett ezzel kapcsolatban. Itt érdemes azonban megemlíteni azt az eseményt, amely négy baráti körös lelkésszel, köztük Horkay Barnával történt, mikor egy lelkész társukat látogatták meg az egyik ugocsai faluban. Szekéren tartottak hazafelé, amikor egy szám nélküli teherautó szánt szándékkal beléjük ütközött. Lehúzódtak, de a szekér hátsó tengelyét elkapta az autó olyannyira, hogy az elgörbült. Az autó tovább ment. Senki nem sérült meg. A lelkészek sosem tudták meg, ki állt vagy kik álltak a furcsa baleset mögött.³² Véletlen egybeesés talán, hogy Romzsa Tódor görög katolikus püspök is hasonló módon szenvedett halálos balesetet.³³

A Keleti Baráti Körnek 1945-re a megnövekedett taglétszámával párhuzamosan kialakult egy szűk, belső magja, amihez hat lelképásztor tartozott: Horkay Barna nagyszőlősi, Pázsit József tiszabökényi, Asszonyi István forgolányi, Simon Zsigmond asztélyi, Kovács Zoltán tiszaujlaki és Zimányi József gecsei lelkészek³⁴. A „Hatos” tagjai

29. KRELM – Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma, Bulcsú, I. 10.c., *A tiszántúli református egyházkerület püspökétől. 7/1945. szám alatt. Körlevél a máramaros-ugocsai egyházmegye lelképásztoraihoz*. Debrecen, 1945. január 18.

30. Székely Marianna: Szikszai Aladár a Keleti Baráti Körről. In: Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *Magyar öntudat és krisztusi, keresztyén évek*. Narancsik Imre Kutatói Műhely, Beregszász, 2019. 139–140. , i.m.: Horkay: *A Keleti*, 100.

31. Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Idegen világban: Bary Gyula beregi esperes lelkészi tevékenysége a szovjetesítés időszakában. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2024/1*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2024. I. évf. 1. sz. 121–122.

32. Horkay: *A Keleti*, i.m. 108–110.

33. Orbán Marianna: Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban. In: *Acta Beregsasiensis*. 2009. 2. sz. 239–244.

34. Egykori alapítói közül Tóth Kálmán már 1936-ban, Szabó Béla 1939-ben elhagyta Kárpátalja területét, máshol vállalva szolgálatot.

hetente, olykor havonta gyűltek össze, hogy megbeszéljék a konferenciák programját, az egyes közösségek dolgait, teendőit. Tehát a „Hatos”-ra úgy is tekinthetünk, mint a Keleti Baráti Kör intézőbizottságára. A gyülekezeti munkások utánpótlása céljából 1946-ban, Zimányi József kezdeményezésére Gecsében egy egyhónapos bibliaiskolát szerveznek, amelyen megközelítőleg 20 fiatal vesz részt. Ezzel a baráti körös lelkészek meg inkább az állam látóterébe kerülnek.³⁵

Az 1947-es évben sűrűsödnek, majd felgyorsulnak az események. Az év elején az állambiztonsági szervek kísérletet tesznek arra, hogy Horkay Barnát besúgóként beszervezzék. Két hónapon át több alkalommal is kihallgatják, de miután nem mutat hajlandóságot az együttműködésre, nem hívatják többé.³⁶ Ekkor még nincs rendezve az egyház és az állam viszonya, a gyülekezetek regisztrációja még nem történt meg. A Baráti Kör attól fél, hogy emiatt az állam esetleg beszüntetheti az egyház hivatalos működését. Arról nincs tudomásuk, hogy az esperesek közül bárkivel is folyamatban lennének az egyeztetések az állam részéről, ezért sürgetik az egyházi vezetőséget, hogy mielőbb tegye meg a szükséges lépéseket.³⁷ Véltetően ennek hatására rendeli el a három esperes a Kárpátaljai Református Egyház (KRE) vezetőjének megválasztását 1947 januárjában, Györke István személyét javasolva,³⁸ akit, ahogy azt a február 12-i szavazatbontás eredményei mutatják, a gyülekezetek egyhangúlag meg is választanak. De mivel kérdések merülnek fel a tisztséggel kapcsolatos jogkörrel (területi megbízott, aki kapcsolattartó az egyház és az állam között, vagy a KRE élén álló püspök?),³⁹ Györke István visszalép, majd a Ljamin - Agafonovval, a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának területi meghatalmazottjával való tárgyalást követően 1947 májusától Bary Gyula lesz a sztársi, vagyis a rangidős területi megbízott⁴⁰.

1947 márciusában a „Hatos” Gecsében találkozott, ahol felmerült bennük a gondolat, hogy az állam irányába is bizonyosságot kellene tenniük Istenbe vetett hitük-ről. Mivel egyetértettek ebben, Zimányi Józsefet és Horkay Barnát bízzák meg a további lépések megtételére. A két lelkész másnap elmegy Beregszászba a helyi hatóságokhoz, ahol az őrnagy, aki fogadja őket, leírhatja velük mondandójukat.

35. Székely Marianna: Szikszai Aladár a Keleti Baráti Körről. In: Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *Magyar öntudat és krisztusi, keresztyén elvek*. Narancsik Imre Kutatói Műhely, Beregszász, 2019. 141.

36. Horkay: *A Keleti*, i.m. 116.

37. Horkay: *A Keleti*, i.m. 117–118.

38. KRELM, I. 10. c. A Tivadarfalvai Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyve, 1947. január 25.

39. Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Gencsy Béla egyházvezetői tevékenységének főbb irányvonalai az államszocializmus idején. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2022*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2023. 272.

40. Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Idegen világban: Bary Gyula beregi esperes lelkészi tevékenysége a szovjetítés időszakában. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2024/1*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2024. I. évf. 1. sz. 125.

Horkay Barna így emlékszik vissza a leírtakra: „Hatalmas Sztálin! – Isten a német fasizmust sok orosz és más nép fiainak vérével törte le. Te a győzelem dicsőségét is magadnak tulajdonítottad. Mindenben Isten helyére helyezted magad. Hatalmas búzamezők mellett nagy táblákon hirdette a dicsekvő felírás: Isten nélkül és imádság nélkül, de műtrágyával és traktorral! Ezért az Úr meg fog alázni, mint Nabukodonozort. Saját fiaid fognak megvetni téged. – Amíg időd van, szállj magadba, adj dicsőséget a felséges Istennek! Ez népednek is javára lesz. A gőgös Belszár egy éjszaka birodalmával elveszett. – Zimányi József, Horkay Barna”.⁴¹ Az irat fennmaradt változatát Fodor Gusztáv közli az „*Akik a nagy nyomorúságból jöttek...*” című, 2017-ben megjelent munkájában. Annak Ungvár a kelezési helye, a szövege hosszabb és aláírók között ott találjuk Simon Zsigmondot is.⁴² A két változat eltérése a következőképpen magyarázható: a beregszászi őrnagy, miután átveszi az iratot, csak annyit mond, hogy másnap menjenek fel Ungvárra, és ezt ismétlélék el a területi vallásügyi meghatalmazottnak is. Másnap már csatlakozik Horkayhoz és Zimányihoz Simon Zsigmond, a Baráti Kör vezetője is, mikor hitvallást tesznek Agafonov területi vallásügyi meghatalmazott előtt is. Az állami szervek részéről ezt az eseményt a Keleti Baráti Kör betiltása követi, amelyről Simon Zsigmondot június 11-én értesítik.⁴³ A hivatalos egyház vezetése részéről már hónapokkal korábban megérkezik a reakció: Lajos Sándor esperes, aki korábban nem ellenezte a mozgalmat⁴⁴, 1947 áprilisában körlevelet küld a máramaros-ugocsai gyülekezetekbe, melyben elítéli a Keleti Baráti Kör tevékenységét,⁴⁵ amit egy hónappal később követ Bary Gyula, ekkor már református egyházi területi megbízottként írt, 1947 májusában kelezett, Baráti Kör-ellenes körlevele, amelyben az állami vezetésnek a nevezett ébredési mozgalomhoz való hozzáállására is utal: „[...]az úgynevezett Baráti Kör eddigi sokrétű incselkedései az államkormány által nem honoráltattak, sőt, megfelelő megbízás, felhatalmazás nélkül, a zavarosban való halászás jellegét magán viselő

41. Horkay: *A Keleti*, i.m. 116–117.

42. Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciók pereit kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek.* Kárpátaljai Református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, Debrecen, 2017. 178–179.

43. Fodor: *Akik a nagy*, i.m. 178–179.

44. A három esperes közül tudomásunk szerint csak az ő véleménye ismert a mozgalomról 1947 előttről, mi szerint az 1946. év folyamán zajló esperesi vizitációi alkalmával az „Esperes Úr megelégedéssel veszi tudomásul az 1945 évben megindult, lelki ébredési mozgalmat a verbóci gyülekezetben,” ahol Csík József baráti körös lelkész állt a gyülekezet élén. Tiszaújlakon, ahol szintén baráti körös lelkész szolgált Kovács Zoltán személyében, az 1946. május 7-i esperesi látogatása során az esperes „[...]örvendezve tapasztalja és szíve szerint is helyesli, hogy egyházmegyénk területén ébredési mozgalom van.” A Verbóci Református Egyház Presbiteri jegyzőkönyve, 1946. április 9. és Tiszaújlaki Református Egyház Presbiteri jegyzőkönyve, 1946. május 7.

45. KRELM, I. 10. c. Lajos Sándor máramaros-ugaocsai esperes 22/1947. számú, 1947. április 8-án kelt körlevele

akciói nyilvánvalóan elejtés tárgyai lettek [...]”⁴⁶ Október elején a KGB⁴⁷ elkezdte beidézni és vallatni a bibliakörre járó fiatalokat, a hónap közepén pedig letartóztatják Horkay Barnát és Zimányi Józsefet.

Letartóztatása, vizsgálati fogsága, ítélete

Az Állambiztonsági Minisztérium Szőlősi⁴⁸ Körzeti Osztályának vezető operatív megbízottja, Fedotov hadnagy, miután áttanulmányozza a hozzá beérkező anyagokat⁴⁹, 1947. október 16-án elrendeli Horkay Barna letartóztatását, s házkutatás megtartását nála. Továbbá őrizetbe vételéről is határozat születik, az esetleges megszökését megelőzendő célból. Utóbbi dokumentum azt is közli, hogy Horkay Barnát az USZSZK Btk.-nek 54–14 tc. foglalt bűncselekmény elkövetésével gyanúsítják.⁵⁰ Október 17-én dél körül a hatósági szervek megkezdik a házkutatást, mindent, ami gyanús lehet, összegyűjtenek, majd szólnak a feleségének, hogy készítsen férje számára váltó fehérműt és élelmet, mert magukkal viszik. Az éjféλι vonattal utaznak Ungvárra a KGB-re. Horkay Barna a várandós feleségét, valamint kislányát és kisfiát hagyta otthon, mikor a hatóságok őrizetbe vették.

Ungváron kezdetben vizsgálati fogságban van, ahol csak öt nap elteltével hallgatják ki először. A kihallgatást az Állambiztonsági Minisztérium Kárpátontúli Területi Nyomozói Osztályának vezetője, Sztroganov őrnagy vezeti. Koholt vádakkal illetik⁵¹, rendszeresen vallatják, illetve kihallgatják a környezetében élő embereket is. Hónapokig, 1948 januárjáig van vizsgálati fogságban, de visszaemlékezéseiben nem említi azt, hogy ez idő alatt fizikailag bántalmazták volna. Más módszereket alkalmaznak: olyan cellában helyezik el, ahol hat ágy van, és már van hat

46. KRELM, I. 10. c. Bary Gyula Református egyházi területi megbízott 3/1947. számú, 1947 májusában kelt körlevele

47. Az Állambiztonsági Hivatal rövidített megnevezése.

48. A Nagyszőlős rövidített változata.

49. Ez arra utal, hogy már egy ideje figyelték a lelkészt, és anyagot gyűjtöttek róla.

50. Az említett két dokumentum Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Ungvári Archívuma F. P. 2258., op. 1., od. zb. 5983, Delo C-2274 jelzésű, Zimányi József és Horkay Barna peranyagának dossziéjában található. A peranyag egy részét magyar nyelvre lefordítva közli *Fodor Gusztáv: Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciók perai kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek.* Kárpátaljai Református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, Debrecen, 2017. 153–165, 193–220.

51. Erről bővebben Horkay Barna visszaemlékezéseiből olvashatunk, melyek a következőképpen foglalhatók össze: 1. tagja volt a Veres-féle katonai összeesküvésnek, 2. tagja volt az 1946-ban alakult Keleti Baráti Körnek, amelynek a célja Magyarország határának kiterjesztése a Szovjetunió rovására kelet felé, 3. részt vett a zsidók elhurcolásában és vagyonuk elkobzásában, 4. a magyar csendőrök bizalmi embere volt, 5. 1939–44 között részt vett az ukránok erőszakos elmagyarosításában, 6. a Sztálinhoz írt beadvány. Az első öt vádpont gyorsan megingott: nem is tudta, ki volt az a Veres, a Keleti Baráti Kör 1936-ban alakult, és tagjai nem politizáltak, a zsidók elhurcolásában részt nem vett, vagyonukat el nem vette, a csendőrök akkor keresték fel, ha az anyakönyvből kellett egy-egy adatot ellenőrizniük, nem beszél az ukrán nyelvet, hívei közt csak magyarok vannak.

személy benne. Két lehetősége van: vagy a földön alszik, vagy valaki jóindulattal lesz felé, és osztozik vele a fekhelyén. Esetenként órákig ül a kihallgató teremben, de nem kérdeznek tőle semmit. Reggelenként kiviszik sétálni, de még sötétben, így napfényt nem sokat lát. A Bibliája nem lehet nála, de a cellatársaival, amint megtudják, hogy lelkész, gyakran beszélget Isten Igéjéről. Otthonról hetente kap élelmiszercsomagot, amit megoszt cellatársaival, akik szintén jó indulattal vannak felé: nem engedik a földön aludni. A csomagok segítségével tudja meg, hogy időközben megszületett harmadik gyermeke, Sámuel. A felesége a gyermek nevét írja a küldeményre feladóként, mivel levelet nem írhat.⁵²

A hivatalos vádemelés 1948. január 18-án történik meg ellene: „1936-ban aktív tagja volt a „Keleti fivérek” klubjának, szovjetellenes tevékenységet folytatott. A prédikátorképzés és „Krisztus követők” társasága kör szervezője és vezetőjeként az ifjakat a református fanatizmus lelkületében nevelte, ezzel elszakítva őket a községben a szovjet állami és pártszervezetek által szervezett kulturális-felvilágosító és társadalmi-politikai életben való részvételtől. A szovjet kormány egyik vezetőjének címzett szovjetellenes levél összeállításnak és megküldésének kezdeményezője volt, [...] vagyis elkövette az USZSZK Btk.-nek 54–10. tc. 2.bek. és 109. tc., 196. tc. foglalt bűncselekményeket.”⁵³ A vádban szereplő „Keleti fivérek” klubja alatt valószínűleg a Keleti Baráti Kör értik, s a missziói mozgalmat szovjetellenesnek minősítik. A gecsei Bibliaiskola megszervezésére úgy tekintenek, hogy ott a fennálló rendszer elleni nevelés zajlott, s a lelkésznek a hatóságok felé tett bizonyágtételét is elítélik, azt a szovjet kormány egyik vezetőjének címzett levélként utalva. Vagyis az ateista államhatalom vallási fanatizmussal vádolja olyan tevékenységekért, melyek a lelkészi hivatás velejárói. Ítéletként a már fent említett Sztroganov őrnagy 10 év javító-munkatáborban letöltendő szabadságvesztés kiszabását javasolja.

1948. január 21-én a rendőrségi/KGB börtönből áthelyezik Ungvár másik börtönébe, ahol már nem csak politikai, de köztörvényes foglyok is vannak. Azokat a személyeket irányítják át ide, akiknek befejeződött a kihallgatása, s általában két héten belül megtörténik a tárgyalásuk is. Zimányi József akkor már ebben a fogházban volt, mikor Horkay Barna ide került. Őt egy nappal korábban tartóztattak le, és a vád is majdnem ugyanaz volt ellene. Két hetet töltöttek csak azonos céljában, hiába majdnem fél évig voltak ebben a börtönben. Horkay Barna minden nap várta, hogy mikor hívják a tárgyalásra, de hónapokon át nem tették. Később tudta meg ennek az okát: kézzel fogható tárgyi bizonyíték nem volt ellene, és az ítélet kiszabása céljából ügyét továbbították a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma mellett működő különleges tanácshoz, amely a bizonytalan ügyekben hozott ítéletet.⁵⁴ A lelkész ügyében 1948. május 15-én hoznak döntést, miszerint az USZSZK Btk.-nek 54–10. tc- II. bek., 109. tc., 196. tc. foglalt bűncselekmények elkövetésével kapcsolatban bűnösnek találták és 7 év szabadságvesztésre ítélik,⁵⁵

52. Horkay: *A Keleti*, i.m. 157–160.

53. Fodor: *Akik a nagy*, i.m. 161–162.

54. Fodor: *Akik a nagy*, i.m. 163.

55. Fodor: *Akik a nagy*, i.m.198.

melyet javító-munkatáborban kell letölteni. Ugyanezt a büntetést kapta Zimányi József is. Fellebbezni nem lehetett, de minden órában várni lehetett az indulást az ismeretlen messzeségbe.⁵⁶

A lágerben

Az indulás 1948 június közepén jön el. Horkay Barna és Zimányi József több rabtársukkal, akik közül még négyen magyarok rajtuk kívül, először Lembergbe⁵⁷ kerülnek az elosztó lágerbe, ami korábban katonai laktanyaként funkcionált. Érkezéskor mindenkit átvizsgálják. A folyamat során szem elől téveszti útítársait. Éjjel nem mer elaludni, mert a zsúfolt helyiségben, ahol elszállásolják, tolvajok is vannak. Következő nap megtalálják egymást Zimányival és a többi ismerőssel. Sikerül átmenni hozzájuk, igaz, itt is nagyon zsúfoltan, hetvenketten vannak a helyiségben, csak fejtől-lábtól lehet feküdni⁵⁸. A Lembergben töltött idő alatt sok magyar származású rabbal találkozik. Az orvosi rendelőben egy munkácsi orvos van, aki szintén rab. Segíteni próbál nekik: befekteti a betegszobába a két férfit, mintha rühesek lennének, kenőccsel is bekeni őket. A kenőcs elég kellemetlen a számukra, de itt legalább kényelmesen tudnak aludni. Az elosztólágerből előbb Zimányi József kerül étápbá⁵⁹, majd őt is tehervagonra teszik, egyedüli magyarként. A vagonban emeletes ágyak vannak, nincs nagy zsúfoltság. Folyamatosan utaznak, első megállójuk Omszk városa. Itt lehetőségük van a városban megfürödni. A következő megállójuk Novoszibirszk, ahol szintén volt egy elosztóláger. Itt egy hetet tölt, innen a Csendes-óceán partján lévő Buchta-Vanyinára kerül.⁶⁰ Az orvosi rendelőben ismerkedik meg Menczer Gusztáv budapesti orvostanhallgatóval, aki szintén ott raboskodik, s a lágerorvos mellett segédkezik. Az ő jóvoltából csak fél adagot kap a tifusz elleni kötelező védőoltásból, nehogy belázasodjon tőle. 1949 júniusáig van itt, majd hajón 1500 rabtársával az 1400 km-rel északabbra fekvő Magadánba viszik, az Ohotszki-tenger egyik kikötővárosába. Innen október folyamán 20 társával együtt még északabbra, a Kolima-vidékre szállítják, a tajga olyan területére, ahová ember csak előző éven jutott csak el. Az a feladatuk, hogy a meglévő kisebb méretű barakk mellé építsenek egy újat. 1950 márciusán sikerül elhagynia ezt az emberi lakhatásra szinte alkalmatlan területet megbetegedése miatt. Mivel a hideg, a nehéz munka és a gyenge koszt miatt teljesen legyengül a szervezete, kórházba kerül a 320 km-rel délebbre fekvő Nyekszikánba.⁶¹ Eddigi ismereteink szerint szabadulásáig ezen a településen tartózkodik a továbbiakban.

56. Horkay: *A Keleti*, i.m. 163.

57. Mai nevén Lviv (Львів), a Kárpátaljával egyik szomszédos megye székhelye.

58. Az egyik ember lába a másik ember fejénél volt.

59. Útnak indított rabszolgák csoportja.

60. Buchta Vанина, kikötőváros a Tatár-szoros (Ohotszki-tenger) partján. i.m. : Horkay: *A Keleti*, 163–165.

61. Nyekszikán a Magadáni terület egyik kisebb települése, amely az é. sz. 62°, k. h. 147°-on fekszik, tehát a tőle 320 km-rel északabbra, Horkay Barna visszaemlékezéseiben Kolimaként vagy Tajgaként említett terület valahol az Északi-sarkkör közelében lehet. Erre utal az a tény is, hogy a lelkes lágerfogsága idején többször is tapasztalta a sarki fény jelenséget.

A légereknek, ahol Horkay Barna járt, volt néhány közös tulajdonságuk: nehéz fizikai munka, gyenge koszt, hideg, rossz közbiztonság, valamint betegségek, amit a legyengült szervezet könnyebben elkapott és nehezebben vészelt át.

A lelkésznek mindegyik lágerben más volt a feladata: Vanyinán mély gödröket kellett ásnia a fagyott talajban vagy kivágott fenyőtörzseket rendezett halomban, Magadánban a lágeri fürdő szárítójában dolgozott, a Tajgán töltött idő alatt ő volt a barakkfelelős, aki takarította, fűtötte a helyiséget, s főzött a társaira. A tüzelőről és a vízről is neki kellett gondoskodni, ami nagyon nehéz feladat volt a hóborította tájon -60 °C fok körüli hőmérsékleten. Nyekszikánban enyhült kissé a munka nehézsége, amikor egy kis gyártelepre került takarítónak. Ez viszont, mivel éjszakai műszakban dolgozik, veszélyesnek bizonyul. A légereknek két típusa volt: politikai és köztörvényes. A politikai lágerben nagy a fegyelem, a rabokat mindenhová őrk kísérik, jó a közbiztonság, a fogvatartottaknak sem a kevéske személyes holmijukat, sem az életüket nem kell félteni rabtársuktól. A köztörvényes légerekben ezzel ellentétben a foglyok néha kíséret nélkül is járhatnak, de az erősebb eltulajdonítja bárki holmiját, s az ember élete sincs biztonságban. Nyekszikánban, miután a köztörvényes elítéltek letöltötték a lágeri büntetésüket, de nem mehettek haza, ott maradtak a településen. Ha valamit meg akartak szerezni, az emberi élet sem volt számukra drága. Horkay Barna élete két ízben forog veszélyben, mindkét alkalommal munkába igyekszik, mikor rablók támadnak rá, és kés is van náluk, illetve a harmadik esetben „csak” a felső ruháját veszik el, ami a -56 °C hidegben szintén életveszélyes. Mindegyik alkalommal csodás módon megmenekült, Istennek adva érte hálát, hogy megőrizte az életét.⁶²

A mérsékelt éghajlathoz szokott ember számára a -50 – 60°C alatti tartós hőmérséklet nem csak szokatlan⁶³, de ismeretlen is, milyen praktikákkal lehet védekezni vele szemben, és néha saját kárán kell megtanulnia. Horkay Barna egy alkalommal gyorsabban szeretett volna végezni egy olyan feladattal, amihez nagyobb távolságot kellett megtennie. Futva tette meg a hidegben az utat, aminek eredményeként majdnem lefagyott az orra. Más esetben nem értette, miért mutatnak az emberek az utcán az arcukra, mikor elhalad mellettük: fehéredett a hidegtől, arra figyelmeztették. A hideg mellett a szegényes étellemezés is kikezdte az ember egészségét. „Olykor ebéd után is éhesek maradtunk. Ilyenkor jól esett az asztal alatti, eldobált halcsontokat megeszegetni. A konzervhal csontja ehető.” – emlékezik vissza a lelkész.⁶⁴ Amikor Nyekszikánba kerül, kissé enyhül a helyzete, mivel innen már tud levelet írni haza, s az otthoniak étellemezéscsomagot is tudnak küldeni számára.⁶⁵ Korábban mindössze egyszer tud írni az otthoniaknak, választ is kap rá, melyben hírül adják, hogy kislánya, Erzsike nagyon beteg. Ezt követően

62. Horkay: *A Keleti*, i.m. 163–195.

63. Nyekszikántól Ojmjakon, az Északi-félteke „hideg pólusa” mindössze 265 km-re van.

64. Horkay: i.m. *A Keleti*, 172.

65. Korábban mindössze egyszer tudott írni az otthoniaknak, választ is kapott rá, melyben hírül adták, hogy kislánya, Erzsike nagyon beteg. Ezt követően másfél évig nem volt lehetősége felvenni a kapcsolatot a szeretteivel. Ennyi ideig élt bizonytalanságban, hogy mi lett.

másfél évig nincs lehetősége felvenni a kapcsolatot a szeretteivel. Ennyi ideig él bizonytalanságban, hogy mi lehet a gyermekével? De az ígéret, amit kap, beteljesedik: „[...] ha megvizsgálod a te hajlékod, nem találsz benne hiányt.” (Jób 5:24) – kislánya meggyógyul.

A jobb munkakörülmények, a hazai csomagok hatására Horkay Barna egészsége is javulni kezd, a betegségek is ritkulnak, elmaradnak. Ugyanis az utazás és a különböző légerekben töltött évek alatt a lelkész többször is kórházba kerül: sárgasággal, skorbuttal, szívgyengeséggel. Visszaemlékezéseiben ezekre a betegségekre azonban Ő nem büntetésként gondol vissza, hanem Isten vezetését látja benne. A kórházban töltött hetek alatt ugyanis ideiglenesen mentesül a nehéz, téli hidegben végezendő, embert-próbáló fizikai munka alól.⁶⁶

A nyolc év alatt, amit Horkay Barna távol kényszerül tölteni otthonától, sok emberrel találkozik, különböző helyekről, más-más nyelvvél, vallással, életfelfogással. Legtöbb esetben, mikor megtudják, hogy lelkész, felekezetre és nyelvre való tekintet nélkül tisztelettel néznek rá, s kéri, hogy beszéljen nekik a Bibliából. A lelkész örömmel ragadja meg a lehetőséget, hogy vallást tegyen hitéről, ami miatt lágerbe került. Ritkán olyan eset is előfordul, hogy vitázni akarnak vele meggyőződése miatt, vagy épp nemzetisége folytán néznek rá görbe szemmel. De bármelyik lágerbe is kerül, mindig találkozik vagy magyar, vagy kárpátaljai, olykor magyarországi születésű emberekkel, akik segítségére sietnek vagy mellé állnak, mikor szükséges. Nyekszikáni tartózkodása alatt jó barátságba kerül Csanaki György pilismaróti erdőszel, akit 1945-ben Ungvárról vittek el a szovjet hatóságok. Rajta kívül több magyar is él a településen, de ők név szerint nincsenek említve a visszaemlékezésben.⁶⁷

A lágerből 1953. június 24-én szabadul időengedménnyel⁶⁸, de haza nem engedik menni. Így Nyekszikánban marad, és itt vállal munkát: éjjeli őr a központi gyógyszerárban, nappal pedig egy kisgyermekre vigyáz, amíg a szülők dolgoznak. Munkájáért most már fizetést kap, amivel segíteni tudja családját. Több, mint két év telik el így, mikor felesége az egyik levelében arról ír, hogy több ember is hazatért a lágerből/száműzetésből az utóbbi időben. Ennek hatására Horkay Barna előbb a nyekszikáni, majd a szomszédos szuszumáni rendőrségen megérdeklődí, hogy számára engedélyezve van-e a hazatérés? 1955. augusztus 20-án indulhat haza.

A légvonalban Nagyszőlőstől 6800 km-re fekvő Nyekszikánból a hazaút megtétele 37 nap utazást és megközelítőleg 17 000 km megtett utat jelentett Horkay Barna számára, még úgy is, hogy a hosszabb és kiszámíthatatlan hajójút helyett Magadántól Habarovszkig a repülőutat választja. Ez igaz, hogy többbe kerül, de gyorsabb és biztosabb.⁶⁹ Onnan vonattal megy tovább. Több hetet és több átszállást követően, 1955. szeptember 7-én reggel érkezik haza Nagyszőlősrre.

66. Horkay: *A Keleti*, i.m. 167, 171.

67. Horkay: *A Keleti*, i.m. 163–195.

68. Aki a napi munkáját a meghatározott mennyiség, azaz 100% felett teljesítette, annak a büntetéséből nem egy, hanem két napot vontak le. Így lehetett a lágerfogság idejét valamelyest lerövidíteni.

69. Horkay: *A Keleti*, i.m. 192–194.

Újra itthon

Egy hónap híján nyolc év elteltével láthatja viszont szeretteit, és Sámuel nevű kislfia végre személyesen is megismerheti édesapját. Örömmel látja, hogy felesége, gyermekei, és idős édesapja is jól vannak, annak ellenére, hogy távolléte alatt rengeteg nehézséggel, betegséggel kellett megküzdeniük. Régi gyülekezete is örömmel fogadja, szeretné visszakapni szeretett pásztorát. A lelkészi állás ekkor épp betöltetlen. Lajos Sándor, korábbi máramaros-ugocsai esperes, aki 1949-től Fancsikáról áttette székhelyét Nagyszőlősrre, abban az évben elhunyt. Helyettes lelkészként Szabó Béla tiszakeresztúri lelkész szolgál, aki szintén pályázik a megüresedett helyre. A húszas tanács⁷⁰ egyhangúan Horkay Barnát választja lelkésznek, amit gyülekezet megerősít, az állami hatóságok jóváhagynak, az egyházi vezetés pedig tudomásul vesz.⁷¹ Az ünnepélyes beiktatására/visszaiktatására 1955. október 18-án (!) kerül sor.

Az 1955. évtől kezdenek hazatérni a lágerből a lelkészek, s ismét szolgálatba állnak, de lelkészképzés nincs, az idősebb lelkészek pedig fokozatosan kiesnek a szolgálatból, ezért egy idő után súlyos mértéket ölt a lelkészhány. Horkay Barna is egyre több gyülekezetben vállalja el a szolgálatot: 1955-től Fancsikán, majd 1966-tól Feketepatakon és Mátyfalván, 1967-től Tiszakeresztúron, 1972-től pedig Tiszaújhelyben is ő a lelkész. Emellett 1956-tól az esperesi feladatokat is ellátja nyugdíjba vonulásáig⁷². Személygépkocsi nélkül, olykor kerékpárral, tömegközlekedéssel járja a gyülekezeteket, s hűséggel, alázattal végzi a rá bízott munkát hat egyházközségben párhuzamosan. Feleségével a fogságból való hazatérése után még 3 lánygyermekük születik: Margit, Anna és Márta. Idősebb fiúk, Barna 1976-ban életét veszti.

Hetvenkilenc évesen vonul nyugdíjba, amikor már a korábban beindult helyi lelkészképzés⁷³ eredményeként több fiatal lelkész is munkába áll Kárpátalja különböző gyülekezeteiben. Ugyanez évben, 1987-ben családjával a magyarországi Tiszaezslárra költözik lányához és vejéhez. Itt még tíz éven át végez lelkészi szolgálatot. 1989. június 29-én a Kárpátaljai Területi Ügyészség 13/67. szám alatt, mint politikai megtorlások áldozatát bűncselekmény hiányában rehabilitálja.⁷⁴ 1992-ben a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tünteti ki. Öt évvel később feleségével Sárospatakra költözik, s 1998-ban, kilencven évesen megírja visszaemlékezéseit *A Keleti Baráti Kör* címmel, amelyben az életútja fontosabb mérföldköveinek leírása mellett fontos szerepet kap a hitéről való bizonyágtétele is. 2003. szeptember 22-én, kilencvenöt éves korában hunyt el Sárospatakon.

70. A presbitérium funkcióját ellátó, húsz főből álló gyülekezeti tanács megnevezése a szovjet éra idején.

71. Horkay: *A Keleti*, i.m. 196–198.

72. Fodor: *Akik a nagy*, i.m. 167.

73. A szovjet hatóságok nem engedik magyarországi teológiára tanulni az ifjakat, a püspök és az esperesek felügyelete alatt és mellett tanulnak az arra elhívást kapott fiatalok meghatározott ideig.

74. Fodor: *Akik a nagy*, i.m. 167.

„Mivel már dolga nincsen itt, Viszi hálája kincseit Az Úr elé hol annyian... S ahol így szól az Úr: Fiam!” – ezt a Füle Lajos-idézetet olvashatjuk fejfáján a sáropataki református temetőben.⁷⁵

75. Fodor: *Akik a nagy*, i.m. 167.

Narancsik Imre nagymuzsalyi lelkész életútja és mártíromsága

Narancsik Imre életútja és mártíromsága elvértve kerül csak a tudományos kutatások középpontjába, pedig közéleti tevékenysége – amit az 1944-es szovjet térhódításig végzett –, szinte páratlan, neve mégis kevésbé ismert fájdalmasan korai halála miatt. Célunk épp ebből eredeztetik: szisztematikusan és időrendben feltárni életútját – még ha vázlatosan is –, de végig vezetni lelkészi, közírói, lapszerkesztői és tudománytörténeti tevékenységét korabeli források és dokumentumok alapján.

Narancsik Imre életútjának kutatottsága igen szerény, mindezedig egyetlen nagyobb lélegzetű tanulmány foglalkozott vele, melyben a szerzők akkor először próbálták összeállítani élettörténetét és felvázolni tevékenységének szerzeágazóságát.² Ezt követően látott napvilágot a Fodor Gusztáv nevével fémjelzett gyűjtemény, amely a kárpátaljai református lelkészek elleni sztálini koncepciós perek áldozatainak bírósági anyagaiból adott pároldalnyi kivonatos válogatást.³ A legutolsó Narancsiknak szentelt tudományos igényű munka (szócikk formátumban) a RefWiki online református egyház- és művelődéstörténeti enciklopédián jelent meg jelen sorok szerzőjétől.⁴ Ahogy látszik, nem *túlkutatott* a néhai lelkész életútja, ezért született ez a kutatói vállalkozás, mert élővé szeretnénk tenni református elődeink – közötté Narancsik Imre – sok mindenben példamutató életútját. Emellett előtérbe szeretnénk helyezni azt a sokrétű tevékenységet, amelyet Narancsik, mint lelkész és mint kisebbségi létbe szorult ember végzett, egyben érzékeltetni, milyen értéket képviselt közvetlen környezetében, hogyan hatott a kisebbségi közegben élő híveire, s rámutatni, mi és esetleg miért zavarta ez a vidék új gazdáit.

1. PhD, történész, főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, Beregszász, Ukrajna.

2. Fodor Gusztáv, Fodor Krisztina, Szabadi István, Szaborovszkyné Nagy Ibolya: *Narancsik Imre, a tudós lelkész, próféta és mártír*. NIKM, Beregszász–Debrecen, 2015.

3. Narancsik Imre lelkész 1891–1948. In: Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek. A sztálini diktatúra koncepciós pereit kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek*. KRE – RKKKA, h.n., 2017. 90–117.

4. Szaborovszkyné Nagy Ibolya: Narancsik Imre (1904–1948). In: Földváryné, Kiss Réka (szerk.): *RefWiki: Református Online Enciklopédia*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2023. Elérhető: [https://refwiki.kre.hu/index.php?title=Narancsik_Imre_\(1904%E2%80%931948\)](https://refwiki.kre.hu/index.php?title=Narancsik_Imre_(1904%E2%80%931948))

Származása, tanulmányai és pályakezdése

Narancsik Imre Csallóközaranyoson (ma: Zlatná na Ostrove, Nyitrai kerület, Komáromi járás, Szlovákia) született 1904. január 25-én. Édesanyja Cseke Terézia, édesapja Narancsik Imre volt.⁵ Apjára 20–30 kataszteri holdas kisgazdaként emlékezett a későbbi lelkész. Imre szüleinek elsőszülött gyermeke volt, akit még négy fiútestvér követett a családban: Károly a szülők gazdaságát vitte tovább, Elek öccse lelkész, Péter pedig MÁV-tisztviselő lett, míg a legkisebbéről, Vincéről csak azt tudjuk, hogy 1943-ban a Munkácsi Magyar Királyi Állami Négytanfolyamú Kereskedelmi Középiskola 2. osztályát fejezte be.⁶ Az önéletrajzában azt is megemlíttette, hogy a családi szájhagyomány szerint ők Galgócra származnak, s eredetileg nemesi címük volt.⁷

Az elemi első két osztályát a csallóközaranyosi református iskolában végezte, azonban a 3–6. osztályokat már a helyi állami népiskolában. Tizenhárom éves korában – 1917-ben – a komáromi Szent Benedek-rendi Katolikus Főgimnáziumba került,⁸ amelyet 1925-ben kitüntetéssel fejezett be.⁹ Ugyanazon év őszén a Losonci Református Teológiai Szemináriumának hallgatója lett,¹⁰ mely épp ekkor indult. A szemináriumban mindvégig színjeles hallgató volt, alapvizsgáját 1928. október 4–8. között írásban és szóban jeles eredménnyel tette le. Agilitása és a tudományokhoz való affinitása abban is megmutatkozott, hogy – német nyelvtudásának köszönhetően – az 1928/29-es tanévben a hallei¹¹ Friedrichs Egyetem teológiai fakultásán hallgatott Ótestamentumi kurzusokat. Nagy valószínűséggel erre az időre és alkalomra tehető Karl Barth újreformátori teológiai szellemiségével történt megismerkedése is. Azt feltételezzük, hogy amikor Halle-ban tanult, átlátogathatott az egyetemről 50 kilométerre található Münster városába, ahol Barth éppen oktatója volt a város egyetemének. Ezt követően 1928 és 1931 között a losonci Teológiai Szemináriumban felkérték az ógörög és a héber nyelv, valamint az ószövetségi tudományok egy részének oktatására.¹² A teológia vezetése 1936-tól a fiatal lelkészre bízta a dogma-

5. Narancsik Imre törzskönyvi lapja. Lelkesi törzslapok. *Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára* (továbbiakban: TtREL) I.1.i.18.; lásd még: Dupka György: *Kárpátaljai magyar Guláglexikon. Lefejezett értelmiség, 1944–1959*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1999, 79. Dupka azonban a jelzett szócikkben hibásan jelölte meg Narancsik születési évét 1910-ben.

6. Vitéz Pelládi Sándor (szerk.): *A Munkácsi M. Kir. Állami Négytanfolyamú Kereskedelmi Középiskola évkönyve az 1942/43. iskolai évről*, Munkács, 1943, 9–10.

7. Narancsik Imre önéletrajza, TtREL I.8.d.23, 3.

8. *A Komáromi Sz. Benedek-rendi Kath. Főgimnázium értesítője az 1917/1918. iskolai évről*, Jókai-Könyvnyomda R.-T., Komárom, 1918. 20.

9. Gidró Bonifác (szerk.): *A Komárnói Sz. Benedek-rendi Kath. Főgimnázium értesítője az 1924/25. iskolai évről*, Komárom, 1925. 3.

10. Puntigán József: *A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939)*. Losonc, 2005, 302.

11. A település teljes neve akkor: Halle an der Saale volt.

12. Kiss József (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1930–1932. évekre*. A Református Egyetemes Konvent megbízásából kiadta a Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1930. 185.

tika és annak segédtudományai oktatását is, aki 1938-ig barthiánus szellemben adta elő a dogmatikát a seminaristáknak.¹³ A német mellett ekkor már csehül jól, angolul közepesen beszélt. Mindkét lelkészképesítő vizsgáját Losoncon tette le jelesre (az első 1929. május 29-én, míg a másodikat 1931. június 30-án).

1929 decemberében – I. lelkészképesítő vizsgája letétele után – rövid időre káplán lett Zsigárdon¹⁴ (ma: Žihárec, Nyitrai kerület, Vágsellyei járás, Szlovákia), miközben 1930 januárjától a Szlovenszkoí Református Egyház Egyetememes Konventjének titkára is volt. Konventi titkári munkája mellett – ugyancsak 1930 januárjában – a pozsonyi Állami Tanítóképző Intézet rendes hitoktatójává nevezték ki, majd az 1930/1931-es tanévben a Pozsonyi Állami Magyar Reálgymnáziumból 37, a Német Reálgymnáziumból 5, a Német Polgári Fiú Iskolából 3, az Állami Tanítóképző Intézetből pedig 19 hallgatónak tartott heti 2–3 órát hittanból a helyi református egyházközség tanácstermében.¹⁵ Az 1932/33-as tanévben az „Orsolya”-rendiek-nél¹⁶ heti 4, az állami magyar tanítóképzősöknél pedig heti 7 órán – a két intézetben együtt heti 11 órán – végzett hitoktatást Narancsik (a két intézetbe összesen 86 tanuló járt).¹⁷ Ezen kívül az ágostai hitvallású elemi népiskola I–V. osztályában 34 fiút és 38 leányt osztályösszevonással oktatott ugyanebben a tanévben a püspöki titkár, heti 4 órában.¹⁸ Hitoktatói munkája oly mértékű megelégedettséget váltott ki, hogy a Komáromi Református Egyházmegye a sikeres és kiváló eredményei miatt – vallás és énektanításáért – Narancsik Imre püspöki titkárt külön egyházmegyei dicséretben részesítette.

1932. március 12-től Pozsonyba került Balogh Elemér, a Szlovenszkoí Dunánin-neni Református Egyházkerület püspöke mellé titkárnak. Ezt követően 1935. augusztus 31-jétől a Barsi Református Egyházmegyébe került „ú.n. esperesi s. lelkészi állásra Garamkissalóra”,¹⁹ majd egy hónap elteltével Lévára rendelte esperese, ahol 1936 január végéig szolgált.

13. Kövy Zsolt: A Losonci Református Teológiai Szeminárium. In: *Sárospataki Füzetek*. 2003. 1. sz. 119.

14. Változások a lelkészi és tanítói karban. In: *A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1933. május 4.-én tartott rendkívüli és szeptember 12.-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*, Jókai Könyvnyomda, Komárno, 1933. 42.

15. Jelentés: a komáromi ref. e.-m. területén nem ref. jellegű, különböző fokú és nyelvű intézetekbe járó ref. tanulók rendszeres vallásoktatásáról az 1930 31. tanévben. In: *Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1931. augusztus hó 25. napján tartott rendes évi közgyűléséről*, Jókai Könyvnyomda, Komárno, 1931. 103.

16. Szent Orsolya-rend, más néven orsolyiták.

17. *A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1933. május 4.-én tartott rendkívüli és szeptember 12.-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*, Jókai Könyvnyomda, Komárno, 1933. 60.

18. Uo., 61.

19. Narancsik Imre önéletrajza, TtREL I.8.d.23, 4.

Nagymuzsalyra kerülése, családalapítása

1936 januárjában „három muzsalyi presbiter, a két Tóth János és Sztreha János hallotta őt prédikálni Léván. Rögtön, amikor kijöttek a templomból, meghívták lelkésznek. Az volt a csoda, hogy ez a nagyműveltségű lelkész, teológiai tanár elfogadta a lelkészt kereső muzsalyi gyülekezet meghívását” – emlékezett vissza a 79 éves Pataky Ferenc, akinek édesapja is presbiter volt Narancsik idején Nagymuzsalyban.²⁰ A tiszteletes 1936. február 11-én érkezett meg leendő szolgálati helyére, ahol február 16-án iktatták be tisztségébe.²¹ Lelkésszé 1939. szeptember 22-én szentelték fel Debrecenben.²² Szolgálati helyváltását követően, még ugyanazon év július 2-án – Viskén (Ugocsa vm.) – nőül vette Tusa Gabriella állami tanítónőt.²³ A fent említett Pataky Ferenc visszaemlékezésében azt is elmondta, hogy: „A szüleim és a nagymamám nagyon bizalmas, jó viszonyban voltak a tiszteletes úrékkal, tőlük tudom, hogy Narancsik Imre a szerelme miatt jött Kárpátaljára. A későbbi felesége, Tusa Ella a tanítványa volt. Ha csak tehette, vonaton ment a szerelméhez Viskre, majd itt a muzsalyi parókiában volt az esküvő, itt is laktak.”²⁴ A visszaemlékezésnek – úgy tűnik, valós alapja lehet, ugyanis Narancsik neje valóban Pozsonyban végezte a tanítóképzőt.²⁵ Házasságukból két leánygyermek született: Gabriella 1939. június 16-án és Ágnes 1942. augusztus 19-én.

Felesége, Gabriella 1939 októberében kapta meg a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztertől (Hóman Bálint) állami népiskolai rendes tanítói kinevezését Nagymuzsalyba (90.900/1939. VI. ü. o. sz.).²⁶

A lapszerkesztő, közéleti szereplő, publicista és előadó az első Csehszlovák Köztársaság idejében

Narancsik Imrének jó stílusérzéke lehetett, mert már középiskolás korában publikált szövegeket, s losonci teológusként bekapcsolódott a református irányzatú ifjúsági Bethlen Gábor Mozgalomba,²⁷ egyben Varga Imrével szerkesztette a mozgalom *Református Élet* nevű diáklapját.

Fontos állomása volt életének az 1929-ben Beregszászon – az ugyancsak Varga Imrével és Tárnok Gyulával együtt szerkesztett – *Baráti Szó* nevű kiadvány, amely politikamentes egyházi és társadalmi, a református magyar diákságnak a regösmoz-

20. Badó Zsolt: Narancsik Imre nagymuzsalyi lelképásztor. In: *Kárpátalja*, 2009. 9. évf. 434. sz. 2009. máj. 8., 11.

21. Narancsik Imre törzskönyvi lapja, TtREL I.1.i.18, 2.

22. Szabadi István (szerk.): *Tiszántúli református lelkész önéletrajzok 1942–1944. I. kötet*, Debrecen – Nagyvárad, 2016, 90.

23. Tusa Menyhért viski lelkész és Biki Julianna lánya, aki 1933-ban érettségizett a Beregszászi Állami reálgimnázium VIII/B osztályában, lásd: Benda István – Orosz László (szerk.): *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989*. Magyarságtudományi Intézet, Budapest, 1990. 154.

24. Badó i.m. 11.

25. Dr. Krüzsely József: Narancsik Imre emlékezetére. In: *Bethlen Naplár* (Ligonier), 1964. 117.

26. S.n.: Kinevezés. In: *Hivatalos Közlöny*, 1939. 47. évf. 20. sz. 407.

27. Fodor – Fodor – Szabadi – Szamborovszkyné Nagy: i.m. 7.

galomhoz és a Sarlóhoz közel álló havi folyóirata volt. A *Mi Lapunk* 1929. évi 10. számában a Baráti Szó megjelenéséről tudósító kis hír azt is közölte, hogy az új lapnak „előfizetési díja nincs, díjtalanul küldik meg minden érdeklődőnek.”²⁸ Az első kiadványok számozatlanok voltak, inkább röpiratszerűek, s csak a kiadó neve (Tóth Kálmán) volt feltüntetve rajtuk. 1929 szeptemberétől aztán Komáromban már szabályosan látott napvilágot az I. évfolyam – felelős szerkesztője és kiadója Tárnok Gyula, míg főszerkesztője Narancsik Imre, majd Varga Imre volt.²⁹ A lapot valóban ingyen küldték el bárkinek, azonban önkéntes adományokat és felajánlásokat elfogadott a szerkesztőség. A cikkírók többsége lelkész vagy lelkészjelölt volt, ám 1930 júniusában, a 2. évfolyam 5. számával megszűnt.³⁰ Szalatnay Rezső 1932-ben megjelent visszaemlékezésében azt írta, hogy a „lapot – mely korszerű szolgálatba hajtotta a kálvinizmus aktivitását – az egyházi konvent tiltotta be”.³¹ Ez utóbbi kortársi megjegyzésben lehet ráció, ugyanis azt Galo Vilmos kutatásából tudjuk, hogy 1930-ban a Konvent megbízta Narancsik Imrét és Varga Imrét (mint segédlelkészeket) a közép- és főiskolai református ifjak lelki gondozásával. A kezdet igencsak sikeresnek mondható volt, azonban az 1931-es országos konferencián egyes baloldali fiatalok nézeteikkel komoly vitát generáltak. A konferencia botrányos hírt keltett, melynek következményeként a Baráti Szó megszűnt, Narancsik és Varga pedig lemondott megbízatásáról.³²

Szinte ezzel párhuzamosan (1931. november 15-én) a Komenský Egyetem Jogi Fakultásán manifesztációs gyűlést tartott a pozsonyi magyar egyetemi hallgatóság. Az általuk megfogalmazott röpiratban olyan szakterületeket jelöltek meg – szociológia, a kisebbségtudomány, a néprajz, a néptörténet, a kisebbségi magyar irodalomtörténet és a szláv-magyar kultúrkapcsolatok –, amelyekre szerintük a Masaryk Akadémiában a kisebbségi magyar tudományosságot mozgósítania kell. A pozsonyi röpirat kidolgozásában többek között – Balogh Edgár, Berecz Kálmán, Derne Lajos, Duka Zólyomi Norbert – Narancsik Imre is részt vett,³³ aki a szociológiai gyűjtés módszereit dolgozta ki.³⁴ Ez a csapat együttműködött a Magyar Nemzeti Párt vezetőjével, Szent-Ivány Józseffel, miközben helytelenítették a Sarló baloldali radikalizálódását. Fónod Zoltán szerint Szerényi Ferdinánd mellett

28. Turczel Lajos: *Két kor mezsgyéjén (A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között)*. Madách, Bratislava, 1983. 164.

29. A szerkesztőbizottság tagjai voltak még: Csáji Bertalan, Csomár Zoltán, Sörös Béla, Vargha Sándor.

30. Fónod Zoltán (főszerk): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Madách-Posonium, 2004. 37.

31. Szalatnay Rezső: *Van menekvés*. Slovenská Grafia, Bratislava, 1932. 194.

32. Galo Vilmos: „Jézus Krisztus együgyű szolgálója”: Tóth Kálmán református lelkész élete és munkássága (1904-1956). In: Makkai Béla (szerk.) *A Felvidék krónikása: tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2015. 217.

33. Popély Gyula: A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság megalakulása (folytatás). In: *Irodalmi Szemle*, 1970/1. 241.

34. Uo., 74–75.

Narancsik is alelnöke volt a *Magyar Munkaközösség* néven ismertté vált egyetemi ifjúsági mozgalomnak.³⁵

A Pozsonyban 1936. január 19-én alakult Csehszlovákiai Magyar Kisebbségi Társaság (CSMKT) tudományos egyesületnek alapító választmányi tagja volt Narancsik ugyancsak Duka Zólyomi Norbert, ifj. Hornyánszky István és Krammer Jenő mellett.³⁶ Majd – Kárpátaljára költözve – a vidék közéletében is vállalt megbízatásokat: a Felvidéki Egyesült Magyar Párt művelődési szakosztályának alelnöke lett. A következő 1937. évben pedig szerkesztőbizottsági tagja lett az Összefogás nevű református társadalmi lapnak.³⁷

Már igen fiatalon vállalt nyilvános előadásokat, mint például 26 évesen részt vett a Szlovenszkói Református Egyház 5. református diákkonferenciáján Rozsnyón,³⁸ amelyet számos hasonló meghívás és előadás követett Szlovenszkóban és Ruszinszkóban egyaránt: Nagykálnán, Kamocsán, Csapon, Tornagörgön, Debrecenben. Állandó előadója lett az ún. *Széchenyi-körnek*, amely a prágai, brünni és pozsonyi főiskolások civil szervezete volt, s ismeretterjesztő előadásokat tartott számos kérdés körében.

Első jelentős publicisztikai írása a Kosztolányi Dezső által *Az írástudatlanok árulása. (Különvélemény Ady Endréről)* című, *A Toll* 1929 júliusi számában elindult irodalmi vitához történő hozzászólása volt,³⁹ melyet még a 2000 után kiadott Adyról szóló bibliográfiai is számon tart a mai napig.⁴⁰ 1934-től állandó szerzője lett a *Magyar írás* nevű kiadványnak,⁴¹ olyan nevekkel publikált együtt, mint Féja Géza, Palotai Boris, Somlyó Zoltán, Tamás Mihály, Tamási Áron és Tersánszky J. Jenő.⁴² Az 1937-ben fent említett folyóirat januári számában megjelent *Magyarság és Európa* című munkáját Németh László is ismertette a *Korunk Szava* kiadványban.⁴³ Ugyancsak a Magyar Írásban látott napvilágot *A Harmadik birodalom és a humanizmus* c. írása, mely – Filep

35. Fónod i.m.: 266.

36. Uo., 69.

37. Az Összefogás 1937. május 15-től december 25-ig kéthetente megjelenő református társadalmi lap volt. Rimaszombatban adta ki Sörös Béla, főszerkesztőként Varga Imre rimaszombati református lelkész jegyezte. A szerkesztőbizottság tagjai is tekintélyes személyiségek voltak: Agyagássy Sándor, Csáji Pál, Narancsik Imre és Szilassy Béla. A lapot „a Református Összefogás mint az Egyetemes Református Egyház hivatalos szerve” adta ki. Ezt a mozgalmat még 1935-ben indította Szilassy Béla és Sörös Béla a református magyarság közéleti súlyának növelése érdekében, l.: Fónod i.m. 322.

38. S.n.: Magyar élet idegenben, *Budapesti Hírlap*, 50(1930/134), 1930. június 15., 26.

39. Narancsik I(mre): Az Ady-problémához. In: *Baráti Szó*, 1929. dec. 1. évf. 4. sz. 38–39.

40. Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma, Balassi Kiadó, Budapest, 2012. 364.

41. MAGYAR ÍRÁS – Irodalom, művészet, kritika. (Irodalmi, művészeti, kritikai, társadalmi folyóirat és figyelő.) Kiadta a Szlovenszkói Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet.

42. Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok. Ma Este–Magyar Szemle. A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei*, A. sorozat 11–13. Budapest, 1978. 1062.

43. Hartyányi István, Kovács Zoltán (összeáll.): Németh László bibliográfia. PIM, Budapest, 1992. 19.

Tamás Gusztáv megállapítása szerint – híven tükrözte az olaszországi és a németországi történések iránti pozitív nyíltságot és kritikai magatartást is, amely a szlovenszkói magyar közéletben és publicisztikában megjelent⁴⁴. A *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938* című tanulmánygyűjtemény⁴⁵ 23 tanulmány írója között is ott találjuk Narancsik Imre nevét.⁴⁶

Közéleti szerepvállalása a Magyar Királysághoz történt visszatérés után

Az 1938 őszen lezajlott első bécsi döntést követően Narancsik tagja lett a Bereg és Ugocsa KEE⁴⁷ Vármegyék Törvényhatósági Bizottságának. Miután egész Kárpátalja visszakerült a Magyar Királysághoz, az értelmiség nevében Gömör János 1939. április 1–2-án összehívta az egykori szlovenszkói és ruszinszkói magyar írókat a budapesti Pilvax kávéházban. A résztvevők között – Gömör mellett – ott volt Narancsik Imre, Berecz Kálmán, Bolya Lajos, Vájlók Sándor és Pfeiffer Miklós. A résztvevők itt egy tíz pontból álló határozatot állítottak össze, melynek programjához – Narancsik mellett – Berecz Kálmán, Vájlók Sándor és Bolya, illetve Pfeiffer Miklós kanonok írásban nyújtotta be javaslatait.⁴⁸ Bajcsi Ildikó szerint a Pilvaxban gyülekező *felvidéki írók és kultúr munkások* értelmiségi köre a totalitarizmus felé hajló Imrédy-féle irányvonaltól elhatárolódtak.⁴⁹ Úgy tartják, akkor e programnak igen csekély rezonanciája volt, ennek ellenére – ahogyan azt Szeghy-Gayer Veronika megfogalmazta – figyelemre méltó összefogásnak kell tekinteni, mivel itt az értelmiség a kisebbségi időszakban kiépített intézmények továbbműködtetésének igényével lépett fel.⁵⁰

Ennek ellenére – vagy pont épp ezért – az 1939. június 10-én, Budapesten az Egyesült Magyar Párt megalakult kultúr szakosztályának névsorában is olyan nevek között szerepelt Narancsik neve, mint Jankovich Marcell, Pfeiffer Miklós, Gömör János, Korláth Endre főispán vagy Simon Menyhért. Felszólalásában a visszacsatolt Felvidék, különösen Kárpátalja kulturális, szociális társadalmi problémáit vázolta.⁵¹

44. Filep Tamás Gusztáv: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2007, 168.

45. A tanulmánygyűjtemény *Az Ország Újja* könyvnapki külön számként jelent meg 1938 júniusában, melyet Borsody István szerkesztett.

46. Hartyányi-Kovács i.m. 248.

47. Közigazgatásilag egyelőre egyesített (k.e.e.) vármegye. A Bereg és Ugocsa KEE. vármegye 1938-ban jött létre, amikor ennek a két vármegyének jelentős területei ismét magyar fennhatóság alá kerültek.

48. Filep Tamás: i.m. 217.

49. Bajcsi Ildikó: *Nemzetlenség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása 1938–1944*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2023. 52.

50. Erről bővebben lásd: Szeghy-Gayer Veronika: *Felvidékből Szlovénzók. Magyar értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016. 222.

51. S.n.: Megalakult az Egyesült Magyar párt kultúr szakosztálya. In: *Felvidéki Magyar Hirlap*, 1939, 2. évf. 131. sz. 1939. június 11., 9.

1940-ben tagja lett a Magyar Társadalomtudományi Társulatnak,⁵² valamint neve bekerült a Felvidéki mártírok és hősök aranykönyvébe.⁵³

Amikor 1941-ben a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) elindított Kárpátalján a Népfőiskolai mozgalmat, Narancsik a *kárpátaljai tagozat* alapítói között volt, egyben aktív munkása is maradt. Sőt, 1942 márciusában a KIE Beregszászban fölállított népfőiskolájának első záróvizsgáján vizsgáztatóként volt jelen, nemzetnevelésből és egészségtanból értékelte a hallgatók teljesítményét.⁵⁴ Folyamatosan és szívesen vállalt előadásokat más népfőiskolai eseményeken is,⁵⁵ vagy akár a beregszászi gimnázium által szervezett előadássorozaton, mely *szülők iskolája* címszó alatt futott.⁵⁶ Egyik közéleti vállalása vonta maga után a következőt: 1941-ben már az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga északkelet-magyarországi fiókjának főtítkára volt, aki egyházi és fajbiológiai szempontból ismertette a 1941. évi XV. t.-c.-t.⁵⁷

Az 1942 decemberében lezajlott Beregi egyházmegyei választásokon Narancsik Imre nagymuzsalyi lelkész lelkészi jegyzővé választották.⁵⁸ Ugyancsak aktív tagja lehetett az Északkeletmagyarországi Magyar Kultúregyesületnek, mivel 1943 márciusában – mikor az ÉMKE központját Ungvárról áthelyezték Beregszászba – a tisztújító közgyűlésen beválasztották az egyesület központi vezetőségébe.⁵⁹ Közben folyamatosan publikált a *Protestáns Szemle*, a *Theológiai Szemle* nevű folyóiratokban és a *Kárpáti Magyar Gazda* napilapban. Előbbiekben tudományos és teológiai, utóbbiban népművelő és gádzálkodási témakörben.

52. S.n.: A Társulat élete. In: *Társadalomtudomány*, 1941, 21. évfolyam, 3. sz. 367.

53. Kemény Gábor: Északi magyar szellem. In: *Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékkönyv*. MEFHOSZ, Budapest, 1940. 399.

54. S.n.: Nagy sikerrel zárult az első beregszászi népfőiskola. In: *Kárpáti Híradó*, 1942. 19. évf. 53. sz. 1942. március 6. 5. A vizsgabizottság tagjai voltak még: Péchy Szabolcs Bereg megyei főispán, Fekésházy Zoltán alispán, Bary Gyula református esperes, gróf Teleki László KIE-szövetségi elnök, Hubay Kálmán Beregszász polgármestere.

55. Cs.K.: Népfőiskolái tanfolyam záróünnepélye Mosonrónaőfn. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1944. 55. évf. 1. sz. 1944. január 4., 4.

56. S.n.: Beregi hírek. Szülők iskolája Beregszászon. In: *Kárpáti Híradó*, 1944. 21. évf. 35. sz. 1944. febr. 13., 1.

57. Porcsalmy János: Vita a zsidó-magyar házassági tilalomról a Beregvármegyei Kaszinóban. In: *Kárpáti Híradó* 1941. 18. évf. 1941. szeptember 25., 4.; S.n.: Kialakulóban a Keresztény nemzeti liga északkelet magyarországi egységfrontja. A beregszászi értekezlet és közgyűlés munkája. In: *Kárpáti Híradó*, 1942. 19. évf. 70. sz. 1942. március 27. 4.

58. S.n.: A beregi ref. egyházmegye. In: *Az Óslakó*, 1942. 5. évf. 49. sz. 1942. december 13., 3.

59. S.n.: Az ÉMKE központját Ungvárról elvitték Beregszászba. In: *Kárpáti Híradó*, 1943. 20. évf. 53. sz. 1943. március 6., 2.

Krüzseley József genfi magyar református lelkész⁶⁰ 1964-ben egy visszaemlékezési szövegében írt egy Narancsikkal történt beszélgetéséről, amelyet nyáron folytatott a lelkéssel Nagymuzsalyban. A szövegben pontos évet ugyan nem jelzett a szerző, de azt írta, „háború alatt történt [...] negyven esztendő lehetett akkor [Narancsik]”, tehát a 1944. évről lehetett szó: „Kisétáltunk a hosszú falusi úton a zsidótemető felé. [...] Csendesen beszélgetve mentünk együtt. [...] Katonai járművek mentek a frontra. Túl a Kárpátokon ágyúztak, s ezt tompa lökődéssel a talpünknek adta tudtul a föld. Hirtelen rá gondoltam: mi lesz, ha Kárpátaljára bejönnek az oroszok. Tűnődve kimondtam a sejtést.

- Én itt maradok – hangzott tompán a vendéglátó barát szava.
- S ha az oroszoknak nem lesz papokra szüksége? – faggattam tovább vak sejtéssel a sorsot.
- Akkor leteszem a palástot, de a népemmel maradok – hangzott újra a válasz.”⁶¹

Szovjet letartóztatása és mártírhalála

1944 októberében – amikor a szovjet Vörös Hadsereg Kárpátalját történt megszállása után folyamatban volt a helyi magyar és német férfi lakosság deportálása – a lelkészeket akkor demonstratívan nem vitték el. Azonban a régióban aktív tevékenységet folytató református lelkészeket *szovjetellenes tevékenység* címén 1946-tól elkezdték őrizetbe venni. A Narancsik Imre elleni letartóztatási parancsot már 1946. november 21-én kiállította Kovály hadnagy.⁶² A letartóztatásra az engedélyt november 27-én Akszjenov alezredes írta alá,⁶³ s így másnap, 28-án tartóztatták le. A tanulmányban már említett Pataky Ferenc visszaemlékezésében a letartóztatásról ezt nyilatkozta: „Egyszer, 1946 végén a nagynéném férjével ment [Narancsik – SZNI] szekérral Váriba a malomba. Ahogy jöttek hazafele, lehúzták a szekérről és elvitték Ungvárra.”⁶⁴ A tiszteletest az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasága (USZSZK) Btk. 54-4., 54-10. tc. 1. bek. foglaltak szerint *szovjetellenes tevékenységgel* vádolták meg,⁶⁵ melyet 1941 és 1944 ősze között hajtott végre. Az az anakronizmus, miszerint a jelzett években a terület, ahol Narancsik élt, nem volt a Szovjetunió fennhatósága alatt, az eljárást végzőket nem zavarta.

60. Krüzseley József Visken (egykori Máramaros v.m., ma Kárpátalja) született, Prágában és Budapesten járt jogi egyetemre, 1946-ban elhagyta Magyarországot. A Genfi Egyetemen végzett teológiát. 1957-ben lett a Svájci Református Egyházak Segélyszervezete támogatásával református lelkész, Francia Svájc és Bern Kanton területén (Genf, Lausanne, Bern) látta el 30 éven keresztül a magyar nyelvű lelképásztori szolgálatot. l.: A Genfi Magyar Protestáns Gyülekezet honlapja (elérhető: <https://genfi-protestans.com/tortenet/>) és Nyugati Hírlevél, független elektronikus újság, (elérhető: <https://epa.oszk.hu/00000/00014/00074/>)
61. Dr. Krüzseley, i.m. 117.

62. Kovály az Állambiztonsági Hivatal Beregszászi Körzeti Hivatalának vezető operatív megbízottja volt.

63. Akszjenov az Állambiztonsági Hivatal Kárpátontúli Területi Főosztályának alezredese volt.

64. Badó, i.m. 8.

65. Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області (Архив Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області, АУСБУ ЗО), Fond P-2258, Op. 1, Od. zb. 3292. D. 1063.

Az ellene történt vádemelésben tételesen ezek a pontok szerepeltek:

- a Magyar Gazda körzeti fasiszta újság szerkesztője volt;
- 1941 során és a Vörös Hadsereg egységeinek megérkezéséig rendszeresen aktív szovjetellenes agitációra használta az újságot;
- sok szovjetellenes tartalmú cikk szerzője volt;
- személyesen szólította fel a magyar lakosságot a Vörös Hadsereg elleni fegyveres harcra;
- dicsérte a *fasiszta* Németország politikai berendezkedését;
- a magyar büntető hatóságnak elárulta a kommunista párttal szimpatizáló személyeket.⁶⁶

Ungváron három hónapig – 1946. november 28. és 1947. február 10. között – tartották vizsgálati fogságban a KGB börtönében, ahol súlyos bántalmazást élt meg vallatás közben. Erről Zimány József lelkész írt későbbi visszaemlékezésében: „Az ungvári KGB börtönben volt egy nagyon kedves, félig ruszin, félig magyar őr, akit Bodnárnak hívtak. [...] Azt mondta nekem: »Tiszteletes úr, jó magának, maga beléphet ebbe a cellába, ha hívják, kiléphet, de ebben a cellában volt ön előtt Narancsik Imre lelképásztor, nagymuzsaji lelkész, akinek a kezét hátra kellett kötnöm, kinyitni az ajtót, és hátulról megrúgni, hogy arccal a földre essen. Nem tudta magát védeni az arca eséstől. Meg kellett tennem, mert parancs volt rá. Olyan rettenetes volt, hogy ilyet kellett tennem.«⁶⁷ Zimányi visszaemlékezésében van még egy részlet, ami Narancsik Imréről szól: „Ez a lelképásztor maga szerkesztett egy lapot, amelyben voltak politikai cikkek is. Olyanokat írt a lapjában, hogy „*magyar honvédek, térdig gázoljatok a vörösök vérében, tapossátok az ateistákat bele a vérbe*”, és a nevét is aláírta. Amikor az oroszok bejöttek, a Jehova tanúi kaptak rajta, ezeket a lapokat összegyűjtötték és bevitték a KGB-re. Hangoztatták, hogy gyűlölik a politikai rendszereket, de azért kiszolgáltattak neki embereket. Bevitték Narancsikot és kihallgatták, de először azzal tudta magát megvédeni, hogy igazolni tudta, hogy a lap megjelenésekor szabadságon volt, és csak aláírták a nevét. Később azonban olyan időből való újságcikkek is előkerültek, amikor már nem volt szabadságon, és nem védekezhetett ezzel. Ezek kommunizmus elleni gyűlölettel megírt cikkek voltak.”⁶⁸ Ebben a szövegben ugyan az a tény ismétlődik, mint ami a Narancsik által benyújtott fellebbezésben, vagyis hogy a Jehova tanúi lehettek a tiszteletes feljelentői. Érdekes egybeesés, hogy ezekkel a feljelentőkkel (akiket a bírósági iratokban kommunistáknak neveztek) már 1945 decemberében kihallgatási jegyzőkönyvet vettek fel az Állambiztonsági Hivatal beregszászi körzeti irodájában, melyeket 1947-ben a Narancsik Imre elleni eljárásban felhasználtak, mivel csatolták a bírósági iratokhoz.⁶⁹

66. Uo.

67. Zimányi József: *Tűzszlopoddal jéghegyek között. Zimányi József életútja*. Kiadja: Zimányiné Piros Erzsébet, 2023. 72. Elérhető: <https://www.zimanyi.hu/download/TuzszlopoddalJeghegyekKozott-ZimanyiJozsef.pdf>

68. Uo.

69. AUSBU ZO, Fond P-2258, op. 1, od. zb. 3292. d. 1063. ark. 35–40.

Az ítéletet 1947. február 27-én mondták ki felette: az USZSZK Btk. 54-4. tc. rendelkezése alapján 8 év szabadságvesztésre ítélték javító-munkatárborban történő letöltéssel, halmozati büntetésként a Btk. 29. tc. *a, b, c* pontjainak alapján még 5 év jogfosztásra és a személyes vagyonának elkobzására ítélték. Ezen bírósági perről is találunk visszaemlékezési részt a Pataky Ferencel készült interjúban: „Amikor ítélték, a presbitériumból többen is elmentek Ungvárra, hogy bizonyítsák az ártatlanságát, ott volt többek között az apám, meg Szatmári János, Beregszászi János és Sztreha Mihály. Határozottan léptek fel a védelmében, de ott általa írt újságcikkekre hivatkozva mégiscsak elítélték.”⁷⁰ A visszaemlékező által említettek – a tiszteletes mellett vallomást tevők – közül a bírósági eljárás anyagiban ezek a nevek szerepelnek: Elek Gizella, Pataki Ferenc, Lengyel János, Sztreha Mihály.⁷¹ A büntetésének kezdetét 1946. november 28-ában jelölték meg, s az ítélet – öt napon belül – megfellebbezhető volt az USZSZK Legfelsőbb Bíróságán. A perirat anyagai között fennmaradt az 1947. március 3-i keltezésű fellebbezés szövege, ami alatt ugyan ott van egy Boreckij nevű ügyvéd aláírása, de a szöveg stilisztikája inkább Narancsik szóhasználatára hasonlít. A fellebbezésben tételesen cáfolta az ellene felhozott vádakait:

- az ügyben említett lap egy körzeti, kis példányszámban megjelent újság volt és a neve szerint is gazdasággal foglalkozott, nem politikával;
- nem volt szerkesztője az említett lapnak, csak 3 hónapig helyettese, és nem volt állandó szerkesztője tag sem;
- az eljárás során csak egyetlen cikket tudtak felmutatni, ahol az ő neve szerepelt szerzőként, a Horthy születésnapjáról szóló MTI hír alatt;
- a periratban említett személyek – Varga G., Kovács G. és Tar Zs. – nem kommunisták, hanem Jehova-tanúi voltak az említett időben;
- nem végzett szovjetellenes tevékenységet, sőt, ő bírta maradásra a falu népét, ne meneküljön el a Vörös Hadsereg elől;
- Szovjetellenesnek minősülő irodalma nem volt, hacsak nem Mussolini: *Beszélgések Brúnó fiammal* c. könyvét veszik annak, de Lenin művei is ott voltak a könyvtárában, amiről nem szóltak az eljárás során.⁷²

Az USZSZK Legfelsőbb Bírósága 1947. március 21-én elutasította Narancsik fellebbezését. Ezt követően (1947. március vége felé) rossz egészségügyi állapotban került az Irkutszki területen található tajseti 7. számú munkatáborba, majd onnan Irkutszkba. Menczer Gusztáv – akkor 3. éves – budapesti orvostanhallgatóként került szovjet fogságba, és őt is éppen az említett tajseti 7. számú táborba irányították. Miután kiderült róla, hogy orvos (szovjet körülmények között a letanult 2,5 év már orvossá avanszáta), a munkatábor kórházába került. Tajsetből aztán őt is áthelyezték egy szállítmány rabbal – köztük Narancsik Imrével együtt – az Bajkál-Amur-vasútvonal építésére Irkutszkba. A *Gulág rabtelepei* c. könyvében ezt írta erről: „Amikor a kijelölt rabtelephez érkeztünk és a rabokat átvették, a szállítmányt kísérők parancsnoka közölte, hogy éjjelre maradjak ott, a következő nap jönnek értem, [...] aztán

70. Badó, i.m. 8.

71. AUSBU ZO, Fond P-2258, op. 1, od. zb. 3292. d. 1063.

72. Fellebbezési kérelem, uo.

elvittek egy kórháznak nevezett, három betegosztályú barakkból, konyhából és egy félreeső kis házikóból álló területre. [...] A hozzánk tartozó ellátási terület, gondolom, olyan franciaországnyi lehetett. Szűnyog meg annyi, mint a tenger. Az egyik új házban lakott a személyzet. Az orvosok, a két felcser külön szobában, mindenkinek volt egy priccse. Mindenesnek – javaslatomra – Narancsik Imrét, a kárpátaljai Muzsaly református lelkészét vettük oda. Ezzel kezddhettem meg a rab honfitársak támogatását. Mivel mindenki más „munkaidőben”, ügyelethen dolgozott, így a kosztot Imre bátyám hozta mindegyikünknek a konyháról. A maradék ételen vagy 15 kilót szedett fel”.⁷³

Teremtője Narancsik Imrét 1948 áprilisában vette magához, hazájától nagyon távol, a szibériai Irkutszkban. Halálát nem a börtönben elszenvedett bántalmazás, vagy a megerőltető munka, hanem – Menczer Gusztáv megállapítása szerint – dystrophia (táplálkozási rendellenesség) okozta.⁷⁴

A Nagymuzsalyban otthonmaradt családjáról Pataky Ferenc visszaemlékezésében ezt közölte: „A tiszteletes asszonyt két kislányával együtt kitették a parókiáról, helyükre egy orosz katonatiszt költözött be a feleségével és a fiával. Egy szekér könyvet hozott el onnan az apám, itt a hátsó szobában válogattak belőle lelkészek és orvosok később. Sok orvosi könyv is volt közöttük, az a kevés, amit adtak az értékes könyvekért, az is fontos volt számukra (Narancsik családjának – SZNI), élni kellett valamiből. A tiszteletes asszonynak előbb az iskolaigazgató adott egy szoba-konyhás házat, hisz eleinte tanított még az iskolában. Egy idő után onnan is ki kellett költözzenek, egy család fogadta be őket itt a főutcán, onnan kerültek később Nagyszőlősrre, végül pedig egy rokon lelkészcsalád segítségével áttelepültek Magyarországra.”⁷⁵

Emlékezete

Bár Narancsik Imre nem Kárpátalja szülőtte volt, Nagymuzsalyban mégis a mai napig elevenen él a tiszteletes emléke. A fent többször említett Pataky Ferenc elbeszélésében találtunk a legtöbb valós elemet, amelyet más források is megerősítettek. Bereczky Zoltán szintén nagymuzsalyi lakos 1944-ben tízéves volt, s 2009-ben így emlékezett vissza a tiszteletes elhurcolására: „1944. október 24-én ellenállás nélkül vonultak be az orosz katonák Muzsalyba. Narancsik Imre és az én apám, Bereczky György fogadta őket. Egy puskalövés nélkül megszállták a falut. Na, megúsztuk a háborút, mondták, de tévedtek. Nem sokkal később Nagymuzsalyból a magyar férfiakat, közöttük az apámat és az öccsét, dr. Bereczky Gusztáv ügyvédet háromnapos munkára vitték, összesen 132 muzsalyi magyar férfi halt meg Belorusziában a boriszovi lágerben. Narancsik Imre itthon maradt még egy ideig, de aztán őt is elvitték. A családját kitették a parókiáról, ahová beköltözött egy Popov nevű határőr alezredes. A tiszteletes úr Muzsalyból is rendszeresen járt vizsgáztatni a teológiára, több nyelven levelezett, újságot szerkesztett, kiváló kapcsolatokkal rendelkezett. De

73. Menczer Gusztáv: *A Gulág rabtelepei. A bolsevizmus népiirtásának színtere*. Századvég Kiadó, Budapest, 2016. 31.

74. Balogh Sándor: *Sorsüldözöttek*. Ungvár–Budapest, Galéria Kiadó, 1992, 27–28.

75. Badó i.m. 8.

ha kellett, felvette a permetezőgépet, gyalog ment ki a Várnahegyre és saját maga bepermetezte az egyház szőlőjét, kapált, két tehene volt, angóryanulakat tartott. Ezt ma már nehezen tudnám elképzelni egy református lelkészről. Mindenki felnézett rá, megvult a becsülete.”⁷⁶

A legemberibben talán Ortutay Elemér görögkatolikus lelkész, teológia tanár foglalta össze személyiségét egyik visszaemlékezésében: „Vaslogikája, meggyőző ékeszszólása, izzó, tiszta magyar öntudata, lényegéből sugárzó papi hivatástudata reám is nagy hatással volt. Túlzás nélkül állíthatom, hogy öntudatos magyar mivoltomat, emberi és papi hivatástudatomat sokban Narancsik Imrének köszönhetem. Akármilyen furcsának tűnhet sokak szemében, hogy egy református pap szavai és életvitele döntő befolyással voltak egy görög katolikus teológus életére, de ez tény. Nagy tisztelettel és hálával gondolok Narancsik Imre személyére”.⁷⁷

A többször idézett Pataky Ferenc a tiszteletes rehabilitációjáról is valós tényeket mondott el: „A kilencvenes évek elején kaptunk egy orosz nyelvű levelet, amelyben azt tudatta velünk a hatóság, hogy rehabilitálták a tiszteletes urat. Akkor azt mi közösen lefordítottuk és tudattuk a gyülekezettel, majd a templom falán márványtáblát avattunk Narancsik Imre mártír lelkészünk emlékére. Itt volt az avató ünnepségen a két lánya és az özvegye is. A tiszteletes asszony azt kérte, hogy ha visszakapjuk a református parókiát, akkor okvetlenül hívjuk meg Muzsalyba. Sajnos, akkorra már meghalt.”⁷⁸

A fenti visszaemlékezésben említett *kilencvenes évek eleje* 1991 tavasza volt, mivel a tiszteletes rehabilitációjáról szóló határozatának kiállítás dátuma 1991. február 28. A kérdés, hogy miért az akkori muzsalyi református lelkésznek küldték ki a rehabilitációról szóló értesítést, a válasz a határozat utolsó bekezdésében olvasható: „Az ügyiratban Narancsik és rokonai lakhelyéről adatok nincsenek. Az ügy vizsgálatának eredményeiről értesíteni kell a Beregszászi járás Muzsaly falu lelkészét, Sztreha Mihályt”.⁷⁹ Az emléktábla 1993-ban került fel a református templom előcsarnokának falára, a gyülekezeti házban pedig 2009. december 4-én felavatták a róla elnevezett könyvtárat.⁸⁰ 2015. november 27-én – a nagymuzsalyi Narancsik Imre Könyvtárban – 11 taggal megalakult a Narancsik Imre Kutatói Műhely, amely (a tudós lelképásztor szellemiségét tartva szem előtt) arra vállalkozott, hogy a kárpátaljai reformátusok múltját hiteles források alapján tárja fel.⁸¹ E műhelynek tagja jelen sorok írója is. Soli Deo Gloria.

76. Uo.

77. ORTUTAY Elemér: „...*holnap is felkel a nap*”. *Emékeim*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993, 51–52.

78. Badó i.m. 8.

79. Határozat Narancsik Imre rehabilitációjáról, idézi: Fodor, i.m. 117.

80. Fischer Zsolt: Könyvtárvatás Nagymuzsalyban, *Kárpátalja*, 9(2009/465), 2009. december 11. elérhető: <https://karpataljalap.net/2009/12/11/konyvtaravatas-nagymuzsalyban>

81. Badó Zsolt: Megalakult a Narancsik Imre Kutatói Műhely. A Kárpátaljai Református Egyház történetének szakszerű kutatásáért, *Kárpátalja*, 15(2015/777), 2015. december 2. elérhető: <https://karpataljalap.net/2015/12/02/megalakult-narancsik-imre-kutato-i-muhely>

Összegzőképpen megállapítható, hogy Narancsik Imre kiemelkedő tehetséggel megáldott ember lehetett, akinek szellemi képességeit már egyetemi évei alatt felismerték oktatói, egyházának vezetői. A teológia végeztével többnyire Pozsonyban és környékén hittant oktatott, mely munka ugyan nem a végzett teológusok (még ha segédlelkészi beosztásban is voltak) elsődleges vágya volt. Ennek ellenére Narancsik ebben a beosztásban is teljes erőbedobással és lelkiismeretesen végezte feladatait a maga sajátos erudíciójával. Talán ez is kellett ahhoz, hogy püspöki titkárként Lévára kerüljön, ahol rátaláltak a nagymuzsalyi presbiterek, s prédikációjának végeztével meghívták falujukba lelkésznek. Igaz, a Lévára látogató nagymuzsalyiak azt akkor még nem tudták, hogy Narancsik pont egy kárpátaljai leányba volt szerelmes. Ennek az információnak tudtával már nem is olyan csodaszámba menő dolog volt, hogy elfogadta a kárpátaljai hívek meghívását, ugyanis így rendes lelkészi tisztségbe került, egyben közelebb leendő feleségéhez, Tusa Gabriellához. Lakhelyváltogatása azonban szinte semmilyen hatással nem volt addig végzett tevékenységeire: lelkészi hivatását Nagymuzsalyban is lelkesen és nagy hévvel végezte, 1938-ig visszajárt tanítani a teológiára, s folytatta addigi közirói tevékenységét is, egyedül lapszerkesztői munkájával hagyott fel. Szociológiai és tudománytörténeti tevékenységét is ugyan-csak folytatta.⁸²

Narancsik Imre nem menekült el szovjet csapatok bevonulása előtt, nem hagyta el hívet, hanem végezte tovább lelkészi teendőit. A vidék új gazdáit ellen 1944-et követően nem vétett semmit, ám hitét, gondolatait, tetteit nem tagadta meg. E következetes életfelfogása is közrejátszott meghurcoltatásához, végül mártírhalálához. Alakja és tevékenysége azonban a vidék lakosainak emlékezetébe bevésődött.

82. Narancsik Imre publikációinak listáját lásd: Szamborovszkyné Nagy, i.m. végén.

Nemzeti identitásvédelem Tőkés László dési szolgálatában

Tőkés László (1952–) református lelkész, püspök pályájának meghatározó állomása volt a Kolozs megyei Désen eltöltött, hét éven át tartó segédlelkézi szolgálat (1977–1984). A teológus hallgató korától az egyházat és egyént törvényben foglalt jogaitól megfosztó rendszerrel szembeni ellenállásáról ismert kisebbségi magyar lelképásztor dési szolgálatára során válik a kollaboráló református egyházi vezetés támadásainak célpontjává, s jut palástvesztésre, majd két év munkanélküliségre. Dés Temesvár előfutára – a totalitárius nacionalkommunista diktatúra összeomlását eredményező romániai forradalmi események előidézésében központi szerepet betöltő Tőkés László dési pályaszakasza a forradalomban tetőpontjára érő lelkézi meghurcoltatás és életáldozatkész ellenállás előképe volt. A dési válságidő kialakulásában, amely az egyházközség megosztásától sem tartó kollaboráns egyházvezető hatalom munkája eredményeként bomlasztotta Krisztus látható testét, az Egyházat, meghatározó szerepet játszott az a művelt, vállalt és hirdetett magyar nemzeti azonosságtudat, amely a Tőkés és Vass család életét nemzedékeken keresztül alakította. E nemzeti identitás az etnikai és kulturális homogenizáció megvalósítására törekvő diktatúra ellenszélben való megélésének illetve az e kontextus által konfliktusban és üldöztetésben végződő következményeknek a bemutatására tesz kísérletet ez a tanulmány.

Kontextus

A trianoni békeszerződés (1920) következtében kisebbségi helyzetbe került magyar közösségek számára kiemelt jelentőségűvé vált a magyar kulturális hagyományok őrzése, a nemzeti történelmi emlékezet ápolása, valamint a nemzeti azonosságtudat megtartása. A Csehszlovákiában, Szovjetunióban, Romániában és Jugoszláviában kisebbségként élő magyarok közül a romániai magyar közösség helyzete különösen súlyossá vált a kommunista időszakban a rendszer diszkriminatív, asszimilációra törekvő politikáinak következtében.

A kommunista párt általános „kulturharca” keretében az etnikai kisebbségek célpontokká váltak. A magyarokat, németeket, zsidókat és romákat problémás csoportokként kezelték, közülük a magyarok jelentették a legjelentősebb kisebbségi problémát, számuk és Erdélyhez való erős kötődésük miatt. A kommunista rezsim szigorú korlátozásokat vezetett be, amelyek a magyar gazdasági és kulturális intézmények tevékenységére vonatkozóan különösen is súlyos következményekkel jártak: államosították a vállalkozásokat és a bankokat, és kollektivizálták a mezőgazdaságot. Ezek

1. Legato Alapítvány az Erdélyi Magyar Kultúráért, Budapest, Magyarország, v.koczian@gmail.com

az intézkedések felszámolták a magyar középosztályt és a vezető réteget, meggyengítve a magyar egyházak, iskolák és kulturális egyesületek gazdasági alapját.² Tőkés István³ mellett Buzogány Dezső és Jánosi Csongor⁴, romániai magyar kutatók is rámutatnak arra, hogy az állam szisztematikusan és átfogó módon törekedett az egyház társadalmi szerepének csökkentésére. 1944 után a hatalom hatékonyan felszámolta az egyházi fenntartású iskolák és intézmények működését, ideértve az árvaházakat, kórházakat, diakóniai intézeteket, ifjúsági szervezeteket, segélyszervezeteket és nyugdíjpénztárakat. Emellett a helyi vallási közösségek jelentős vagyoni kárt szenvedtek el: az állam elkobozta erdeiket, földjeiket és épületeiket, amely intézkedések súlyos elszegényedést és társadalmi elszigetelődést idéztek elő.

A Romániában országshatárán több, mint ezer iskolát működtető magyar oktatási rendszernek az iskolák államosítása 1948-ban jelentős károkat okozott. Az 1956-os magyar forradalom tovább élte ezt a helyzetet: a forradalom hatására Temesvár, Kolozsvár és Bukarest egyetemi központjaiban is szolidaritási megmozdulások bontakoztak ki, amelyek komoly aggodalmat keltek a román kommunista vezetésben. A vezetők a magyar nyelvű oktatási intézményeket szeparatista és nacionalista érzelmek melegágyának tartották, ami szigorúbb állami felügyeletet vont maga után és még inkább bizonytalanná tette a magyar oktatás jövőjét. Az 1950-es években a román kommunista párt olyan oktatási politikát vezetett be, amelynek célja a magyar diákok fokozatos integrálása volt a román iskolákba, ezzel tovább gyengítve a magyar nyelvű oktatás jelenlétét.

Az 1960-as évekre a hivatalos állami politika egyre inkább a „szocialista nemzet” megteremtését hangsúlyozta, amelynek alapja a kulturális, gazdasági és társadalmi homogenizáció, egy egységes, homogén etnikai román nemzet kialakítása volt, eképpen a kisebbségi identitások megőrzésére irányuló törekvéseket sorra elnyomásra ítélték. Az államelnök Nicolae Ceaușescu retorikája nyíltan sovinizta és magyarellenes volt, a román diktátor megszállottja volt egy „tökéletesen homogén” etnikai közösség megteremtésének.⁵ Ez az ideológia igazolta a magyar kisebbség kulturális intézményeinek fokozatos felszámolását és a kisebbségi oktatás ellehetlenítését, ami a magyar közösség etnikai és kulturális identitásának megőrzését veszélyeztette.

Florin Abraham román történész elemzése⁶ az 1980-as évek eseményeit vizsgálva rámutat arra, hogy ebben az időszakban számos magyar nyelvű oktatási intézmény szűnt meg Romániában, ami az etnikai asszimilációra irányuló széleskörű politikai

2. Hitchens, Keith: *A Concise History of Romania*. Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 261–262.

3. Tőkés István: *A romániai magyar református egyház élete 1944–1989*. 2. kiadás. Kolozsvár, 2014. 99.

4. Buzogány Dezső – Jánosi Csongor: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 10–12.

5. Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2003. 22.

6. Abraham, Florin: *Romania Since the Second World War. A Political, Social and Economic History*. London – Oxford – New York – New Delhi – Sydney, Bloomsbury Academic, 2017. 88.

stratégia részét képezte. Ennek a politikának egyik eszköze a kényszerbetelepítési rendszer volt, amely az erdélyi magyar közösséghez tartozók egy részét hagyományos lakóhelyükről erőszakkal más régiókba telepítette át. Az erőltetett asszimilációs politika komoly támadást jelentett a magyar értelmiség ellen, amelynek intézményi és kulturális alapjait szisztematikusan gyengítették. A Bukarest és Budapest közötti feszült politikai kapcsolatok tovább fokozták a feszültséget a romániai magyar közösségen belül. Ennek következtében sok magyar nemzetiségű romániai állampolgár Magyarországra való áttelepülést fontolgatott. Ezzel párhuzamosan a *Securitate*⁷, Románia állambiztonsági szerve, felerősítette erőfeszítéseit a magyar közösségen belüli kollaboránsok toborzására. Az így toborzottak tevékenysége elsősorban a „nacionalista-sovinizta” érzelmek figyelemmel kísérésére irányult, a cél a potenciálisan destabilizáló vagy másként gondolkodó tendenciák megfigyelése és kezelése volt. A hatóságok e megfigyelési és beavatkozási folyamat révén igyekeztek fenntartani a kommunista rezsim stabilitását, és elnyomni az etnikai alapon szerveződő ellenállási mozgalmakat a diktatúrában.

Molnár János⁸ egyháztörténész megfogalmazása szerint a totalitárius államok legfőbb célja, hogy elpusztítsák mind a fennálló ideológia valós, mind pedig vélt ellenégeit, következésképpen a romániai kommunista diktatúra arra törekedett, hogy visszaszorítsa, eltávolítsa a „kizsákmányolókat”, köztük a papságot is. A Román Kommunista Párt veszélyforrásként kezelte a romániai római katolikus egyházat, a magyar református és unitárius egyházakat, a szász evangélikus egyházat, valamint a baptista és pünkösdi felekezeteket, amelyek mind szigorú kontroll alá kerültek az ún. „szekták” kategóriájába sorolva, ezzel tovább erősítve a közösségeket sújtó elnyomó intézkedéseket.⁹ Földváryné Kiss Réka¹⁰ magyar történész hangsúlyozza az egyházak mély társadalmi beágyazottságát, amely fontos erőt biztosított számukra a tömegek befolyásolására. Ez a befolyás komoly kihívást jelentett a kommunista párt számára, amely ateista elvekből kiindulva már kezdetektől fogva kiemelten kezelte a vallási hagyományok lebontását és az azokkal kapcsolatos intézmények aláadását. Az egyház a társadalomra gyakorolt mély hatása és a közvélemény mozgósítására való képessége miatt a kommunista rezsim szemében komoly ellenfélnek számított, ami arra ösztönözte az elnyomó rendszer működtetőit, hogy összehangolt erőfeszítéseket tegyenek hatalmának gyengítésére és társadalmi szerepének csökkentésére.

7. Romániában az állam különféle intézményeket használt a lakosság ellenőrzésére és átnevelésére, ezek közül az egyik legfontosabb eszköz a fegyveres hatalommal is rendelkező állambiztonsági apparátus volt (*Departamentul Securității de Stat*, vagyis „Securitate”). Ezen kívül létrehozta egy közigazgatási egységet is, amely közvetítő szerepet töltött be az állam és az egyház között, tovább szorítva a vallási intézmények feletti kontrollt (*Departamentul Cultelor*).

8. Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium*. I. kötet. Kolozsvár, Kriterion, 2014. 5–6.

9. Hitchins, Keith. *A Concise History of Romania*. Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 261–262.

10. Földváryné Kiss Réka: 1956 és a református egyház. In: *Confessio*, 2024/2. – digitális kiadvány, elérhető: <https://confessio.reformatus.hu/v/1956-es-a-reformatus-egyhazi/>, letöltés dátuma: 2024. november 17.

Az 1956-os magyar forradalmat követően a prédikációk egyre inkább politikai jelentőséget kaptak, mivel azok olyan értékrendet hirdettek, amely élesen szemben állt a széles körben elutasított kommunista ideológiával. Ezzel összefüggésben az állam fokozta az egyház elleni fellépéseit, alkalmazva a lelkészek üldözését, bebörtönzését, kényszermunkára hurcolását, sőt kivégzését is, hogy elfojtsa az ellenállást és tovább gyengítse az egyház társadalmi befolyását.

A kommunista időszakban a Romániai Református Egyház két egyházkerületre tagolódott. A nyugati kerület, amely közel helyezkedett el a magyar határhoz, a Nagyváradai Egyházkerület néven volt ismert, míg a keletibb régiót Kolozsvári Egyházkerületnek nevezték. A vizsgált időszakban Papp László (1967–1990) töltötte be a Nagyváradai Egyházkerület püspöki tisztségét, míg Nagy Gyula (1962–1990) a Kolozsvári Egyházkerület püspöke volt.

A Tőkés család

A 20. századi romániai magyar református egyházban a Tőkés család kiemelkedő szerepet játszott, különösen Tőkés István (1916–2016), Tőkés László édesapja révén, aki az egyházi hierarchiában fontos pozíciót töltött be. A többgenerációs lelkész- és tanítócsaládból származó, málnási születésű Tőkés István püspökhelyettesként szolgált Kolozsváron (1965–1978), valamint az Egységes Protestáns Teológiai Intézetben az Újszövetség professzoraként tevékenykedett (1973–1983). Feleségével, Vass Erzsébettel (1918–2001) 1941-ben kötöttek házasságot és nyolc gyermeket neveltek fel, akik számára mély vallási, kulturális és etnikai identitástudatot közvetítettek.

A mezőségi Szépkényerűszentmártonban szintén lelkész-tanító családban felnőtt édesanya, Vass Erzsébet, a magyar kulturális értékek iránti elkötelezettsége révén kiemelt figyelmet szentelt a magyar irodalom és történelem ismeretének, amelyet szenvedélyesen megosztott gyermekeivel. A család otthona a magyar és kulturális értékek ápolásának helyszínévé vált, amely erőteljesen formálta a gyermekek identitását és világnézetét. A Tőkés-Vass család elsőszülött gyermeke, Gergely Erzsébet a következőképpen idézi fel ezt a kulturális élményt: „A magyar történelem kulcsalakjai, párducos Árpádtól, Koppánytól kezdve a reményt keltő, fehér lovon bevonuló Horthy Miklósig mindenki szerepelt édesanyám konyhai „történelemóráin”. Együtt könnyeztük meg Rákóczi Ferencet, Mikes Kelemt, az aradi tizenhármát, édesanyám barátnője 13 éves, fél zsidó kisfiának vonatra tevését, elhurcolását. [...] Felnőttünk, a sallangok lemaradtak, de a mély magyarságtudat, sorsvállalás és tenni akarás tovább élt családunkban.”¹¹ Az édesanyját és László fiát szoros és érzelmileg mély kötelék kapcsolta össze. Tőkés László gondolkodására jelentős hatást gyakorolt édesanyja, aki nemcsak kiemelkedő intellektussal, esztétikai érzékenységgel és erős erkölcsi tartással rendelkezett, hanem az önzetlen szeretet és szelídség eszményét is megtestesítette. Értékrendje és eszméi, református keresztyénisége és magyar nemzeti azonosságtudata Tőkés László gondolkodásának sarokpontjaivá formálódtak. A

11. Gergely Erzsébet: Védni, ami védhető és építeni, ami építhető. In: Kóczián Viktória – Sándor Krisztina – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Isten szeretetében, Erdély ölelésében. Meglepetéskötet Tőkés László 70. születésnapjára*. Pro Minoritate Alapítvány – Méry Ratio, 2022. 91.

püspök egyik visszaemlékezésében kiemeli a gyermekeit tanító, elvei mellett szilárdan kitartó édesanya világnézete és a kor politikai rendszerének éles szembenállását: „... konyhája bensőséges közegében úgy nevelt bennünket Anyánk, hogy volt is mit regisztrálniuk a lehallgatókészülékeknek... Édesanyám ott elmondott szavaiban és verseiben, történelmi „leckéiben”, énekléseiben és hívő bizonyosságtételeiben egy ateista és nacionalista rezsim államgépezete érte tetten mindazt, amitől – természete szerint – félnie kellett, és aminek üldözésére szervezkedett.”¹²

A dési segédlelkész

Teológiai tanulmányait követően Tókécs László Brassóban kezdte segédlelkészi szolgálatát, majd két év elteltével, 1977-ben Nagy Gyula püspök döntése alapján a Kolozs megyei Désre helyezték, ahol az elkövetkező hét évben folytatta munkáját. Dési segédlelkészi tevékenysége során Tókécs az igehirdetés mellett jelentős figyelmet fordított a gyülekezetépítésre és ifjúsági munkára, valamint tudományos tevékenységet végzett. Szolgálatának köszönhetően elnyerte az egyházközség bizalmát és támogatását, ugyanakkor tevékenységét előljárói nem fogadták kedvezően, mivel a segédlelkész rendszeresen kifejezte ellenállását a diktatórikus, diszkriminatív és az alternatív identitásokat felszámolni igyekvő politikai rendszerrel szemben, valamint bírálta az e rendszer fenntartásában részt vállaló egyházi vezetést. Tókécs László sokrétű és egyre erősebb szankciókat kiváltó tevékenységét meghatározta a magyar nemzeti identitás védelméért és megtartásáért folytatott küzdelem, amely szerepvállalás három munkaterületen mutatkozott meg: az igehirdető és oktató tevékenységben, a tudományos kutatómunkában, valamint a közéleti megszólalásokban. Az igehirdetés és oktatás terén Tókécs célja a vallási és nemzeti öntudat megerősítése volt, míg tudományos munkájával a magyar kulturális és egyháztörténelmi örökség ápolására, illetve korának egyházi és egyházpolitikai struktúráinak kutatására összpontosított. Közéleti megszólalásai a politikai és egyházi rendszer bírálatának és az elnyomás elleni kiállásnak hangjai voltak, amelyek egy átfogó nemzeti és egyházi közösségi tudat erősítésének szolgálatában álltak.

Igehirdetés és oktatás

Az istentiszteleti szolgálatok mellett Tókécs László igehirdetői munkájának egyik jelentős területe volt az általa alapított Medgyes Lajos Bibliakör. A bibliakör nevét a székelly családból származó helyi református lelképásztorról és költőről, Medgyes Lajosról (1817–1894) kapta, akinek életútja a dési templom történetével együtt a helyi magyar kontextus értékelismerő folyamatában különösen fontos volt Tókécs számára, amint ezt a bibliaköri programtervezetei és jegyzetei szemléltetik.¹³ Tókécs tudatosan tanulmányozta e történelmi kontextust, a helyi református közösség helytállását, értékörzését, a magyar református identitás áldozatkész vállalását. Ezen értékek továbbadását a gyülekezet, s különösen a fiatal nemzedék számára fontosnak tartotta. A bibliaórák egyházi, pedagógiai és kulturális jelentősége rendkívül figyelemre méltó, hiszen ezek

12. Tókécs László: Édesanyámról. In: Üzenet, 2002. XIII. évfolyam. 9. sz. 1.

13. A kutatás forrásaként szolgáltak Tókécs László dési bibliaköri programtervei és jegyzetei, amelyeket Tókécs László a szerző rendelkezésére bocsátott.

a foglalkozások a vallási és nemzeti identitás megerősítését szolgálták. A bibliaórák célkitűzései túlmutattak a vallási oktatáson, és a népművelés fontos eszközeivé váltak, hiszen átfogó ismereteket nyújtottak a magyar történelmi és egyháztörténeti eseményekről, egyházismeretről valamint a magyar irodalom és zeneművészet jelentős alkotóiról. Ezek a találkozók a teológiai képzés mellett az ifjúság körében a kulturális és történelmi tudat megerősítését célozták, hozzájárulva a közösségi összetartozás érzésének elmélyítéséhez. A kisvárosi fiatalok számára ezek az alkalmak nemcsak a vallási tanítás, hanem a magyar kulturális örökség ápolásának szinterei is voltak. A találkozók az identitásformálás és a közösségi szolidaritás alapjait teremtették meg.

A bibliaköri összejöveteleken olyan témák kerültek terítékre, amelyek a magyar reformáció történeti jelentőségére, valamint a hazai reformátorok életművére és szellemi örökségére fókuszáltak. A résztvevők megismerkedtek a magyar történelem kiemelkedő eseményeivel és szereplőivel, például részletes elemzéseket hallhattak Bocskai István, Bethlen Gábor és Bethlen Miklós életművéről, amelyek betekintést nyújtottak a korabeli politikai és vallási gondolkodásba. Tőkés László különösen nagy hangsúlyt fektetett a hazaszeretet és a szülőföld iránti elkötelezettség értékére, amelyet egy alkalommal Arany János példáján keresztül mutatott be a bibliakör tagjainak, ráirányítva a figyelmet a költő nemzeti érzelmeire és identitására.

A bibliaköri alkalmak továbbá arra is kiterjedtek, hogy a résztvevők megismerjék egyházuk kiadványait, így bemutatták a református énekeskönyv szerzőinek és fordítóinak életét és munkásságát. Tőkés kiemelten kezelte a református sajtótermékek, például a *Református Szemle* jelentőségét, ezért ismertette történetét és szerepét a református közösségi életben. A fiatalok betekintést nyerhettek a protestáns sajtókultúrába és annak közösségformáló erejébe.

A bibliakör emellett magyar témájú színházi és zenei műveltséget is ápolt: a közösség 1980. június 3-án ellátogatott Sütő András *A szuzai mennyegző* című drámájának előadására, és 1980. november 13-án megtekintette Erkel Ferenc *Hunyadi László* operáját. A lelkipásztor a klasszikus zenei műveltség ápolására nagy hangsúlyt fektetett, különösen a magyar zeneszerzők munkásságának bemutatására. Kodály Zoltán *Psalms Hungaricus* című műve, valamint más zenei alkotások révén a dési ifjúság ismerkedhetett a magyar zenei örökséggel, ami fontos részét képezte a nemzeti identitás megerősítését és a kulturális örökség ápolását célzó oktatási folyamatnak. E kezdeményezések nemcsak a vallási és történelmi ismeretek bővítését szolgálták, hanem a közösségi összetartozás érzését is erősítették, hangsúlyozva a kulturális nevelés és a nemzeti örökség megőrzésének fontosságát.

Az ünnepségek és bibliaórák keretében előadott költészeti és prózai művek kiválasztása sokatmondó, hiszen a klasszikus és kortárs magyar irodalmi alkotások egyaránt a nemzeti és kulturális identitás megőrzésére és megerősítésére irányultak. Az irodalmi évfordulók megünneplése pedig nemcsak emlékezés volt, hanem a magyar kulturális hagyományok fenntartásának eszköze is, amely lehetőséget nyújtott a közösség számára, hogy mélyebb kapcsolatot alakítson ki kulturális múltjával. A népballadák és népi imádságok szerepeltetése szintén a közösségi összetartás és a kulturális emlékezet ápolásának szolgálatában állt, erősítve a résztvevőkben a közös identitástudatot.

A dési református gyülekezet évről évre, rendszeres és hagyományos jelleggel szervezte meg az anyák napi és gyermeknapi ünnepeket, amelyek kiemelkedő kulturális eseményekké váltak a közösség életében. Az ünnepek műsorát segédlelkészi éveiben Tőkés László állította össze, amelyben a magyar irodalom klasszikus költői és a kortárs erdélyi magyar líra képviselőinek alkotásai egyaránt helyet kaptak. Az eseményeken olyan meghatározó költők művei hangzottak el, mint Petőfi Sándor, Arany János, József Attila, Ady Endre, Juhász Gyula, Dsida Jenő, valamint kortárs szerzők, mint Weöres Sándor, Kányádi Sándor, Kiss Jenő, Tamás Mária, Nagy B. Viktor, László Marcella és más erdélyi magyar költők. A rendezvények programját gazdagították népballadák, népi imádságok, és megemlékezések jelentős irodalmi évfordulókról, például Zajzoni Rab István, Arany János, Tinódi Lantos Sebestyén, Illyés Gyula, Reményik Sándor, Radnóti Miklós, Móricz Zsigmond és Ady Endre születési és halálozási dátumairól.

A karácsonyi ünnepkör alkalmával végzett hagyományos kántálás és betlehemezés tevékenységei nagyban hozzájárultak a régi erdélyi népi szokások életben tartásához, különösen a helyi fiatalok aktív részvételével. E szokások népszerűsítésében és megőrzésében Tőkés László kiemelt szerepet játszott, hiszen külön figyelmet fordított a fiatalok történeti és kulturális ismereteinek elmélyítésére. Részletesen ismertette számukra a betlehemezés történetét, amely a magyar nyelvterületre a 14. századi latin misztériumjátékok révén érkezett, és idővel pásztortáncokkal gazdagodott s egyfajta vegyes, népi-egyházi műfajjá alakult át. A betlehemezés helyi kulturális értékét tanúsítja, hogy eredeti formája a legautentikusabb módon Csík térségében maradt fenn, és Erdélyben található a szokás legrégebbi változatai is. A betlehemezés zenei és szöveges elemekben egyaránt gazdag előadása, amelyben ötvöződtek a templomi liturgikus énekek, diáknóták, táncdallamok, furulyadarabok és narratív részletek, élénk és élményteljes hagyományközvetítés jelentett, amely közel hozta ezt az örökséget a magyar népi lélekhez, mind az előadók, mind a hallgatók számára.

Ezek a kulturális elemek nemcsak a hagyományok életben tartásához járultak hozzá, hanem jelentős nevelő funkcióval is bírtak, hiszen megerősítették a közösségi identitást és a vallási értékeket a fiatalok körében. Tőkés hangsúlyozta a betlehemezés spirituális és kulturális jelentőségét, mely a keresztyén tradíciók ápolása mellett egyúttal a magyar folklór gazdagságát is megőrizte és átörökítette az újabb nemzedékek számára. Az előadások során felcsendülő zenei darabok és dramatikus elemek így nem csupán élményt nyújtottak, hanem a hagyományörzés eszközei is voltak, amelyek mélyen beágyazódtak a közösség kulturális tudatába.

Összességében a dési gyülekezet által szervezett események komplex kulturális és vallási nevelési programként értékelhetők, amelyek a helyi közösség számára olyan szellemi és kulturális tőkét biztosítottak, amely hosszú távon is befolyásolta identitásuk megőrzését. Ezek a programok példát mutattak arra, hogy miként lehet a vallási és nemzeti öazonosságot egyaránt ápolni, és miként lehet az egyház szerepét kiterjeszteni a kulturális nevelés területére, hozzájárulva a közösségi szolidaritás és nemzeti öazonosság erősítéséhez.

Tudományos munka

A romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása iránt elkötelezett *Ellenpontok*¹⁴ című szemzáró kiadvány 1982/4. számában megjelenik Tőkés László tanulmánya, *A református egyház helyzete Erdélyben*¹⁵. A tanulmányt az *Ellenpontok* egyik szerkesztője, a költő Szócs Géza kérte Tőkés Lászlótól külföldi publikálás céljából, majd ennek ellentmondva, az írást az *Ellenpontok*ban jelentette meg.¹⁶ A tanulmány kritikát fogalmaz meg a romániai református egyház helyzetének hivatalos állami és egyházi kommunikációban történő bemutatásával kapcsolatban, amelyet félrevezetőnek és a valóságtól távolinak ítél. Tőkés elemzésében rávilágít arra, hogy az állam saját törvényeit megszegve korlátozza az egyház törvényben biztosított jogainak gyakorlását, és részletezi azokat a hamis vagy részben valótlan információkat, amelyek a hivatalos egyházi tájékoztatásban megjelennek. Bemutatja az általa hitelesnek ítélt egyházi és társadalmi valóságképet, amely éles ellentétben áll a hivatalos narratívával. Bírálja a romániai református egyház állami alávetettségét, amelyet az egyházi vezetés szerinte tévesen létérdekként értelmezett. Állítása szerint a hivatalos egyházi sajtó kritikát nem fogalmaz meg, tartalma érdemi kérdéseket mellőz. A lelkiismereti és vallásszabadság a gyakorlatban nem létezik. Az ellenvéleményeket elfojtják, a szabad vallásgyakorlást és a vallásos szemlélet érvényesítését akadályozzák, továbbá lelkiismereti és vallási alapon rendszerszintű megkülönböztetés érvényesül az országban. A gyakorlatban a törvényben biztosított jogegyenlőséget az állam megtagadja, és a párt kizárólagos hatalmának kiterjesztésére, valamint a vallásos tudat felszámolására törekszik.

Tanulmányában Tőkés kiemeli, hogy a magyar református tanulmányírás különösen kiszolgáltatott a nacionalista intoleranciával és az ateista propagandával szemben, mivel a román ortodox vallásoktatás hivatalosan nem létezik, így nem éri hasonló vallásellenes támadás. A magyar papi családok társadalmi pozíciója peremre szorított, az egyház és lelkipásztorai szisztematikus hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve. Az egyház és az állam közötti együttműködés ténylegesen az állam érdekeinek kiszolgálására korlátozódik, ahol az egyház külföldi képviselőit is állami megbízottak irányítják.

Tőkés középpontba állítja a nemzetiségi szabadság kérdését, amely a romániai református egyház esetében szorosan összefonódik a magyar nemzeti identitással. A „magyar egyház” szerepe Tőkés szerint ezért nem csupán vallási, hanem nemzetmegtartó feladat is, amelyben hívei kulturális, nyelvi és nemzeti jogainak képviseletét kell ellátnia. Ezeket a jogokat azonban diszkriminatív intézkedések révén folyamatosan csorbítják, többek között a románosítás és a deprotestantizálás által. Továbbá a protestáns teológiai oktatás

14. Az *Ellenpontok* kiadvány digitálisan elérhető: <https://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=480>, letöltés dátuma: 2024. november 17.

15. Tőkés László: *A református egyház helyzete Erdélyben*. In: *Ellenpontok*. 1982. 4 sz. 7–16. – digitális kiadvány, elérhető: https://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf1563.pdf, letöltés dátuma: 2024. november 21.

16. Molnár János: *A Securitate célkeresztjében: Tőkés László küzdelme a román politikai rendőrséggel*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2013. 23.

összevonása, az egyházi sajtó és könyvkiadás szigorú cenzúrája, valamint a kiadványok hiánya súlyos akadályokat gördít a református egyház vallási és kulturális működése elé. Ezen tényezők összessége a magyar közösség helyzetének fokozatos és folyamatos romlását eredményezi, amelyet Tőkés részletes elemzésében hiteles valóságképként tár az olvasó elé, szemben az állami és egyházi hivatalos narratívákkal.¹⁷

Tőkés László 1983. januárjában a Dési Egyházmegyében egy átfogó felmérésbe kezdett, amely két fő vizsgálati területre terjedt ki a magyar reformátusokkal kapcsolatban: az énekeskönyvek és a falinaptárak használatára. 1982. decemberében Tőkés László nem alkotó tagként részt vett az egyházkerületi közgyűlésen, ahol a püspöki jelentés során elhangzott, hogy az egységes, új énekeskönyv anyaga csaknem kiadásra készen áll. Ez a bejelentés késztette Tőkést arra, hogy tanulmányt készítsen a *Református Szemle* számára, mivel véleménye szerint az új énekeskönyv „az egyházi nyilvánosság és közvélemény szinte teljes kizárásával készült el, hosszas hallgatás után”¹⁸. A kutatómunka keretében Tőkés levélben fordult lelkész társaihoz, és a Dési Egyházmegye lelkipásztoraitól együttműködést kért a felméréshez.

Tőkés kutatása arra irányult, hogy feltárja az egyházmegye gyülekezeteinek énekeskönyv-igényét. Vizsgálta, hány példány szükséges a korábbi kiadásból, valamint mekkora igény mutatkozna az új kiadásra annak megjelenése esetén. A felmérés kiegészült egy kvalitatív elemzéssel is, amelyben arra kereste a választ, hogy a lelkipásztorok mely énekeket tartanak mellőzhetőnek egy új énekeskönyv összeállításakor. Kutatása kiterjedt továbbá a falinaptárakra vonatkozó szükségletek felmérésére is.¹⁹

Tőkés több mint negyven levelet küldött különböző egyházközségek lelkipásztorainak, így például Szamosújvár, Kérő, Retteg, Magyarnemegye, Magyarszovát, Váralja, Bethlen és Borzás gyülekezeteinek. A felmérés eredményeként legalább harminchét válasz érkezett, amelyek két lényeges következtetésre vezettek. Egyrészt igazolták a Tőkés által megfogalmazott kérdések időszerűségét, másrészt feltárták, hogy a megye lelkészei nagymértékben oszjtják a dési segédlelkész nézeteit. A segédlelkész 1983. augusztus 8-án tanulmány formájában felterjeszti kutatása eredményeit az egyházkerület Igazgatótanácsa felé, kéri a munka publikálását és javasolja a kutatás teljes egyházra szóló kiterjesztését.²⁰

17. Az írást követően megszületik a Securitate döntése, hogy Tőkés Lászlót el kell távolítani a dési közösségből. Beszámolnak a püspökségnek Tőkés állítólagos „nacionalista-irredenta” tevékenységéről s azt kéri, hogy fegyelmi eljárással olyan helyre helyezték át, ahol kevesebb lehetősége adódik a cselekvésre. Az egyházvezetés Tőkés László fegyelmi eljárását 1983. őszén megkezdi. Lásd: Molnár János: *A Securitate célkeresztjében: Tőkés László küzdelme a román politikai rendőrséggel*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2013. 23–26.

18. Tőkés László: Felmérés énekeskönyv-ügyben. 1983. augusztus. Kézirat, Tőkés László magánarchívuma.

19. A levélmásolatok és válaszlevelek forrása Tőkés Lászlónak a szerző rendelkezésére bocsátott magánarchívuma

20. Tőkés László levele a Kolozsvári Református Egyházkerület Igazgatótanácsa számára, 1983. augusztus 8. Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára, Kolozsvár, a Kolozsvári Református Egyházkerület Igazgatótanácsának anyagai, 1983/1935.

A Tókécs László által 1983-ban végzett kutatás írásos bizonyítékot nyújtott arra, hogy a Dési Egyházmegyében szolgáló lelkipásztorok többsége elégedetlenségét fejezi ki az egyházvezetés által biztosított, a református lelkiség erősítését célzó anyagok terjesztésével kapcsolatban, hiszen általános problémaként jelentkezett az, hogy az igényelt példányszámot nem kapták meg a gyülekezetek. A vizsgálat továbbá arra is rávilágított, hogy az egyházmegye közössége szembehelyezkedik az egyházvezetés által sugallt pozitív helyzetértékeléssel, és ezzel kritikai különbséget jelzett a hivatalos álláspont és a lelkészek tényleges tapasztalatai között.

Miközben a romániai református egyház „hivatalos képviselői különleges erőfeszítéseket tesznek és minden alkalmat megragadnak arra, hogy elhíthessék: a könyvkiadás és a különböző kiadványok nyomtatása az igényeknek megfelelő²¹, az egyház énekeskönyveinek és falinaptárainak alacsony száma arra volt visszavezethető, hogy az egyházi vezetés kompromisszumot kötött, és alkalmazkodott az ateista kommunista rezsim elvárásaihoz. A rezsim korlátozásai ellehetetlenítették a lelkiségi nyomtatványok iránti igények kielégítését a magyar református egyházban, aminek következtében a magyar közösség nem tudott maradéktalanul élni a törvény által garantált vallásszabadsághoz fűződő jogaival. A lelkiségi irodalom kiadási korlátozása a nemzeti hovatartozás alapján történő hátrányos megkülönböztetés egyik megvalósulási formája volt, amely ellen Tókécs László teológiai kutatómunkájában is felemelte szavát.

Közéleti megszólalások

Tókécs László már a kolozsvári Egyetemi Fokú Egyesécs Protestáns Teológiai Intézet hallgatójaként elköteleződött a közösség szolgálata iránt, amelyet jellemzett az alkotmány által biztosított jogok védelmére való törekvés is. Tevékenysége hangsúlyosan megnyilvánult az igazságtalan bánásmód elleni fellépésben és az elnyomás elleni nyílt felszólalásokban. Közéleti megnyilvánulásai lelkipásztori hivatásának kiteljesedésével túllépték az egyetemi illetve a református egyházi közösség kereteit is: a kisebbségi magyar közösséget illetve a romániai társadalmat érintő kérdésekben is állást foglalt. Tevékenysége kiterjedt az igazságtalanságok elleni fellépésre és a magyar közösségi érdekek képviselésére a szélesebb nyilvánosság fórumain.

1977-ben, az *Előre* című, tekintélyes napilapnak írt nyílt levelében²² erőteljes kritikát fogalmazott meg az egyházi közösségek és a vallási gyakorlatok híveinek védelmében. A mindössze 25 éves segédlelkész Kovács Erzsébet könyvismertetőjében²³ megfogalmazott állításokkal vitatkozott. Kovács Erzsébet költő szerint a vallási meggyőződéscs akadályozták a kommunista eszmék terjedését és a társadalmi célkitűzések megvalósítását. Tókécs élesen ellenezte ezeket a nézeteket, „megalázónak

21. Tókécs László: Beszámoló az országos egyházi helyzetről. 1988. április 26. 95. Kézirat, Tókécs László magánarchívuma.

22. Tókécs László levele az *Előre* szerkesztőségéhez, 1977. augusztus 19. Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára, Kolozsvár, a Kolozsvári Református Egyházkerület Igazgatótanácsának anyagai, 1977/2469.

23. Kovács Erzsébet: Az ateizmusról – fiataloknak. In: *Előre*. 1977. augusztus 10.

és sértőnek” nevezte a hívő emberek becsmérlését. Kifogásolta azt a sugalmazást is, miszerint csak a vallási előírásoktól megszabadult egyének rendelkeznének a „vitézkedéshez” szükséges erővel, ezt a vallással szembeni elfogultság megnyilvánulásának bélyegezve. Tőkés ezzel nemcsak a hívő közösségek, különösképpen a magyar reformátusok megbecsüléséért állt ki, hanem közvetetten a kommunista ideológia és az azt támogató egyházi irányvonal kritikáját is megfogalmazta.

Tőkés László fontos lépése volt a Papp László nagyváradi püspökhöz intézett nyílt levele, amely szándékával ellentétben nem kerülhetett nyilvánosságra. Tőkés 1983. június 22-én, dési segédlelkészi megbízatásának hatodik évében írt levelet Papp püspöknek Illyés Gyula magyar író ügye kapcsán. Illyés Gyula halála bekövetkeztével Tőkés elítélte, hogy Papp László korábban bírálta Illyés azon kijelentését, miszerint a romániai magyar nemzetiség a népirtás veszélyével szembesül. Papp László a Református Szemlében 1978-ban megjelent írásában a következőképpen fogalmazott: „Fölöttébb sajnálatos, hogy az emigránsok szegyenletes kórusának a hangja hallható bizonyos magyarországi megnyilatkozásokban is, amilyen pl. az Illyés Gyula íróé, aki odáig ment állításaiban, hogy a népirtás veszélyét hangoztatta a magyar nemzetiség összefüggésében.”²⁴

Tőkés „válaszlevele” Papp Lászlónak nem csupán megerősítette a romániai magyar közösséget érintő népirtás veszélyének valóságát, hanem Illyés személyének és munkásságának romániai tekintélyére hivatkozva megerősítette annak hitelességét. Tőkés Illyést olyan antifasiszta és szocialista forradalmi eszméket képviselő íróként mutatta be, akit a romániai írószövetség is nagyra becsült, ezáltal Illyés figyelmeztetése még hangsúlyosabbá vált. A levélben Tőkés élesen bírálta a püspököt, amiért Illyésről szerinte valótlan és becsmérlő kijelentéseket tett, ezáltal megsértve a kilencedik parancsolatot, amely a hamis tanúbizonyság ellen figyelmeztet. Tőkés elítélte Papp László magatartását, és azzal vádolta, hogy ezzel nemcsak Illyést támadja, hanem egyúttal a református egyház jó hírnevét is rombolja.

E nyíltnak szánt levéllel Tőkés nemcsak a magyar nemzeti irodalom egyik legnagyobb alakjának, Illyés Gyulának az értéktörő munkássága mellett foglalt állást, nemcsak kifejezte elutasítását a kommunista rezsim egyházi kiszolgálóival szemben, hanem a magyarságot veszélyeztető politikai és társadalmi problémákat ismételten a nyilvánosság elé kívánta tárni. Ezzel a tettel egyértelmű kiállást mutatott az erkölcsi és vallási alapelvek védelme mellett, különösen hangsúlyozva a visszaélések és az igazságtalanságok elleni fellépés szükségességét saját egyházán belül és társadalmának teljességét illetően.

24. Felekezeti közti teológiai konferencia. In: *Református Szemle*. 1978. május – június. 71. évfolyam. 3 sz. 209.

Összegzés

A szülői örökség részeként a családi otthonból hozott magyarságtudat és nemzeti azonosságvállalás Tőkés László lelkipásztori és politikusi pályájának meghatározó alapját képezi. A magyar nemzeti identitás védelme és megőrzése már pályakezdő lelkészi szolgálata során is központi szerepet kapott. E tevékenysége különös jelentőséggel bírt a Ceausescu-rezsim homogenizációs törekvései közepette, amikor az alternatív identitások – különösen a magyar és református keresztyén közösségek – megőrzéséért folytatott küzdelem az egzisztenciális kockázatok ellenére is szolgálatának fő iránya volt.

Dési segédlelkészi szolgálata során különösen erőteljesen jelent meg ez a misszió. Az igehirdetésen és az oktatói munkán keresztül Tőkés a keresztyén hit mellett a nemzeti tudat erősítésére helyezte a hangsúlyt. Ez a tevékenység a történelem és egyháztörténelem oktatásában, valamint az irodalmi és zenei kultúra közvetítésében is megnyilvánult, kiemelten a fiatal generáció nevelésében. Tudományos munkásságában a korabeli református egyház helyzetét és a magyar közösséget érintő hátrányos megkülönböztetéseket tárta fel. Ezen túlmenően közéleti szereplései során a valláskritikával szemben és az egyházvezetés igazságtalanságai ellen is felszólt, miközben a nemzeti identitás védelmét helyezte előtérbe.

A magyar azonosságtudat erősítése és a fiatal nemzedék számára történő átadása a totalitárius Romániában Tőkés számára a vallási és nemzeti elhivatottság kockázatos, de alapvető iránymutatójává vált. Ez a hozzáállás azonban nemcsak egyházi konfliktusokat eredményezett, hanem végül a lelkipásztori hivatás gyakorlásának megszakítását is maga után vonta, miközben a magyar közösségi jogokért és a nemzeti önazonosság megőrzéséért folytatott küzdelme példaértékűvé vált.

Kockázat és megújulás – Németh Géza és a Református Egyházi Megújulási Mozgalom

*„Pókok türelme segít, ha láz van
gondok közt fekszem, zörgő vasággyban
Álmatlan arcon simulj ki gyűrés
ujjunk ne vágd le, siktító fűrés
Sátorozz sötétség! Jó álom jöjj el,
Kályhánkat fűtsed gyémánttal, gyönggyel.”*

Buda Ferenc költői szavai² jól jellemzik azt a lelkiállapotot, amely Magyarország polgárait, s benne a református egyház lelkészeit és tagjait is jellemezte a Rákosi-féle majd a kádári diktatúra végeláthatatlanul hosszú évtizedeiben. A türelmes várakozás és a tovább élő remény feszültségében élve érkezett el 1989, a sokak által várt és már elérkezni nem remélt esztendő, az *annus mirabilis*, a „csoda éve”.

A magyarországi politikai életben 1989-ben ugyanis felgyorsultak a változások. Egyértelművé vált, hogy a „létező szocializmusnak” nevezett kádári diktatúra és annak az új pártfőtitkár, Grósz Károly által enyhén reformistára fazonírozott változata nem fenntartható tovább. A Magyar Demokrata Fórum, a Szabad Kezdeményezések Hálózata és a Fiatal Demokraták Szövetsége megalakulása, valamint a történelmi politikai pártok újjászervezése és további politika formációk létrejötte és ezek összefogása az Ellenzéki Kerekasztal keretében előre mutattak egy többpárti demokratikus berendezkedésbe való átmenet felé. Majd a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások során világossá vált, hogy lehetséges a vértelen átmenet egy új politikai és gazdasági berendezkedésbe.

Miközben a magyar közéletben tehát minden a változás felé mutatott, a Magyarországi Református Egyházban úgy tűnt, hogy az egyházi vezetés néhány formális gesztussal – bűnbánat és rehabilitációk kilátásba helyezése – megelégedett és lehetségesnek látta az egyházi élet folytatását változatlan egyházi vezetés mellett. Bár a Zsinat tagjait hat éves ciklusokra választották, a püspökök mandátuma élethosszig, vagy önkéntes nyugdíjba vonulásukig tartott, így semmi sem kötelezte az egyházi vezetést a lemondásra.

Németh Géza (1933–1995) 1971-ben a lelkészi szolgálatból kizárt és 1988. végén a szolgálatba – ámbár rehabilitálás nélkül – visszahelyezett református lelképásztor³,

1. Gonda László - teológus, a DRHE egyetemi docense és rektorhelyettese.

2. Buda Ferenc: Lennék kisgyermek

3. Németh Géza életrajzához ld.: Gonda László: *Németh Géza szolgálata. Misszió kereten kívül*. Budapest. Legato Alapítvány, Méry Ratio. 2023.

aki ekkor az Erdélyből Magyarországra menekültek megsegítésének szervezésével foglalkozott elsősorban⁴ – és a hozzá hasonlóan gondolkodó lelkészek és világi egyháztagok egy csoportja meg volt győződve arról, hogy az egyházban is mélyreható változásoknak kell végbemenniük. A megújulás számos feltétele közül az egyiknek azt látták, hogy az egyház teljes vezetőségének le kell mondania és új, szabad, az állam által nem befolyásolt egyházi választásokat kell tartani annak érdekében, hogy hiteles és az egyház tagsága bizalmát élvező vezetők szolgálatával történjék meg az átmenet egy szabadabb és nem diktatórikus belső működés felé.

Németh Géza élére állt ennek a mozgalomnak és sokatmondó módon azt a szervezetet, amelyet munkatársaival és a hasonlóan gondolkodó lelkészekkel közösen hoztak létre, az 1956-os forradalom idején működött Református Egyházi Megújulási Mozgalom (REMM)⁵ nevével jelölték meg. Németh Géza maga is aktív szerepet vállalt az 1956-os forradalom idején a megújulási mozgalomban⁶ így az ő személye is kontinuitást jelentett az akkori szervezettel.

A Mozgalom 1989. április 22-én, a Budapest-Rákosszentmihályi Egyházközség imatermében jött létre.⁷ A jelenléti ívet 31-en írták alá, köztük 13 református lelképásztor.⁸ Tagja lett mások mellett Pánczél Tivadar rákosszentmihályi, Török István hejőbábai, Czövek Olivér vecsési lelkész, Zalatnay István lelkész, Orosz Ferenc biokémikus és Szűcs Attila gépészmérnök. Reményiné Baló Gyöngyit, aki ekkor már világi munkája mellett Németh Géza munkatársa volt a menekültek között szolgálatban és, aki végig meghatározó szerepet játszott a mozgalomban, annak titkárává választották. A kor hangulatára jellemző, hogy másnap reggel, a Kossuth Rádió reggeli műsorában Török István és Zalatnay István interjújában jelentette be a Mun-

4. Németh Géza menekültek közötti szolgálatához ld.: Kóczian Viktória: "This nest is for all kinds of birds"? National identity questions in the refugee reception of the Reformed Church in Hungary. In: *Religion, State and Society*. 2022. volume 50. issue 5. 553–568.

5. Az 1956–1957-es években működő Református Egyházi Megújulási Mozgalom történetéhez ld.: Ladányi Sándor: Vázlatos történelmi áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjának alakulásáról. In: Barcza József, Dienes Dénes (szerk.): *A magyarországi református egyház története*, 1918–1990. Sárospatak. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszéke. 1990. 135–137., valamint: Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás és visszarendeződés*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2008., továbbá: Kiss Réka: *Kelt mint fent. Iratok a református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest. Dunamelléki Református Egyházkerület. 2007. és Kiss Réka: Adalékok a „második forradalom” történetéhez: a Református Megújulási Mozgalom. In: Bank, Barbara; Kahler, Frigyes (szerk.): *Utak és útkeresztjeződések: Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*, Budapest. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület. 2013. 407–417.

6. Ugró Miklós: „Ötvenéves lettem...”, Ugró Miklós beszélgetése Németh Gézával. In: Zalatnay István (szerk.): *Miért fontos... az egyházi jövőkép? Németh Géza a református megújulásért*. Budapest. Erdélyi Gyülekezet, Méry Ratio. 2013. 130.

7. „REMM események időrendben”, kézirat, Reményi Tiborné magánarchívumában [a továbbiakban: RTMA], szerző megjelölése nélkül.

8. „Jelenléti ív. Készült a Református Megújulási Mozgalom 1989. ápr. 22-én tartott összejövetelén, Rákosszentmihályon.”, kézirat, RTMA. A „REMM események időrendben” című dokumentum 32 alapító tagról ír, azonban a jelenléti íven csak 31 név szerepel.

közösség megalakulását. A Református Egyházi Megújulási Munkaközösség meghatározó alakja és kezdeményezője Németh Géza volt.

A találkozó egyik résztvevője így emlékszik vissza:

„Amikor a REMM elindult, [Németh Géza] elég aktívan és határozottan engem is beszervezett. Nem is tudom, hogy az tulajdonképpen alakuló ülésnek minősült-e? Ez Szentmihályon volt és ott volt 15-20 ember, akiket a Géza 'összecsődített', hogy a mozgalom induljon el.”⁹

Egy másik résztvevő, egy fiatal református lelkész visszatekintve arra hívja fel a figyelmet, hogy Németh Géza és társai helyesen értékelték, hogy a kelet-közép-európai változások felgyorsulása sürgős cselekvést igényel az egyházon belül is:

„Tőkés László már Temesváron éhségstrájkolt. Tehát nagyon súlyos volt ez a helyzet, és a Géza itt aztán tényleg, mint a faltörő kos ment előre és gyűjtötte maga köré az embereket. Orosz Feri ebben szerintem a maga szerénységével nagyon fontos szerepet játszott, és Pánczél Tivadar. Tehát összegyűjtötte őket: „Menjünk, csináljuk, írjuk a nyilatkozatokat!”¹⁰

A névválasztás 1989-ben merésznek számított. Bár a magyar politikai életben megkezdődött az 1956-os forradalom átértékelése, melynek szimbolikus kezdete Pozsgai Imre államminiszter 1989. január 28-án elhangzott rádiónyilatkozata volt, ekkor még korántsem dőlt el, hogy a magyar közéletben a forradalom „rehabilitációja” megtörténik-e. Az egyházi életben pedig ez nyílt szembefordulást jelentett azzal az egyházpolitikával és teológiai irányzattal, mely monopolizálta az egyház vezetését és belső működését. Ennek az irányzatnak,¹¹ melynek szimbolikus személyiségei Bereczky Albert, Péter János, Bartha Tibor, Tóth Károly és Kocsis Elemér püspökök voltak, egyik elvi kiindulópontja volt, hogy az 1956-os „ellenforradalom” „az ige ellen való lázadás” volt. E megközelítés szerint azok, akik 1956-57-ben felemelték a szavukat a Rákosi-rendszert kiszolgáló és legitimáló egyházkormányzat ellen, valójában az Isten által adott „felismerések” alapján megtalált „keskeny út” teológiája, később „szolgáló egyház teológiája” ellen emelték fel a szavukat, s mivel álláspontjuk szerint ez az „evangéliumi kálvinizmussal” volt egyenlő, így az az Isten által adott útmutatás elleni „lázas” volt. A mozgalom egyik résztvevője ezt így értékelte: „Ott [Németh] Géza-nak ebben a vonatkozásban is teljesen határozott elképzelése volt, mégpedig az, hogy ami '56-ban elindult, azt kell folytatni. Nem véletlen, hogy a REMM-nek a neve tu-

9. Interjú N.N. résztvevővel, Budapest, 2019. február 6. Készítette: Gonda László. Hangfelvétel és leirat a Legato Alapítvány archívumában. Az interjú a „Németh Géza (1933–1995) református lelkész hagyatékának feldolgozása és emlékének megőrzése” című kutatási projekt keretében készült. A projekt megvalósulását a Batthyány Lajos Alapítvány támogatta.

10. Interjú N.N. református lelkéssel, a REMM tagjával, Budapest, 2021. szeptember 30. Készítette: Kóczián Viktória. Az interjú a „Németh Géza (1933–1995) református lelkész hagyatékának feldolgozása és emlékének megőrzése” című kutatási projekt keretében készült. A projekt megvalósulását a Batthyány Lajos Alapítvány támogatta.

11. A „szolgáló egyház teológiája” elnevezésű irányzat részletes elemzéséhez ld.: Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Debrecen, Ethnica, 1995.

datosan annak a felújítása kívánt lenni. És az is, hogy azok a 'derék gyerekek', akiknek [...] eszük is volt, és meg merték csinálni a Hitvalló Nyilatkozatot, ők azok, akiknek most újra el kellene kezdeniük az egyház megújulásán dolgozni.”¹²

A névválasztással és ezzel a programmal kimondták, hogy a magyar református egyházi élet valódi kontinuitását ebben a mozgalomban lehet megtalálni.

A REMM legfontosabb tevékenysége az volt, hogy szorgalmazta a teljeskörű egyházi tisztújítást és javaslatokat tett a jelöltekre.

Dr. Török István akkori hejőbábai református lelkész, későbbi sárospataki vallás-tanár így emlékezett vissza az eseményre: „Itt döntöttük el, hogy [Németh] Géza kérni fogja Tóth Károlyt, hogy egy nagy konferenciát tartsunk június elején. A Ráday-teremben meg is volt ez a tisztújítási konferencia. Ez még '89-ben volt. [...] Én abban a hírben voltam, hogy veszedelmesen radikális vagyok. Ez nem igaz, de nekem megvolt az az elvem, hogy miért kell más személyeket választani. Egyszer még Kürtinek meg is mondtam, hogy ha püspök úr Aranyszájú Szent János lenne, akkor is mást kell választanunk, mert nekünk most demonstrálni kell, hogy nem az ateista kommunizmus tudta közülünk kiválasztani a legalkalmasabbakat, tehát rajtuk kívül vannak még mások is.”¹³

A Mozgalom nyilvános színrelépésére 1989. június 3-án került sor, amikor a fent említett konferenciát megtartották a budapesti Ráday Kollégium dísztermében.¹⁴ A Reformátusok Lapja hosszú tudósításban számolt be az eseményről, amelyből megtudjuk, hogy azon mintegy 200-an vettek részt.¹⁵ Az eseményt Pánczél Tivadar rákosszentmihályi lelkész nyitotta meg, aki azt emelte ki, hogy „Fő célkitűzésük: a gyülekezetek megújulásának elősegítése és így az egész egyház megújulásának előmozdítása. „Nem vagyunk klikk — hangsúlyozta —, nem akarunk megosztást”.¹⁶ A fő előadást Tenke Sándor budapesti teológiai tanár tartotta. Felszólalt Madarász Imre jogtanácsos és Németh Géza is. A Reformátusok Lapja tudósítása szerint „Dr. Tóth Károly ... püspök szerint ilyen fórumok is kellenek, még ha kritikai elemeket is tartalmaznak. Arról is szólt, hogy az elhangzottak közül nem mindennel ért egyet.”¹⁷

A REMM következő, nagy visszhangot kiváltó nyilvános ülésére 1989. október 12-

12. Interjú N.N. református lelkésszel, résztvevővel, Budapest, 2019. február 6. Készítette: Gonda László. Hangfelvétel és leirat a Legato Alapítvány archívumában. Az interjú a „Németh Géza (1933–1995) református lelkész hagyatékának feldolgozása és emlékének megőrzése” című kutatási projekt keretében készült. A projekt megvalósulását a Batthyány Lajos Alapítvány támogatta.

13. Interjú Dr. Török Istvánnal, Sárospatak, 2019. november 16. Készítette: Gonda László. Az interjú a „Németh Géza (1933–1995) református lelkész hagyatékának feldolgozása és emlékének megőrzése” című kutatási projekt keretében készült. A projekt megvalósulását a Batthyány Lajos Alapítvány támogatta.

14. „REMM események időrendben”, kézirat, RTMA, szerző megjelölése nélkül.

15. Együttműködésre készen. Fórum Budapesten. In: *Reformátusok Lapja*. XXXIII/25. (1989. június 18.) 3. [szerző megjelölése nélkül].

16. Uo.

17. Uo.

én került sor a Debreceni Református Kollégium Oratóriumában.¹⁸ Az eseményen, mások mellett, Dr. Török István korábban kényszernyugdíjazott debreceni teológiai professzor tartott előadást. Szintén felszólalt tartott Csurka István író, Pánczél Tivadar és Németh Géza is. Utóbbi „Református jelenlét a mai magyar tömegkommunikációban” témájáról beszélt. Jelen volt Kocsis Elemér tiszántúli püspök, a Zsinat lelkészi elnöke is.

1989. október 13-án a Magyar Nemzetben egy sajtóközlemény jelent meg, amelyet az MTI jegyzett, a következő szöveggel: „Elodázhatatlan a református egyház megújítása (MTI)Vallás-, egyház- és népellenes politikát szolgált az elmúlt 40 évben a református egyház, s ezért hitelét veszítette a hívők mintegy kétmillió s tábora előtt — ezt fogalmazták meg a többi között csütörtökön Debrecenben, a Református Egyházi Megújulási Munkaközösség második országos konferenciáján. A Református Teológiai Akadémia oratóriumában az is elhangzott, hogy a munkaközösség rehabilitációs csoportja több mint száz egyházi és világi személy erkölcsi és jogi rehabilitációját kezdeményezte. Ma ugyanis már látható, hogy az elmúlt évtizedekben kik védték az egyházat és érdekeit, s kik voltak, akik az egyházellenes politikát kiszolgálták. Az egyházi tanácskozáson egyetértettek abban, hogy elodázhatatlan a református egyház reformja. Az egyháznak szembe kell néznie múltjával, az elkövetett hibákkal, a korszerűtlen igehirdetési gyakorlattal, a teológia színvonalának alacsony voltával. A jövőben megújítják a vallásoktatást, s a református egyház részt kíván venni a népművelésben is. Az országos konferencián *bírálták az elmúlt évek formális választási gyakorlatát, amikor is a volt Állami Egyházügyi Hivatal tett javaslatot a püspökök, esperesek személyére. Felvetődött az a gondolat is, hogy az egyház hitelképessége érdekében e tisztségek betöltőit szabad egyházi választásokon újraválasztanak.*”¹⁹

A közlemény erősen megosztotta az egyház közvéleményét. A Reformátusok Lapja következő számaiban sorra jelentek meg lelkészek, lelkészi körök és hivatalos egyházi testületek elhatárolódó nyilatkozatai.²⁰

A tiltakozásra a REMM nevében [Pápai] Szabó György válaszolt a Reformátusok Lapja hasábjain. Írásában rámutat, hogy a Magyar Nemzetben nem a REMM hivatalos kommunikéje, hanem az MTI újságírója által megfogalmazott összefoglalás jelent meg a REMM debreceni konferenciájáról. Felhívja a figyelmet, hogy a szöveg téves megfogalmazást tartalmaz, amikor azt mondja, hogy „a református

18. „REMM események időrendben”, kézirat, RTMA, szerző megjelölése nélkül.

19. „Elodázhatatlan a református egyház megújítása”. In: *Magyar Nemzet*. LII/241. (1989. október 13.), 4. [szerző megjelölése nélkül].

20. Dr. Kiss Boáz: „Ez a ‘megújulás’ nem az a megújulás, amelyre szükség van”. In: *Reformátusok Lapja*. XXXIII/46. (1989. november 12.), 6.; „Elhatárolás. A bács-kiskunsági egyházmegye közleménye”. In: *Reformátusok Lapja*, XXXIII/47. (1989. november 19.), 6.; „Visszautasítják a REMM-állásfoglalást. Lelkészerkezetet a veszprémi egyházmegyében”, uo.; „Felháborodás a REMM-közlemény miatt. Közegyház és lelkészegyesület. A Dunántúli Református Lelkészegyesület elnöksége ülése Pápán”, uo.; „A rákosligeti presbitérium tiltakozása”, uo. ; „A debreceni REMM-konferencia visszhangja. A REFISZ elnökségének tiltakozása”. In: *Reformátusok Lapja*, XXXIII/49. (1989. december 3.), 6. A lap ugyanott közli Ágoston János olvasói levelét is, amelyben a Reformátusok Lapját veszi védelmébe.

egyház” veszítette el a hitelét. „Nyilván, hogy téves megfogalmazásáról, ill. téves szövegközlésről van szó, hisz nem az egyház veszítette el hitelét a kétmillió hívó előtt (ez nonszensz is lenne, hisz éppen ők jelentik az egyházat!), hanem az egyházvezetés. De még ez utóbbi kitétel sem feltétlenül a mai püspökökre vonatkozik.” – fogalmaz a REMM Rehabilitációs Csoportja nevében a szerző, ám megerősíti, hogy az MTI-közlemény egyébként pontosan tudósít a debreceni konferenciáról. Kifejezi reményét, hogy a REMM „végre” lehetőséget kap arra, hogy a Reformátusok Lapjában maga is megnyilatkozhatson.²¹

A lap szerkesztősége ehhez azt a megjegyzést fűzi, hogy ezidáig nem értesült arról, hogy a REMM helyreigazítást kért volna a Magyar Nemzettől, és rámutat arra is, hogy a REMM-nek, mint mozgalomnak nincs hivatalos vezetősége, aki azt képviselhetné.²²

A debreceni REMM-konferenciáról bombasztikus címmel közölt beszámolót a Reform című lap is: „Egyházi forradalom a kálvinista Rómában, Debrecenben. Reformációt követelnek a református reformerek.” A cikk szerzője tudósítását ezekkel a szavakkal fejezte be: „Jól jellemzi az egyház megosztottságát, hogy a hetenként megjelenő Reformátusok Lapja a megújulási munkaközösség lépéseiről buzgón hallgat.”²³ A Reformátusok Lapja 1989. november 19-i számában szerkesztőségi megjegyzésekkel szó szerint leköszölte a Reformban megjelent tudósítás szövegét.²⁴

Sajátos volt Németh Géza előadásának fogadtatása. A Magyar Rádióban ezt így foglalta össze a tudósító: „Németh Géza szerint az egyetlen református hetilap olyan cenzúrát alkalmaz, amely megakadályozza, hogy az igazán feszítő belső problémák napirendre kerüljenek.” A dolog pikantériája, hogy a cenzúrát kritizáló előadásról szóló tudósítást, ezekkel a szavakkal, a Reformátusok Lapja is lehozta.²⁵

A REMM egyre bővülő köre, amely immár szinte havonta találkozott, részletes javaslatot dolgozott ki az egyházi tisztújításra. Körlevélben fordultak a gyülekezetekhez és javaslatokat kértek a potenciális jelöltekre a püspöki, egyházkerületi főgondnoki, esperesi és egyházmegyei gondnoki tisztségekre. Hamarosan összeállt egy a REMM által támogatott választási lista²⁶ amelyen olyan lelkészek és egyháztagok szerepeltek, akik vagy konkrét hátratéelt szenvedtek a diktatúra éveiben, vagy ha azt nem is, de nem exponálták magukat kollaboráló egyházkormányzati szerepkörben. A REMM tagjai azonban keserűen vették tudomásul, hogy a Tiszántúli Egy-

21. Szabó György: „Válasz”. In: *Reformátusok Lapja*. XXXIII/49. (1989. december 3.), 6.

22. Uo.

23. Bajai Ernő István: „Egyházi forradalom a kálvinista Rómában, Debrecenben. Reformációt követelnek a református reformerek”. In: *Reform*. II/43. (1989. november 3.), 5–6. A címlapon „...négy püspök fejét követelik” szöveggel harangozza be a lap a tudósítást, i.m., 1.

24. Sajtóvisszhang a REMM-ről. A megújulás csapdája. Hetilapunk buzgón hallgat? In: *Reformátusok Lapja*. XXXIII/47. (1989. november 19.), 6.

25. „REMM konferencia Debrecenben”. In: *Reformátusok Lapja*, XXXIII/44. (1989. október 29.), 5. [szerző megjelölése nélkül]. A hetilap később is foglalkozott a REMM debreceni konferenciájával: „A debreceni REMM-konferencia előadásai.” In: *Reformátusok Lapja*. XXXIII/46. (1989. november 12.), 7. [szerző megjelölése nélkül], és

26. Fellelhető a REMM iratai között, RTMA.

házkerületben egyedülként ismét Kocsis Elemér hivatalban lévő püspököt kívánták jelölni többen is, bár már ekkor felmerült az ifjú teológiai tanár, Bölcskei Gusztáv – később 18 éven át az egyházkerület püspöke – neve is.

Németh Géza itt is kulcsszerepet játszott, s szokásos gyakorlatiasságával tovább is ment: az új egyházi vezetők megválasztásán túl fontosnak tartotta a központi egyházi adminisztráció személyi megújítását is.

„Érdekes dolog, hogy [Németh] Gézának mennyire határozott elképzelései voltak ezzel kapcsolatban. Ezt az is mutatja, hogy volt egy listája arról, hogy a Zsinatot hogy kell átvenni... Az egy nagyon fontos dokumentum. Tehát az, hogy hivatalos REMM jelölteként ott volt egy lista, hogy a Zsinaton kik milyen osztályokat vegyenek át”²⁷ – emlékszik vissza erre az egyik résztvevő.²⁸

Noha Németh Gézát barátai korábban a „földalatti egyház püspökének” is nevezték humorosan, ő maga nem vállalt jelöltséget egyházi tisztségre, viszont teljes mellszélességgel beállt Hegedűs Loránt Budapest-Szabadság téri lelkipásztor dunamelléki püspökjelöltsége mögé. A REMM törekvései eredménnyel zárultak: a Zsinat elrendelte az általános tisztújítást az egyházban és lemondott. A tisztújítás során négyből három egyházkerületben olyan jelöltek nyerték el a püspöki tisztséget, akiket a REMM támogatott (Dunántúl: Márkus Mihály, Dunamellék: Hegedűs Loránt, Tiszáninnen: Mészáros István). Egyszerűen a Tiszántúli Egyházkerület választotta újra korábbi püspökét, Kocsis Elemért, s ellenjelöltje, Aranyos Zoltán, korábbi zsinati tanácsos is sok szállal kötődött az előző rendszer egyházkerületi köreibe.

Vajon mekkora kockázatot vállaltak a REMM-hez csatlakozók ebben az időszakban. Megalapozott-e, hogy a „Hitvalló egyház mártírjai” témájú konferencián és tanulmánykötetben megemlékezzünk róluk? Hiszen a kezdődő rendszerváltozás sodrában akár úgy is tűnhet, hogy épp az aktuális trendet „lovagolták meg” és „futott a szekerük” a formálódó ellenzéki politikai mozgalmak mellett.

Három szempontból látjuk indokoltnak, hogy megemlékezzünk a Református Egyházi Megújulási Munkaközösségtagjairól és dokumentáljuk munkásságukat.

Egyrészt: A mából visszatekintve egyenes út vezet 1989 tavaszától az 1990-es év szabad választásaiig, a Magyarországi Református Egyházban a Zsinat lemondásáig és általános tisztújításig. Fontos azonban emlékeztetnünk magunkat arra, hogy ez akkor korántsem volt ilyen bizonyos. Akik felemelték a szavukat a pártállammal együttműködő, vagy kollaboráló egyházi vezetők menesztése mellett, akik nyíltan az 1956-os megújulási mozgalommal hirdették meg a folytonosságot, egzisztenciális kockázatot is vállaltak. Talán már nem állt meg a fekete autó a ház előtt és nem ültek már börtönben református lelkészek, de szolgálati helyüket, munkahelyüket, megélhetésüket ekkor még konkrétan kockáztatták, hiszen a REMM színrelépésekor még

27. A dokumentum fellelhető a REMM iratai között, RTMA.

28. Interjú N.N. résztvevővel, Budapest, 2019. február 6. Készítette: Gonda László. Hangfelvétel és leirat a Legato Alapítvány archívumában. Az interjú a „Németh Géza (1933–1995) református lelkész hagyatékának feldolgozása és emlékének megőrzése” című kutatási projekt keretében készült. A projekt megvalósulását a Batthyány Lajos Alapítvány támogatta.

mind az egyházi, mind a világi hatalmi pozíciókban ugyanazok ültek, akik korábban a retorziókat alkalmazták. Feltételezhetjük, hogy – ahogy ezt Németh Géza esetében dokumentálni is tudjuk - állambiztonsági megfigyelésük közülük többeknek ekkor még javában zajlott.

A mozgalom egyik tagja így vall erről: „Arra emlékszem, hogy volt, amikor [Németh] Géza ott kapacitálta a társaságot [nevet]. Ez Debrecenben még nehezebb volt, mint Pesten. És akkor mondja, hogy 'vegyétek már észre, testvérek, hogy nincs ott az oroszlán, csak az árnyéka van már a falon!' Tehát ugye a félelmek még ott voltak.”²⁹

Másrészt azért is vállaltak komoly kockázatot a REMM munkatársai, mert ekkor, 1989-90-ben, egyáltalán nem volt tudható, hogy a rendszerváltozás kibontakozó folyamatai visszafordíthatatlanoknak bizonyulnak-e. S ahogy a későbbi moszkvai puccskísérlet is mutatta, az események ellentétes fordulatot is vehettek volna, s 1956-hoz hasonlóan akár visszatérhetett volna egy erőteljesebben elnyomó hatalomgyakorlási forma is az állami életben – s az egyházban is. Minden bizonnyal ezt is mérlegelték azok, akik nevükkel, aláírásukkal, tagdíjbefizetéseikkel is vállalták az azonosulást a REMM-mel.

Harmadrészt: hadd hívjuk fel a figyelmet egy harmadik kockázatra: egy lélektanira. A megbélyegzés kockázatára. Az egyházi szubkultúrában ebben az időben még a domináns narratíva az egyházkormányzaté volt, s szinte szentségtörésszámba ment azt kritizálni, azzal szemben a nyilvánosságban megszólalni. A REMM nyilatkozataira adott számos elhatárolódó nyilatkozat is mutatja, hogy a lekicsinylő kiközösítés milyen gyakori retorziós eszköz volt a hivatalos és az informális egyházi életben. Nem szabad alábecsülnünk ezt a kockázatot: a „hivatalban ülők” magabiztosságával kigúnyolt, lekicsinyelt és megbélyegzett lelkészek és egyháztagek életét pokollá lehetett tenni: izolálni, elmagányosítani, „fekete báránnyá” tenni, megbélyegezni, „egységbontóknak”, „zavarkeltőknak” lehetett nevezni embereket, s ezek hosszú távon is nyomot hagytó, traumatikus élmények maradhattak, szomorú következményekkel. Egyházunk nemegyszer toxikus belső szervezeti kultúrájának gyökerei meglehet, hogy ide is visszavezethetők.

A Németh Géza és közvetlen munkatársai által kezdeményezett Református Egyházi Megújulási Mozgalom az egyházi tisztújítások szorgalmazásával és a jelöltállítások gyakorlati megvalósításával fontos szerepet töltött be a – ma már visszatekintve kimondhatjuk – részleges magyarországi református egyházi rendszerváltozásban. A mozgalom ezután sem szűnt meg, továbbra is hallatott magáról. Nyilatkozatokat adott ki, pl. a lelkészek politikai szerepvállalásának korlátozásáról, vagy arról, hogy az MRE ne adjon szolgálati lehetőséget Erdélyből áttelepült lekipásztoroknak, ezzel ösztönözve őket a hazatérésre. Németh Géza halála 1995-ben nagy veszteség volt a megújulási mozgalom számára, ám az tovább folytatta munkáját mások mellett Reményiné Baló Gyöngyi vezetésével, és az 1996. évi egyházi tisztújításkor újra

29. Interjú N.N. résztvevővel, Budapest, 2019. február 6. Készítette: Gonda László. Hangfelvétel és leirat a Legato Alapítvány archívumában. Az interjú a „Németh Géza (1933-1995) református lelkész hagyatékának feldolgozása és emlékének megőrzése” című kutatási projekt keretében készült. A projekt megvalósulását a Batthyány Lajos Alapítvány támogatta.

ajánlásokat tett a jelölésekre. Ekkor azonban ez már korántsem váltott ki akkora visszhangot, mint a rendszerváltozáskor és a 2000-es évek elejére a Mozgalom tevékenysége megszűnt anélkül, hogy kimondta volna megszűnését. Szerepét részben, más eszközökkel a „Theológiai élet ma” – Théma Egyesület vitte tovább.

Emlékezetes azonban az a konferencia, amely az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) egykori budapesti Lendvay utcai székházában – a Fidesz akkori és mai központjában – került megrendezésre 1991. június 8-án³⁰ s amely, ha nem is tudatosítjuk, a „Hitvalló egyház mártírjai” konferenciasorozat előfutárának is tekinthető. Németh Géza és az ökumenikus konferencia résztvevői élő láncsal fogták körül az egyházak elnyomását szimbolikusan is megjelenítő ÁEH egykori épületét és emléktáblát helyeztek el rajta, amely ma is látható, bár sajnos csak az épület belső udvarán. Az emléktábla felirata a következő: „Ebben az épületben működött az Állami Egyházügyi Hivatal. A kommunista vallásüldözés áldozatainak emlékére. Boldogok, aki háborúságot szenvednek az igazságért.”

30. REMM események időrendben”, kézirat, RTMA, szerző megjelölése nélkül.

Eglis István keresztútja. Dachau, 1944–1945

A Pestvidéki Törvényszék fogházából kihallgatás nélkül a Déli pályaudvarra szállított, ott bevonulózott s a dachauai lágerbe útnak indított vegyes csoportban – katonaszökevények, olaszok, oroszok és mindenféle mások, ahogy Benkő István mondta egy harmincöt évvel később készített interjúban² – találkozott össze az Egyházközségi Munkásszervezetek Szakosztálya (EMSzO) majdnem teljes tagsága. A csoport két katolikus pap tagja a pályaudvaron gyónással kezdte. Az egyikük, Benkő szerint a másik, Eglis István megjegyezte: „Na, egy fél évet erre rászánunk!”³

Egy másik, ugyanebbe a csoportba tartozó személy, Ilosvay Ferenc újságíró emlékezéséből Eglis hasonló habitusára következtethetünk. Már a pályaudvaron megtudták egyik kísérőjüktől, mi lesz útjuk végállomása. Amikor elhangzott a „nach Dachau”, a szintén deportálásra váró, a csoporthoz tartozó asszonyok sírni kezdtek. Idézem Ilosvayt: „[...] E. Pista, aki most is reverenciában topogott mellettem, röviden csak ennyit jegyzett meg:

– Na, fiúk, akkor most készülünk el arra, hogy ez az út mindnyájunk részére az önnevelés vagy a szentség útja lesz.”⁴

Eglis, Benkőt és társaikat 1944. december 5-én tartóztatták le, 19-én érkeztek Dachaubá. A láger április 29-én szabadult fel. Benkő 1945 augusztusában ért haza, Eglis később.

Tavaly ugyanebben a programban tartott előadásomban, illetve az előadás tanulmányváltozatában a náci és nyilas korszakban meghurcolt magyar és magyarországi egyházi személyekről beszéltem, irtam, fölhasználva Hetényi Varga Károly 1980-as évekbeli kutatási eredményeit is, s idéztem az ő lexikon szócikkből: „Mo.-on háború- és náciellenes tevékenységért, illegális szervezkedés és a nyilas terrorral való nyílt szembeállás, továbbá az üldözöttek mentésében való részvétel miatt több mint 100 papot, szerzetest tartóztattak le. Közülük 35-en *Sopronköhidán*,⁵ 8-an a komáromi várbörtönben raboskodtak. 10 egyházi személyt kivégeztek, egyet ha-

1. A szerző eszmetörténész, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet munkatársa.

2. Hetényi Varga Károly: *Benkő István EMSzO-titkár*. In: uő: *Akiket üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és nyilaskereszt árnyékában*. Ecclesia, Budapest 1985, 19–33. Az ezt követő dokumentáció: 34–51.

3. i. m., 24.

4. Ilosvay Ferenc emlékezéséből idézi: Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből*. Korona Kiadó, Budapest 2002, 159.

5. Itt főleg azokról a kispapokról van szó, akik elkísérték püspöküket, Mindszenty Józsefet a fogságba.

lálba üldöztek, 15 papot no.-i koncentrációs táborba hurcoltak.”⁶ Hetényi Varga később is folytatta a kutatást, s mások is foglalkoztak ezzel a kérdéssel; az már biztos, hogy a halálos áldozatok száma valamivel nagyobb, s ma körülbelül másfél tucat személyről tudunk, aki külföldi légerekbe került. Volt olyan pap, akinek ugyanezt a sorsot szánták, de sikerült kiszabadulnia. Így Király Józsefnek, az éppen a komáromi járásbeli csicsói esperesplébánosnak és országgyűlési képviselőnek, akit kétszer tartóztattak le, s akit a Németországba indított menetből sikerült megszöktetni. Koncentrációs táborba került még néhány, a III. Birodalomban az Anschluss után „nem külföldinek” minősülő magyar pap, akik korábbi listákból valószínűleg kimaradtak. Éppen 1944 végén, amikor Eglis és Benkő már Dachauban, de még nem a papi blokkban, hanem karanténban voltak, az utóbbi szerint: „[...] megható dolgok is történtek. Karácsonykor beszökött hozzánk (foglyoknak nem volt szabad egymás barakkjába lépni) egy burgenlandi magyar paptestvér, és papírba csomagolva átváltoztatott szentostyát hozott nekünk.”⁷

Említettem akkor, hogy két református lelkész volt a deportált egyházi személyek között, akiket nem Dachaubá vittek: a Bécsben szolgáló *ifj. dr. Varga Zsigmond a guse-ni lágerben*, a dunaalmási (egyébként a felföldi Deákiból elszármazott) Nagy Kornél a haslachi koncentrációs táborban hunyt el.

Dachaubnak nem volt magyar halálos áldozata az egyházi személyek köréből, vagy nem tudunk róla. Egyik, nyilván hiányos forrásunk szerint kilenc magyarországi papi személy szabadult föl ott. A névsorban Benkő szerepel, éppen Eglis furcsa módon nem: Benkő István római katolikus hitoktató, EMSZO-titkár, Coman András görög katolikus lelkész, Kizdobranszki Milán keleti ortodox lelkész, Novák György kapucinus pap, őrgrof Pallavicini György római katolikus teológus, Roszoha Tamás ortodox lelkész, Schmalczl János római katolikus plébános, Szivák Emil evangélikus lelkész, Sztakics István ortodox diakónus.⁸

Közülük azonban nyugati nyilvántartások csak három személyt jelölnek meg magyarként, mert ennyien tértek vissza a második világháború utáni Magyarország területére. A nevek és felekezetek alapján elképzelhető, hogy többen nem tartották a magyarsághoz tartozónak magukat, de korábban úgy tudtuk, hogy például a mai Szlovákia területéről elhurcolt jolsvatapolcai Szivák Emil magyar volt. Eglis István a regényében, amiről szó lesz, említ egy felvidéki evangélikus és egy erdélyi ortodox papot, akik nem tartják magukat magyarnak. Az evangélikus csak Szivák lehet.

6. *Egyházak ellenállása*. In: *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kíslexikon*. Főszerkesztő: Liptai Ervin. Szerkesztette: Bassa Endre és Gazsi József. [Közreadta a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.] Kossuth Könyvkiadó [Budapest] 1987, [76]–77., itt: 77.

7. Hetényi Varga Károly: *Benkő István EMSZO-titkár*. i. m., 26.

8. Történelmi Tár. Digitális História adatbázis.

https://www.tortelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=9753:19450429&catid=47:esemenytar&Itemid=82

(Utolsó letöltés: 2024. november 29.)

A három magyarként számon tartott személyből kettő, Eglis István és Benkő István az ellenállásban részt vevő szervezetek szövetségével, a Magyar Fronttal együttműködő Egyházközi Munkásszervezetek Szakosztálya vagy más, lexikonban szereplő névváltozat szerint Egyházközségi Munkásszakosztály munkatársa volt, s több civil társukkal együtt vitték el őket Magyarországról. Az emlékezők és a szócikkek más-más számokat adnak meg. A deportáltak között volt a két papon kívül Zsidai [Zsiday] József központi főtitkár pénztáros, Szalay György központi titkár, Tömör Magda gépíró, Karikás Márton altiszt, Ilosvay Ferenc újságíró.⁹ Ilosvay szerint huszonhét férfit és tizenhat nőt zsúfoltak össze egy rabszállító kocsi-
ban, bár a szövegből nem egyértelmű, hogy mind kapcsolatban álltak-e az EM-SzO-val. A nőket a szlovák határon leválasztották a csoportról, és Berlin felé irányították őket.¹⁰ Az elhunytak száma is eltér a forrásokban: van, ahol azt olvassuk, négy fő halt meg közülük. Az bizonyos, hogy Tömör Magda és Szalay György nem tért haza a lágerből.

Benkő és Eglis mellett a harmadik magyarként regisztrált dachauai egyházi személy, ifjabb őrgrof Pallavicini György nem volt pap, csak annak adta ki magát, hogy így esetleg a láger papi blokkjába kerülhessen (ez volt az egyetlen egyházi személyeknek létrehozott blokk a birodalom légereiben, utóbb kettő lett belőle ugyanott: Dachau 26-os és 28-as blokkja; az egyik verzió szerint azért zárták ide össze az egyháziakat, hogy ne „métélyezzék” meg a többi deportáltat, a másik szerint ezt a német katolikus egyház harcolta ki a Vatikán segítségével – a kettő együtt is érvényes lehet), de tény, hogy korábban fölverték a budapesti Központi Szemináriumba. Egyelőre azonban az ellenállásban működött letartóztatása előtt, fontos szerepet töltött be annak központi szervében, a Magyar Frontban.

Eglis István az EMSzO-ról, illetve csoportja ellenállási tevékenységéről semmilyen konkrétumot nem ír le a regényében, annak színhelye a láger, a fiktív nevű hős csak letartóztatása körülményeire s kiszállításuk egyik epizódjára emlékszik vissza ott. A Benkővel készült terjedelmes interjúban viszont lényeges információk szerepelnek a szakosztályról.

Eszerint feladatuk a kulturális munkától futballmeccsek szervezéséig terjedt, minden munkaformára kiterjedt, ami felkelthette a fiatalok érdeklődését. Alapfeladatuk volt munkásmozgalom szervezése a *Quadregesimo anno* és a *Rerum novarum* pápai enciklikák alapján. Az EMSZO-nak volt érdekvédelmi részlege, hivatásszervezete, fő célja a világnézeti nevelés volt. Hetilapot is adott ki Új Rend címmel, ennek éppen Eglis István volt a szerkesztője. Tanfolyamokat, esti iskolákat szerveztek, Benkő még munkásgimnáziumokat is emleget, de ezt nem pontosítja vagy részletezi. Rendeztek iskolákat színjátszóknak és rendezőknek is a Rókus egyházközség kultúrházában, nevesebb színészek meghívásával. Az egyik meghirdetett

9. Egyházközségi Munkásszakosztály, EMSzO, 1937. jan. 1-1946. <https://lexikon.katolikus.hu/E/Egyh%C3%A1zk%C3%B6zs%C3%A9gi%20Munk%C3%A1sszakoszt%C3%A1ly.html> (Utolsó letöltés: 2024. november 29.)

10. Ilosvay emlékezése, lásd Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből*. I. m., 158–159.

ankétsorozatnak ez volt a címe: *Mit vár a munkás a paptól, az újságírótól, a mérnöktől és a pedagógustól*. Ezt például a Szent István Társulat helyiségeiben tartották.

A Katolikus Lexikon szerint a központhoz 1940-ben 413 csoport tartozott több mint 15 000 taggal. 1942-ben a főváros minden plébániáján, vidéken pedig 63 helyen működtek.¹¹

Benkő elbeszélésében a vezetőség így szerepel: Az igazgató Freesz József volt (1951-ben az ávón elszenvedett bántalmazásokba halt bele), a két főtitkár Eglis István és Kovács Ferenc. Volt továbbá két (központi) titkár: Zsiday József és Benkő István.

Ugyanő mondja a Hetényi-Varga által készített interjújában: „A nemzetiszocialista szellem hazai térhódításával ez a világnézeti nevelés mindinkább a hitleri eszmék ellen irányult. Volt olyan időszak, amikor az EMSzO volt az egyetlen, amely a nyilasokkal nyíltan szembe mert szállni.”¹² (Lehet, hogy ez az állítás túlzás, de van benne logika: hiszen a magát szocialistának tekintő nyilas mozgalom is a munkások között fejtett ki propagandát.)

„Az EMSzO-sok a Katolikus Kör belső helyiségeiben söröskorsók mellett gyűléseztek. Ha tartottam az előadást – mondja Benkő –, és illetéktelen lépett be véletlenül, azonnal elkezdtünk sörözni, énekelni. [...] Nyíltan hirdettük, hogy a nemzetiszocializmus alapvetően emberellenes, keresztényellenes. De már kezdetől fogva vallottuk nemcsak azt, hogy a hitleri Németországnak el kell vesztítenie a háborút, hanem azt is, hogy ezt a vereséget a magunk módján, akármilyen kis mértékben is, de elő kell segíteni.”¹³

Az EMSZO-központ neve a félillegális idején, ahogy Benkő állítja: Érseki Helytartóság Munkáslelkigondozási Előadói volt. A csoport részt vett az ellenállás ernyőszervezete, a Magyar Front munkájában (s valamiképpen az embermentésben is). Benkő úgy emlékezett, hogy a röpcédulákon ilyen aláírások szerepeltek: Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Legitimista Párt, Katolikus Mozgalmak – ez utóbbiak volnának ők. Ez így nyilván pontatlan; olyan pártnév, hogy Legitimista Párt, akkor nem volt, de az tény, hogy katolikusok részt vettek a mozgalomban, nem függetlenül Pallavicini szerepétől. A Front felhívását kiadók között az EMSzO nem szerepel, de az ott olvasható pártokon és szervezeteken kívül mások is csatlakoztak hozzá. Az illegális tárgyalásokon Freesz és Eglis is részt vett, közli Benkő, és ezt nincs is okunk kétségbe vonni. Szintén ő mondja, hogy az utolsó röpcédulákat egyedül az ő központjuk „intézte”. Lebukásuk okáról semmi biztosat nem tudott, csak annyit, hogy állítólag Monoron elfogták a nyomdászat, és az adta föl őket.¹⁴ (Ilosvay szerint viszont egy beépített ügynök miatt buktak

11. Egyházközségi Munkásszakosztály, EMSzO, 1937. jan. 1-1946. <https://lexikon.katolikus.hu/E/Egyh%C3%A1zk%C3%B6zs%C3%A9gi%20Munk%C3%A1sszakoszt%C3%A1ly.html> (Utolsó letöltés: 2024. november 29.)

12. Hetényi Varga Károly: *Benkő István EMSzO-titkár*. i. m., 21.

13. Uo., 22.

14. Uo. 23.

le.¹⁵) Géppisztolyos németek tartóztatták le őket, a foglyokkal magyarul beszéltek. A Pestvidéki Törvényszék fogházába szállították őket, személyi adataik mellé ez írták: „Németellenes magatartás”. Ezután pár napig nem is szóltak hozzájuk, ott voltak szétszórva a cellákban (nyilván hogy az esetleges kihallgatás előtt ne beszélhessenek össze), Benkő szerint egyedül Eglis verték meg közülük nagyon, a többiekhez nem nyúltak. (Ilosvay ezzel szemben többek bántalmazásáról, hűvös-völgyi kihallgatásukról beszél.¹⁶) A másik vezető, Freesz nem került Gestapo-kézre, ugyanis épp aznap költözött el Akácsfa utcai lakásából, mert az a gettó területére esett, nem ment tehát dolgozni, aztán „drótot kapott”.

A Magyar Katolikus Lexikon szerint Eglis Huszton született 1913-ban, és 1961-ben halt meg Budapesten. 1937-ben szentelték pappá, Csillaghegyen volt káplán, a következő évben lett az EMSzO titkára. A deportációból hazaérkezve az Állami Tanítóképző tanára, 1946-ban „hittanár, munkáslelkész”. A Rákosi-rendszerben, 1953-ban börtönbe került, '56 októberében szabadult, 1957 tavaszán újra letartóztatták. Cikkei az Új Emberben és a *Vigilia*-ban jelentek meg, 1946 és 1948 között több könyve is napvilágot látott.¹⁷ Valószínűleg az ötvenes években írta meg dachau emlékeit, a könyvet azonban csak 2014-ben adták ki.¹⁸

A politikai deportáltak kutatójaként nagy volt a hiányérzetem, amikor a könyvet először olvastam. Mauthausenben sokkal kevesebb magyar politikai fogoly volt, de legalább öten konkrét eseményekkel, nevekkel leírták emlékeiket. Dachau főtáborába a nyilas hatalomátvétel után több ezer politikai került Magyarországról, de alig van velük kapcsolatos forrás. Ott halt meg például Szentmiklóssy Andor, a külügyminiszter állandó helyettese, Baráti Huszár Aladár, egy időben Budapest főpolgármestere, Benda Jenő, a Pesti Hírlap felelős szerkesztője, a szociáldemokrata Farkas István korábbi és a kisgazda Horváth Zoltán, a megszállás idején aktív országgyűlési képviselő. Eglis regényében alig néhány magyar rab szerepel, közülük egy-kettő nagyjából azonosítható; ennek az a munkából is kiderülő, illetve a szövegből kikövetkeztethető magyarázata, hogy a magyarok többsége a dachaui lágerrendszer más táboraiba, kommandókba került. A főtáborban pedig több százan voltak karanténban, akikhez „szabályosan” nem lehetett bejutni (bár van úgy, hogy a főhős beszőkik a haldoklókhöz), „szabad” blokkokban alig tucatnyian kaptak helyet. A regényben a főhősre, amikor a láger utcáin sétált, „Itt-ott ráköszöntek a magyarok, de most nem állt meg velük kaszinózni”.¹⁹

15. Ilosvay emlékezése, lásd Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből*. I. m., 156–157.

16. Uo. 157.

17. Eglis István (Huszt, Máramaros vm., 1913. aug. 17.-Bp., 1963. febr. 21.): hittanár. <https://lexikon.katolikus.hu/E/Eglis.html> (Utolsó letöltés: 2024. november 29.)

18. Eglis István: *Keresztúton. Egy magyar pász Dachau poklában*. A szöveget gondozta és a lábjegyzeteket írta Szigeti László. Sós Viktor Attila utószavával. Új Ember, Budapest 2014. A szerzőről, további sorsáról lásd az *Eglis István, az ellenálló* című utószót: 195–214. (A könyvet Eglis írásainak részleges bibliográfiája zárja.)

19. Eglis István: *Keresztúton. Egy magyar pász Dachau poklában*. i. m., [31.]

Első olvasatban Eglis könyve tehát nem tűnik föl történelmi forrásként, pontosabban a magyar politikai foglyok sorsának kutatásához közvetlen dokumentumként nemigen, esetleg más emlékezések megerősítésére használható. Az én szempontomból sajnálatos, hogy kimaradt belőle az a kisebb terjedelmű dokumentum-előtanulmány, amelyet a kötet sajtó alá rendezője említ előszavában, s amely esetleg nem, vagy nem ennyire fikciós jellegű, bár ki tudja.²⁰ Akit Eglis emleget a magyar fogolytársak közül, nem saját nevén szerepel, ráadásul nem bizonyos, hogy a történetek nincsenek-e kissé „irodalmiasítva”. Másodjára aztán látjuk, hogy a könyv afféle kulcsregény, utalásai valóságos személyekre és megtörtént eseményekre vonatkoznak, azaz inkább regényformában írt memoárról van szó. Fejezetei jól tagoltan ismertetnek meg a viselkedésmintákkal, a légerélet szokásaival, fázisaival: földmunka, organizálás barakklet, tetűvizsga, karanténlátogatás, büntetőgyakorlat, istentiszteleti alkalom. A kereteket tekintve nincs sok változás; ezek közé tartozik a keleten kiűrtett táborok háftlingjeinek Dachauban érkezése, a már amúgy is elviselhetetlen zsúfoltság fokozása, az utolsó hetekben az éhség szenvedélyének elhatalmasodása („Aki az önfenntartás ösztönét le tudja győzni, az már közel jár a szentséghez”²¹) a záró részben pedig a léger felszabadulása (amiről a deportáltak nem tudják előre, meg fogják-e érni, ugyanis értesülnek Himmler parancsáról: az amerikaiak megérkezése előtt a deportáltakat likvidálni kell).

A mű tulajdonképpen a lelki változások és küzdelmek viviszekciószerű leírása. A főhős és barátja, Kőben, azaz Benkő István a 26-os barakk lakója, az egyházi személyek nemzetközi blokkjáié, ahol néhány nappal az említett magyar csoport megérkezése előtt még illegális papszentelés is lezajlott,²² s ahová kápolnát is építettek. A 28-os blokk a legnagyobb lélekszámú papi csoportnak, a lengyeleknek volt fenntartva. A náci birodalomban az egyik becslés szerint 8000 egyházi személy került koncentrációs táborokba. Különböző számok keringenek; a Szigeti László által idézett Christian Feldmann munkájában szerepel: csak katolikus papok közül 2579 volt Dachauban, és 1034-en ott is haltak meg.²³ Benkő István 1947-es, a két évvel korábbi húsvéti misére emlékeztető írásában az áll, hogy akkor tavasszal huszonegy nemzet papjai voltak ott deportáltaként.²⁴

20. „A fél évszázadon át rejtve maradt regény most végre megjelenhet. Eredetije mellett egy kisebb terjedelmű dokumentumot is tartalmazott a dosszié. Részben vázlatos, töredékes jegyzetek találhatók benne, melyek a később formába öntött egységes mű előtanulmányainak tekinthetők. Ez a szöveg a regénnyel összevetve átfedéseket, ellentmondásokat is tartalmaz, és mivel azt nem egészíti ki érdemben, eltekintettünk a közzétételétől.” Szigeti László: *A szerkesztő előszava*. In: Eglis István: *Keresztúton. Egy magyar pap Dachau poklában*. i. m., 5.

21. Eglis István: *Keresztúton. Egy magyar pap Dachau poklában*. i. m., 146.

22. 1944. december 17-én a francia Gabriel Piguet püspök szentelte föl a súlyos beteg német Karl Leisnert, aki utóbb egyetlen szentmisét tudott tartani; néhány hónappal a léger felszabadulása után, augusztusban elhunyt. 1996-ban boldoggá avatták.

23. Szigeti László: *A szerkesztő előszava*. i. m., 196.

24. Benkő István: *Dachau csoda*. Új Ember, 1947. 14. szám, 6.

A regény recepciójából idézem: „legfőbb kérdése az a felebaráti szeretet, amely a legvégsőig megy a szenvedés közös vállalásában”.²⁵ Én úgy mondanám: Eglis könyvének tárgya a felebaráti szeretet parancsának és az emberi gyöngeségnek a folytonos küzdelme. S ettől olyan értékes. A regénynek, amellet, hogy az idézett Benkő-interjú és dokumentáció mellett tudomásom szerint az egyetlen terjedelmes magyar forrás a dachau-i papi blokkról, nagy erénye, hogy hiányzik belőle az ájtatoskodás, álszentség, kenetteljesség. Szinte minden ábrázolt eseményből az derül ki, hogy a papok ugyanolyan esendők, mint a láger többi rabja, esetleg tudatosan próbálják legyőzni gyöngeségüket. Egy vonatkozásban (misét tarthatnak, imádkozhatnak) kiváltságos helyzetben vannak, egyébként ugyanaz vonatkozik rájuk, mint a többi rabra, dolgozniuk kell, mint a többieknek, igyekeznek is munkaosztagokba kerülni, hogy ne haljanak éhen; mindannyiuknak „organizálniuk” kell (lágernyelven ez a lopást, esetükben az élelemszerzést jelenti, bár ők nem egymástól, hanem a birodalomtól lopnak). Ők is féltékenyek társaik jobb pozíciójára, irigykednek, amikor másnál meglátnak egy jobb falatot (penészes kenyérhéjat, rohadt krumplit), ahogy a többi fogoly. Ők is tifuszt kaphatnak, meghalhatnak végegyengülésben. Folytonos küzdelmet kell folytatniuk (egymással) egy-egy jobb barakkbeli helyért, már azért is, hogy munka után le tudjanak ülni egy időre.

Eglisnél, illetve a regény hősnél ez több meditációval és lelkiismeret-furdalással, önlélekboncolással jár, mint a többségnél. S már a regény első oldalain, egy ártatlan helyzet kapcsán elárulja a szerző, hol kell keresni Dachau erkölcsi tanulságait:

„– Van valami szívínivalód? – ütött a vállára egy kéz. Unottan mordult vissza:

Egyáltalán semmi!

Mi az, már elszívta a tegnapi?

– El – hazudta. Pedig volt még a zsebében lapuló kis orvosságos alumíniumdobozban két és fél komisz francia cigaretta. Belsőleg kimondhatatlanul megvetette magát ezért a hazugságért, éppen Krautheimmel szemben, aki mindig testvériesen megosztotta vele a magáét. De takarékoskodnia kellett, mert az volt a szándéka, hogy meglóg a munkából, és visszamegy a blokkba. Egyedül akart maradni a gondolataival, egyedül akart végre elszívni egy cigarettát.”²⁶

Önvizsgálatra készíti a hőst az, hogy undorodik a rongyokban, tetvesen, büzlő sebekkel a keleti táborokból a front közeledése miatt Dachauig hajtott, az ottani „törzslakók”-nál is nyomorultabb, frissen érkező deportáltaktól,²⁷ nem érti, miért gyűlöli őket. Egy sorstársa, belga pap, nála jóval régebbi lágerlakó fölvilágosítja:

25. Agyonverés helyett egy falat kenyér járt a tolvajnak. <https://hirado.hu/2015/04/05/agonveres-helyett-egy-falat-kenyer-jart-a-tolvajnak/> (Utolsó letöltés: 2024. november 29.)

26. Eglis István: *Keresztúton. Egy magyar paph Dachau poklában*. I. m., 10. Bár az is igaz, hogy „a tábor iratlan szabálya szerint erkölcstelenség cigarettát kérni. Túl nagy érték ahhoz, hogy csak úgy ajándékozzassák”. I. m., 65.

27. „Csupa csontember, undorító fekélyes karok és lábak, rühes, kiütéses testek kavargtak az asztalok előtt”; az írkokoknak, akik nyilvántartásba veszik az újonnan érkezetteket – köztük a főhősnek – fölfordul a gyomruk, aztán igyekeznek „gépiesen” kitölteni az íveket. i. m., 26.

„Nem más [ez], mint a természetes ember ösztönszerű, szinte állati védekezése a betegség ellen.”²⁸ Az áldozatvállalás nem az emberi természetből következik. A párbeszéd így ér véget:

„– Igen, kereszténység. És ilyenkor lája az ember, hogy mennyire a felebaráti szeretet a lényege a kereszténységnek.

És azt is, hogy milyen nehéz megtartani a felebaráti szeretetet.”²⁹

A papi blokkra sem jellemző az – ilyen helyzetben nyilván eleve irreális – emelkedett szellem. A lengyel, francia, olasz papok s a két magyar egyébként nehezen tudnak kommunikálni egymással. Sokan németül sem tudnak, s csak a mise latin, a legtöbben anyanyelvükön beszélnek és mutogatnak, bár kialakul a lágerben egy sajátos makaróninyelv is. Egyedül a kápolnában nyilatkozik meg a katolicizmus nemzetfelettsége.

A nagyobb csoportok között egyértelműen érzékelhető a nemzeti különbség. A német papok bátran szembeszálltak Hitlerrel, de arról, hogy a német Európa vezető hatalma, hogy ők a népek tanítói, nem mondanak le. A lengyelek vannak a legtöbben, ők a legszervezettebbek, keményen, durván őrzik kiharcolt pozícióikat. Különösen utálják a német papokat, mert a német birodalom képviselőinek tekintik őket. Az olaszok elzárkóznak a többiektől, együtt főznek, maguk között konverzálnak és veszekednek.

Amikor egy-egy lelkeszt testi bántalom ér, a másik csoportba tartozók nem sietnek a segítségére. A láger legtorzítóbb hatása a szinte mindenkit maga alá gyűrő fásultság és az undor. Bár sokan szert tesznek a túléléshez nélkülözhetetlen akasztófahumorra.

Mindannyian keresztények, többségükben római katolikusok. Gábor, a regényhős be akarná hozni a barakkba az egyik magyarországi rabbit, de a tábor vezetőse ezt nem engedélyezi.

A regény vissza-visszatérő kérdése, hogy érdemes-e túlélni. A hullahalmok láttán szereplői ugyanolyan közömböseké válnak, mint a többiek – ha nincs a halottak között ismerős, barát. Cinizmust erőltetnek magukra – csak az imák, misék, istentiszteleti alkalmak, az átszellemültség órái s az etikai kérdésekről való pertraktációk védik meg őket attól, hogy szétomoljon a személyiségük. Ez utóbbiak legfontosabbika, Gábornak, a munkáspapnak a belga jezsuita spirituálissal folytatott dialógusa arról, „hogy a papság ebben vagy abban a korban nem járja a szentség útját”,³⁰ sajnos megszakad. A kéziratnak épp ez a fejezete befejezetlen, csonka.

A főhős magától értetődően használja a pesti szlenget – trágárság nincs a könyvben, de például a „hülye” terminus nem ritka. Már az ellenállás megkövetelte helyzet érthetően háttérbe szorítja a „papos” magatartást, viselkedést, habitust. A regényhőst letartóztatásakor megmotozzák. Pisztoly, kézigránát nincs nála, de

28. i. m., 30.

29. Uo.

30. i. m., 172.

éppen lehetne, azaz ő maga sem tartja elképzelhetetlennek, hogy fegyverrel védhetné magát. Amikor kiszállítás közben a komáromi állomáson vécére engedik, azon morfondírozik, hogy leüthetné az őt őrző fegyveres legénykét, és megszökhetne. Végül nem humanizmusból tesz le erről, hanem azért, mert belátja, hogy reverendában és egyhetes szakállal fél órán belül rendőrkézre kerülne.

Gáborból, noha számtalanszor megtapasztalja önnön gyöngeségét is, nem vész ki a szolidaritás: küzd érte; „borzalommal vegyes undorral” nézi azokat, akik összevekednek egy cigarettacsikk fölött, de szinte szégyelli, ha van egy darab csokoládéja. S bár a dachauai foglyokhoz képest a koldus is gazdag ember, nemegyszer lelkiismeret-furdalást érez, ha hozzájut valamilyen élelemhez – nem kellene-e azt is odaadni a még elanyátlanodottabbaknak. Ám a realitás az, amit magyar paptársa megfogalmaz: ha mindenüket szétesztanák, pont annak nem jutna semmi, aki legjobban rászorulna: az erősebbek mindent elvennének tőlük, sőt meg is vernék őket.

A papok így is vállalnak áldozatot. Amikor gyógyszert, ételt, pénzt gyűjtenek a még szerencsétlenebbeknek, adakoznak (persze a többiek „természetesnek veszik, hogy a papok odaadják mindenüket”³¹). Sokan önként mennek a tifuzosok közé ápolónak, noha bizonyos, hogy rájuk ragad a kór; Gábor is beszökik a fertőzöttek részlegére a magyar haldoklókhöz. Kőben barátjával a szájuktól megvont falatokkal tartják életben pesti (kikövetkeztethetően EMSZO-tag s a karanténban elzárt) barátjukat, s a főhős kiokoskodja, hogy önként vért ad, a cserébe ígért cukros tejberizst pedig e barátjuknak juttatja el. Közben naponta több mint száz ember hal meg, kerül a krematóriumba, és a Revieren kívül négy barakkot kórházzá nyilvánítanak.

A közös sors persze egymáshoz is kapcsolhatja elszenvedőit. A láger felszabadulása után a két pap tagja lett a magyar fogolybizottságnak. Kommunista fogolytársak, Pécsi János és Szegő Sándor följegyzései tanúskodnak Hetényi Varga említett könyvében és Eglis regényének utószavában arról, hogy Eglis és Benkő milyen segítőkészek, gondoskodók voltak, társaik méltán tisztelték őket. „Sohasem beszélt ottani élményeiről, még barátainak sem. Nem tekintette olyan érdemnek, amelyből tőkét lehet kovácsolni. De társai, akik együtt voltak vele a fogságban, elmondották, hogy világnézeti különbség nélkül mindenki szerette, mert ott is talpig ember maradt, a lelkek együttérző pásztora, vigasztalója” – olvassuk Eglis nekrológjában,³² aki utóbb e közös múltban fogant tisztelettel írt egykori kommunista fogolytársával már itthon folytatott vitájáról, de döntő elvi ellentétükről is:

„Mikor elmegy, soká nézek utána. *Igazi férfi, aki önzetlenül, egyéni érdeket nem sokba véve dolgozik a közért.* Sírni tudnék, ha arra kell gondolnom, mennyire egyeznek szociális és emberbaráti törekvéseink és menyire elvlaszt mégis végzetesen és örökre az a történelmi materializmus, amit makacsul és kitarítóan, mint a múlt század szomorú örökségét hordoznak magukkal. Meddig még? A tudomány ma már más utakat keres, a nyugati munkásmozgalmak már felismerték a lélek és szellem erőit, Oroszországban újjászér-

31. i. m. 110.

32. *A kis út. In memoriam Eglis István.* Vigilia. 1963. 3. szám, 168.

vezkedik és fejlődik a vallás.³³ Mi voltunk az *utolsó feudalisták* a világon, vajon évek múlva minálunk lesznek az *utolsó materialisták* is?”³⁴

A könyv második olvasása után mégis azok a jelenetek maradnak meg legérzékletesebb emlékként, amelyek a súlyos erkölcsi válságot kiváltják. Amikor testközelbe ér az éhhalál réme, a barakkokban őrséget kell szervezni, mert a szomszédos blokkok rabjai közül sokan lopni járnak éjjel. Gábor mint soros őr nemcsak lefűleli, hanem kéjjel agyba-főbe veri a szerencsétlen tolvajt – s ismét nem érti, hogyan volt képes erre. Választ keresve, hogyan születhetett meg benne a „szörnyű érzés”, másnap éjjel a belga jezsuita spirituálishoz fordul: „... amikor elfogtam azt a kis nyavalyás tolvajt, valami vad öröm szállt meg, egy kicsit olyan, mint a vadász érzése, egy kicsit olyan, mint az érzéki gyönyör.”

Ennek a párbeszédnek az érdemi részét a belga páter így zárja le:

„A tábor lakóinak nyolcvan százaléka elvadult szadistává válik, kitör belőlük, amint hatalom van a kezükben. Ha semmi más, de ez mindenkit meggyőzhet arról, hogy Hitler micsoda pokoli módszerrel dolgozik. Az ölés, kínzás, korlátlan uralkodás ördögét szabadította rá erre a szerencsétlen világra. És vajon mikor lesz megnyugvás?”³⁵

Természetes, hogy ezt a megnyugvást igyekeztek szolgálni a magyar papok hazatérésük után. S nyilván az is, hogy az új közhatalom is meg akarta akadályozni őket ebben.

33. Ez a kitétel föltehetően arra vonatkozik, hogy a honvédő háború idején a szovjethatalom enyhített egyház- és vallásellenes politikáján.

34. Eglis István: *Hangok a szakadék fölött. „Én a katolikus... ő a kommunista...”* Új Ember, 1946. 33. szám, 13.

35. i. m., 179.

Sztehlo Gábor felvidéki gyökerei

Bevezetés

2024-ben emlékezünk a Holokauszt 80. és Sztehlo Gábor, a zsidómentő evangélikus lelkipásztor halálának 50. évfordulójára. Amikor 1944-ben egyre több, a zsidóságot ellehetetlenítő törvény született – Sztehlo Gábor, az akkor 35 éves evangélikus lelkipásztor tette a dolgát. Bátran felvállalta a zsidók bújtatásával, mentésével járó kockázatot. Az embermentő munkásságát megörökítő kiadványok közül a legutolsó Kollár Lajos: Sztehlo bárkái – A „magyar Schindler” története című regénye, amely az idei év májusában jelent meg. Akik behatóbban foglalkoztak az embermentő lelkipásztor életútjával, tudják, hogy a család gyökerei a mai Szlovákia területére, konkrétan Breznóbányára (Brezno) nyúlnak vissza. A kutatás jelen állása szerint a 17. században az akkori város központjában állt a Stehlo-ház. Innét indulhatott útjára Mathias Stehlo, a felsősajói rektor, később prédikátor. Ettől kezdve napjainkig – vagyis 350 éven át – jóformán minden generációban találunk lelkipásztort, kiknek életútját szeretnénk most bemutatni.

A gályarab ős

Bár a Sztehlo lelkészdinasztia Mathias Stehlo személyével kezdődik, említésre méltó egy gályarab felmenő, Simonides János is.

A 17. században javában folyt az ellenreformáció. A katolikus klérus szilárdan eltökélte az eretnokség kiirtását az ország területéről. 1763-ban 33 protestáns prédikátort idéztek Szelepcsényi esztergomi érsek által vezetett rendkívüli törvényszék elé Pozsonyba. Koholt vádakkal – a katolikus egyház és a király sértegetése, Jézus Krisztus és a szentek gyalázása, Thökölyvel való szövetség – illették őket, ezzel szerették volna megmagyarázni az európai közvélemény előtt a protestánsok üldözését. Példát akartak statuálni a protestáns egyházi vezetők – prédikátorok, tanítók – letartóztatásával, majd arra törekedtek, hogy a foglyok tagadják meg vallásukat és térjenek vissza a római katolikus vallásra. Egy kivételével mind állhatatosak maradtak. Ezzel nem elégedett meg a katolikus klérus, és 1674-ben az összes protestáns prédikátort és iskolamestert beidézték a pozsonyi törvényszékre. Sokan nem jelentek meg, inkább a bujdosást választották. Azokat, akik a reverzalist nem írták alá, 1674. április 4-én tömegesen halálra ítélték, azonban a halálbüntetést nem hajtották végre, hanem hónapokon át kínozták, sanyargatták szerencsétlen rabokat. A „Historia Diplomatica de Statu religionis evangelicae in Hungaria” 75–80. oldalán olvasható, hogy az áttérni nem akaró, rabságban sínylő prédikátorokat Kollonics, e kegyetlen hajsza értelmi szerzője és Szelepcsényi sajátkezűleg verték véresre. A királyi parancs ellenére, s annak meghamisításával, katonai felügyelet mellett Nápolyba

1. Mgr. Fritz Beke Éva, PhD. Szlovákiai Református Keresztýén Egyház, Kálvinista Szemle-Kalvinske hlasy szerkesztősége, Komárom, Szlovákia. E-mail: fbevi829@gmail.com

küldték, majd eladták őket a rabszolgapiacon, és gályára kerültek. Kevesen éltek túl ezeket a gyötrelmeket.²

A gályarabságra ítélt, breznóbányai rektor Simonides János – Sztzehlo Kornél anyai ágról való felmenője, és társa, Masnitius Tóbiás (Masznyik Endre pozsonyi teológiai igazgató őse) – az itáliai Lysernia³ városkában sikeresen megszökött, majd hazatérve a besztercebányai szlovák ajkúak lelkésze volt, egészen 1708-ban bekövetkezett haláláig.⁴ De ez után a kis kitérő után, most következzen a Sztzehlo lelkészek bemutatása.

A 350 év alatt megtett út áttekintése

Mathias Stehlo felsősajói (Vyšná Slaná) és rédei (Rejdová) rektor, majd – papi vizsgái után – lelképásztor nyitja meg a Sztzehlo prédikátorok sorát, kinek leszármazottjai a Dobsina (Dobšiná) környékén található települések lelkészei voltak. Később a Pest vármegyei Pilis községi szlovák gyülekezetben, majd a délvidéki Petróc (Báčsky Petrovec, ma Szerbia, Vajdaság) szlovák ajkú lutheránus gyülekezetében szolgáltak a Sztzehlo család sarjai. Szolgálatuk a Délvidékről visszavezette őket a mai Szlovákia területére, ahol a 19. században Eperjesen (Prešov), Dobsinán, Losoncon (Lučenec) és Besztercebányán (Banská Bystrica) szolgáltak. Azáltal, hogy Sztzehlo András, a losonci főesperes elfogadta a budai evangélikus gyülekezet meghívását, a mai Magyarország területén telepedtek le, és az ő dédunokája Sztzehlo Gábor, a későbbi zsidómentő lelkész. Az eperjesi Sztzehlo János fia, Gerő – aki kisebb gyülekezetekben végzett szolgálat után, 36 éven át volt Besztercebányán lelkész – utódai között találjuk az unokát, Sztzehlo Mátyást (1925–1996), a szlovák ajkú sámsonházi-, később büki gyülekezet lelkészét, valamint a dédunokát, Schermann Gábort (1970–), aki jelenleg is tatabányai lelképásztor.

2. Sztzehlo Kornél: *Kétszáznegyven esztendő az egyház szolgálatában: Művelődéstörténeti rajzok*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1908. 5–14. – digitális kiadvány, elérhető: https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/1072119/default/doc_url/966_OGYK_000243548_01263145lo_wm.pdf, letöltés dátuma: 2024. szeptember. 27.

3. Nagy a valószínűsége, hogy a Luserna itáliai városkára gondolt Sztzehlo Kornél. (Schermann Ákos megj.)

4. i.m.: 15.

A lelkészi dinasztia megalapozója, Mathias Stehlo⁵ (16?? – 1698)

A Sztelhlo evangélikus lelkészi dinasztia Mathias Stehlo felsősajói (Vyšná Slaná) lelképásztorral kezdődik, akinek születési évét, sajnos, nem tudjuk. Az ellenreformáció a gömöri régióban is kimutatta foga fehérét: A protestáns lelkészeket elűzték, templomaikat elfoglalták. 1674-ben az ottani prédikátorokat is beidézték a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé, ahol csak Bugán (Pogány) Miklós, sajjögömöri lelkész jelent meg. Felsőhajón ebben az időben Lányi János volt a lutheránus prédikátor, akit 1674-ben a klérus elűzött posztjáról (Lipszében hunyt el, 1678-ban).

Ebben az időszakban az árván maradt eklézsiákban általában a rektorok látták el a lelkészi feladatokat. Így történt Felsőhajón is: Mathias Stehlo rektor, az 1674-ben elűzött prédikátor helyett imádkozott a gyülekezet tagjaival, viszont 9 évvel később elvégezte teológiai tanulmányait, és felszentelése után még 3 éven át Chiznsnyón (Chyžné) szolgált, majd 1687-ben meghívták őt Felsőhajóra – és a hozzá tartozó Sajóredére (Rejzdová) – prédikátornak, és 1698-ban elhunyt.

1744-ben, a Schmall András felsősajói lelkész által megkezdett jegyzőkönyvben ez a feljegyzés áll: „XI. Mathias Stehlo. Tentobyl rodem z Brezna do cirkví této za rektora povolán, po navracení svobody roku 1683 do Chizneho na knezstvy posvezen a otdud porádné povolání roku 1687 do cirkví této přisel a potom zde roku 1698 zivot v. Panu dokonál.”⁶

A lelkész özvegye és gyermeke egy 1699-ből fennmaradt feljegyzés szerint kérte az egyház vezetését, hogy kötelezze a felsősajói egyházat a férje után járó elmaradások rendezésére – de nem volt sok foganatja, mivel a jobbágyok maguk is inséges időket éltek, a földesurak pedig csak önkényes alapon támogatták a birtokukon lévő egyházakat.⁷

Mathias Stehlonak két fiáról szólnak a feljegyzések: Mátyásnak, az idősebb fiúnak a Bolbier Zsuzsannával kötött házasságából egy fia született, János. Ám az 1710-es pestisjárvány idején Sztelhlo Mátyás megözvegyült, és hamarosan feleségül vette Sebők András özvegyét, a pár évvel idősebb Urbányi Máriát. Ebből a házasságából született gyermekük az András nevet kapta. Sztelhlo Mátyás a királyhoz hú magatar-

5. „Sztelhó (Sztelhó) Mátyás és fia András 1712 jún. 6-án nyertek címeres nemeslevelet., III. Károly királytól. A család tagjai nagobbbrészt az evang. lelkészi pályán működtek. Az 1755. évi összeírásban Gömör vármegye nemesi között e családból János és Mátyás neveivel találkozunk.” – digitális kiadvány, elérhető: https://adt.arcanum.com/hu/view/Borovszky_GomorKishont/?query=sztelhlo+m%C3%A1ty%C3%A1s&pg=697&layout=s
letöltés dátuma: 2024. november 14.

6. i.m.: „(Fordítás: Sztelhlo Mátyás. Ez Breznóbányáról származott, ezen egyházba rektornak meghívatott, a felszabadítás után (érti a Thököly-mozgalmat és az 1681-iki soproni országgyűlést) 1683-ik évben Chiznsen papnak felszenteltetett es onnan meghívatva 1687. évben ebbe az egyházba jött és azután az 1698-ik évben életét az Urban itt befejezte.)” i.m.: 17.

7. i.m.: 21–22

tásáért nemességet kapott⁸, de ehhez át kellett térnie a katolikus hitre, és mint a csetneki uradalom „judex castellanus”-a,⁹ köztisztletnek örvendett. 1741-ben hunyt el.

Mathias Stehlo fiatalabbik fia János szerelmi botrányba keveredett, és bigámiával gyanúsították. A klérus foglalkozott egy darabig az esettel – Jánost néhány héten át a krasznahorkai vár börtönében fogva is tartották –, majd azt átadta a világi bíróságnak. A megyei előjárók nem látták a vádat megalapozottnak, ezért az ügyet visszaküldték az egyházi bírósághoz, végső döntés meghozatalára. Ám az esperességi gyűlés sem látta megalapozottnak a vádat, ezért ejtették az ügyet.¹⁰

Igen nagy a valószínűsége, hogy ennek, a bigámiával vádolt Sztzehlo Jánosnak a Salus Juliannával kötött házasságából született fia volt az a Sztzehlo János (1695–1744)¹¹ felsősajói és sajórédei iskolamester, aki Váradi Judit hajadonnal kötött házasságot 1718-ban, nyolc gyermekük született, közülük hatan érték meg a felnőttkort.

Csetnekről Pilisre

Sztzehlo János és Váradi Judit első fia, András (1718. Csetnek/Štítinik/–1775. Pilis) dobsinai középiskolai tanulmányai után, tanára ajánlásával bejárta a környék neves családjait, adományokat gyűjtve, így 1742-től Wittenbergben gyarapíthatta tudását. Egy év után hazatérve, Felső-sajón mint „Rektor-akadémikus” lett alkalmazva. 1746-ban családot alapított.¹² 1747-től öt éven át Köviben (Kameňany) tanított, majd 1751-ben Kraszkóban (Kraskovo) pappá szentelték, és a gyülekezet lelkészeként két évet szolgált ezen a településen. 1753-tól 1757-ig Derencsénybe (Drienčany) került, innét pedig a Pest megyei Pilisre vezetett az útja, ahol a török uralom után a mai Szlovákia területéről, Nógrád megyéből odatelepült szlovák evangélikusok 1721-ben gyülekezetet alapítottak.¹³ Sztzehlo András a lelkeszi szolgálata mellett – az Alföldön át a török határig terjedő – pest-békési egyházmegye espereséül is megválasztották.

8. A nemesi címet nem terjesztették ki az első házasságból született Jánosra, aki korabeli feljegyzések szerint Gömör vármegye postás legénye lehetett. i.m.: 29.

9. „Ennek a tisztségnek a hatásköréhez a földesúri úriszéken a bírói teendők ellátása tartozott, a melyekhez természetesen, miután a közigazgatás akkor a bírói hatalom gyakorlásától még elválasztva nem volt, sok közigazgatási teendő is tartozott.” i.m.: 33.

10. i.m.: 26–28.

11. i.m.: „Sztzehlo János 1729-től 1744-ig volt rektor Felső-Sajón. Nyolcz gyermeke közül hat élte túl. A felsősajói anyakönyvből olvassuk, hogy fájdalmas halállal múlt ki. Özvegye úgy látszik, újból férjhez ment, mert halálesetét az anyakönyvben bejegyezve nem találjuk, ellenben be van jegyezve, mint 1757 december 20-án elhalt: “ Sepulta est honesta matrona Juditha Bartholomaeides olim Sztzehlo.” i.m.: 47.

12. „Sztzehlo András 1746 június 12-én Felső-sajón nőül vette Simonides Judithát, Simonides pádári papnak a leányát. A bács-szerémi esperesség jegyzőkönyve szerint ez a Juditha unokája volt Simonides Jánosnak, gályarabnak. A Sztzehlók ereiben tehát a protestáns egyház mátyrjának vére folyt.” i.m.: 55

13. i.m.: 50–55.

A pilisi egyház fő patrónusa gróf Beleznay Miklós¹⁴ – Mária Terézia egyik kegyeltje – református főkurátor volt, és minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy a pilisi lelkészt nem zaklatták, sőt a közel 4000 lélekből álló evangélikus gyülekezet Sztchlo András szolgálata idejében kőtemplomot is építhetett.¹⁵ Sztchlo András 1775-ben hunyt el Pilisen.

Pilisről a délvidékre

Az ifjabb Sztchlo András 1752-ben, Kraszkóban született, de már Pilisen kezdett elemi iskolába járni. Mivel odahaza a család is szlovákul beszélt, a pilisi iskola tanítási nyelve is a szlovák volt, a második osztály elvégzése után az ifjabb Andrást szülei Pádárba (Padarovce) küldték 3 évre, hogy nagyapja, Simonides János mellett tökéletesen elsajátítsa a magyar nyelvet.

1763-ban a dobsinai gimnáziumban tanult, és egy év után Pozsonyban (Bratislava) folytatta középiskolai tanulmányait. Innét Sopronba, majd Jénába vezetett az útja, ahol teológiát hallgatott. Édesapja halála után, 1779-ben hazatért özvegyen maradt édesanyjához, és meglátogatta Tiszaföldváron élő nővérét is. Bizonyos időt eltöltött Tessedik Sámuelnél Szarvason. 31 éves volt, amikor Csernyánszky János szuperintendens Selmechányán beiktatta a lelkészi szolgálatba. A türelmi rendelet kihirdetése után a mai Szerbiához tartozó Vajdaság területén, a dél-bácskai körzetben lévő Petrőcön (Báčsky Petrovec) megalakult a szlovák ajkú evangélikus gyülekezet, ahová – Csernyánszky superintendens ajánlására – ifj. Sztchlo Andrást megválasztották lelkésznek. Ő volt a legelső szlovák ajkú evangélikus lelkész a délvidéken, Petrőc környékén, és személyiségével nagy hatást tett az ott élő szlovák evangélikusokra. A petrőci szolgálatba Bartholomaeides János, a pest-békési esperes iktatta be. 1791 októberében megalapította a bács-szerémi egyházmegyét. 1784-ben feleségül vette Dedinszky Zsuzsannát. Tíz gyermekük született, akik közül János választotta a papi hivatást.¹⁶

14. A református Beleznay család sírboltja – napjainkban is – a pilisi evangélikus templomban található. Ez a templom a gyülekezet második kőtemploma, mivel az első kicsinek bizonyult és lebontották. A mostani templomot 1784 adventjében szentelték fel. Az 1787. január 19-én elhunyt Beleznay Miklóst a templom kriptájába temették el. Merényi-Metzger Gábor: A pilisi evangélikus templom kriptája és benne a Beleznayak. – digitális kiadvány, elérhető: https://epa.oszk.hu/03000/03018/00247/pdf/EPA03018_honismeret_2017_6_081-087.pdf. letöltés dátuma: 2024. november 17.

15. i.m.: 60.

16. Jančovič Ján: Apoštolská misia Stehlovcov medzi dolnozemskými Slovákmi. In: *Evanjelický posol spod Tatier*. 27. júl 2011. ročník: 101. č. 31. 11.

Délvidéken

Sztechlo János 1787-ben született Petrőcön. 12 éves koráig odahaza, házi tanító-jától tanult. Majd Győrött és Mezőberényben gyarapította tudását. Teológiára Pozsonyban (1805–1809) járt, onnét pedig Wittenbergbe vezetett az útja. 1811-ben Besztercebányán iktatta be őt a szolgálatba Lyci Kristóf szuperintendens. Az apja mellett volt segédlelkész, majd három év szolgálatot a vajdasági Nagylajosfalván (Padina) töltött. Edesapja halála után a petrőci gyülekezet egyhangúlag megválasztotta lelképásztornak, 1818. márciusában foglalta el hivatalát.¹⁷ Az 1821-ben elkezdett templomépítést 1823-ra fejezték be. Naplójában feljegyezte, hogy szolgálata kezdeti időszakában – Sztechlo András nevelésének hála – a lakosság erkölcsös, szorgalmas életmódot folytat, és nagyon ragaszkodik hazájához. Az évek múltával azonban a lakosság erkölcsi romlani kezdtek: Nyilvános kocs mákban dorbézoltak, az egyház-fegyelem meglazulása folytán az erkölcsök tovább romlottak. A tanköteles gyerekek fele nem járt iskolába. Új iskolaépület, és oda új iskolamester is kellett volna, de a hívek még papjuk szavára sem nyúltak erszényeikbe. 1824-re már a jólét, az élvhaj-hászat, a játékok, cigányzene, mulatozás vált fontossá, a nép elkényelmesedett. A lelki üdvösség és az erkölcsök már mit sem számítottak. 1830-ban a himlő, 1831-ben a kolera szedte áldozatait. Ekkor hunyt el a lelkész hitvese – Weinrich Emília – nyolc árva hagyva maga után. Három nappal később a lelképásztor édasanyja, öz. Sztechlo Andrásné, Dedinszky Zsuzsanna is megfertőződött a kórral, és még aznap az esti órákban elhunyt ő is. 1831 novemberében Sztechlo Jánost megválasztották a bács-szerémi egyházmegye élére (21 éven át látta el az esperesi teendőket). 1832-ben újra nősült, és a glozsani lelkész testvérét, Rohonyi Ludovikát vette nőül.¹⁸

Sztechlo János több nyelven beszélt, jó szónok volt. Egyrészt harcolt a régi, bevett népi szokások ellen, másrészt pedig fontosnak tartotta a nép felvilágosítását: nagy gondot fordított az egészség megőrzésére, a természeti csapások elleni védekezésre. Gyűjtéseket szervezett, és szükség esetén a gyülekezeti pénztárból kölcsönt is adott. A szegények érdekeit mindig szem előtt tartotta. Megalapította az alkoholelles társaságot, támogatta a vasárnapi iskola létrehozását. Mindezek mellett végezte a gyülekezeti szolgálatot¹⁹, és a család terhe – öt fia taníttatása mellett még hét családtagról gondoskodott – egyedül csak az ő vállain volt. Több nyelven beszélt, kiváló szónok hírében állt. 1818 és 1862 között többnyire latinul írt. Az 1840-es évek elején a pánszláv törekvések egyre nagyobb teret hódítottak. Sztechlo János egyszerű, szerény falusi lelkész volt, és a felvilágosítás és iskolai kérdések terén közelebb állt

17. i.m.: Sztechlo Kornél: *Kétszáznegyven esztendő az egyház szolgálatában ...* 74.

18. i.m.: 80–87.

19. Pl. „1838-ban Szt. István vértanú ünnepén és az azt megelőző vasárnapon 1500 embernek szolgáltatta ki az úrvacsorát. 1839-ben 285 gyermeket keresztelt, 256 temetést végzett, 75 párt esketett és 128 gyermeket konfirmált. Ehhez a tíz napon át tartó coleda* 826 ház meglátogatásával és a külön téli időben felette terhes beteglátogatás, körülbelül 800 funkció évenként, az úrvacsorákat nem számítva. És ezt a lelkész mind egyedül végzi.” i.m.:94. (* karácsonykor és újév táján házról házra járva énekelnek, adományokat gyűjtenek- szerző megj.)

Ján Kollárhoz, mint a közelben – Újvidéken (Novy Sad) – működő P. J. Šafárikhoz.²⁰ Eszébe sem jutott, hogy különféle fórumokon nyilvánosan álljon ki a szlovák nyelv védelmére. Ő a szlovák nyelvet kommunikációra használta, míg a hivatalos iratokat, jegyzőkönyveket, sőt magánleveleit is latin nyelven írta. Ahogy a pánszláv törekvések, úgy a magyarosítás sem tetszett neki. Amikor az egyszerű, szlovák ajkú evangélikusok érdekében kiállt az erőszakos magyarosítás ellen, a pesti ügyvédek valószínűleg harcot folytattak ellene – meggyanúsították, hogy magyarellenes ellenzékelt hozott létre. Sztehlo János 1842 júniusában levelet írt Kossuthnak, és kérte, hogy a bács megyei szlovák evangélikusoknak a királyhoz intézett folyamodványa teljes terjedelmében jelenjen meg a Pesti Hírlapban.²¹ Kitért emellett a kérése mellett, hogy az egyházközség, az egyházmegye jegyzőkönyveit és más hivatalos leveleket továbbra is latinul írassák a lutheránusok, mivel a magyar nyelvű iratoknak semmi hasznát nem veszik. Kijelentését – ha a hivatalos szervek nem teljesítik ezen kérést, az evangélikusok nem vesznek részt a gyűléseken, és a kerületi járulékot sem fogják fizetni – nemzetellenes tettek tekintették, és őt ezért hivatalosan meg is dorgálták. A nemzetiségi viták, fondorlatos ármánykodások tovább folytatódtak. A lelkipásztor elítélt mindennemű nemzeti fanatizmust.

Ján Jančovič a Sztehlo családról szóló tanulmányában azonban úgy véli, hogy Sztehlo Jánost bántotta, hogy nem sikerült megőriznie a családi hagyományt, és gyermekei elmagyarosodtak, bár unokái szlovák férjet választottak maguknak. Sztehlo Kornél: Kétszáznegyven esztendő az egyház szolgálatában című családtörténeti művében közölt adatai szerint arra lehet következtetni, hogy az akkori Magyarország területén élő, szerteágazó Sztehlo családot teljes mértékben érintette az asszimiláció.²²

A szabadságharc leverése után Sztehlo Jánost felkelés vádjával a temesvári haditörvényszék elé idézték, de felmentették őt. Ellenlábasai addig áskálódtak ellene, hogy felmentették az esperesi tisztségből. Ezekkel az intézkedésekkel teljesen megbékélt. Életének utolsó éveiben már csak az bántotta, hogy a lelkészi pályára lépett három fia közül egyik sem veszi át véglegesen a petróci gyülekezetet.²³ Mint azt az alábbiakban látni fogjuk, a három fiú – András, János és József közül ketten – József két évig, János másfél hónapon át – szolgáltak az édesapa mellett, a petróci gyülekezetben. A három lelkészfiú közül a legidősebb fiú „András, jegyzeteiből olvassuk, hogy János és József is szívesen maradtak volna apjuknál, a Sztehlok által egy századdal előbb alapított egyházban, de a mostoha volt az, a ki ezt meghiúsította, mert neki a

20. i.m.: Jančovič Ján: Apoštolská misia Stehlovcov-EPST-27.júl 2011. č. 31. ročník: 101. 16.

21. „...méltoztassék cs. kir. felséged legkegyelmesebben rendelkezni, hogy az országban lévő nem magyar népek eddig divatozó nyelvük használatában többé sehol se gátoltassanak s a diplomaticai közlekedést kivéve, a magyar nyelv használatára többé sehol se kényszeríthetessenek, mert mindenkinek csak ismert nyelven lehetséges magát erkölcsileg kiművelni s ügyeit igazán és célszerűen előadni. Költ Januáriusban 1842.” i.m.: 100.

22. Jančovič Ján: Apoštolská misia Stehlovcov, In. -EPST-10. august 2011. č. 32. ročník: 101.8.

23. i.m.:110–130.

parochiával más céljai voltak. Óhaja azonban nem teljesült. Közbejöttek a patentális mozgalmak és a káplánjai által megmételvezett egyház Kuzmányi patentális superintendens rendeletére még Sztehlo János életében elfogadta Mrva György káplánt administratornak, a kit Sztehlo János halála után lelkészül is megválasztott.²⁴

Petrőcről Dobsinán, Losoncon át Budára

A petrőci főesperes, Sztehlo János legidősebb fia, András (1816–1899), a család Andráasai közül immár a harmadik, aki lelkészi pályára lépett. Lajosfalván született, szlovák elemi iskolába Petrőcön járt, magyar nyelvet Újverbászon tanult, amikor a református lelkésznel lakott egy évig. Gimnáziumi tanulmányait Újverbászon, Mezőberényben és Selmechányán végezte. A magasabb szintű tudást Eperjesen, majd Pozsonyban sajátította el.

Az ottani sikeres vizsgák után Bécsben, majd Jénában gyarapította teológiai ismereteit. Hazatérve egy évig élt apja házában, amikor Szeberényi János selmechányai lelkész, bányakerületi szuperintendens maga mellé vette Andrást káplánnak, és 1841-ben pappá szentelték. Egy év múlva Kolbenheyer Mór segédlelkésze lett Eperjesen, ahol a szellemes fiatalember a város nagy műveltségű társadalmi rétegében értékes barátokat szerzett. 1844-ben elfogadta a dobsinai gyülekezet meghívását. A következő évben feleségül vette Sárkány Auréliát. Az új lelkipásztornak – a feljegyzések szerint bizony nagy erőfeszítésébe került a „pap tekintélyének”²⁵ visszaszerzése. A szabadságharc idején kiállt a magyar ügy mellett, a szószékről buzdító prédikációkat tartott. Ezért aztán amikor az osztrák csapatok megszállták a várost, Sztehlo András kénytelen volt az erdőbe menekülni. Dobsinai szolgálata idején, közbenjárásának köszönhetően, 1849-ben újraszerveződött a népiskola. 1852-ben bevezette a gyakorlatba az új énekeskönyvet (a hívek elégedetlenségére). Olvasóegyletet alapított, amelynek köszönhetően nőtt a lakosság műveltsége. Az 1853-ban a lelkész által megalapított óvoda nagy előrelépést jelentett a bányász- és kohászcsaládok számára. 1855-ben nagy tűz pusztított a városban.²⁶ A város történetében tán ez volt a legnagyobb tűzvész. Főleg azokon a területeken volt nagy a pusztítás, ahol faházak álltak, így a mai főtér helyén is. A közeli evangélikus templom is lánggra kapott, és leégett a toronnyal együtt. A harangok megolvadtak.²⁷ A lelkész kivette részét az iskolai épületek és a templom újjáépítéséből is. Ez utóbbiról Sztehlo János erdőmérnök – a hajdani eperjesi főesperes, Sztehlo János unokája, néhai Sztehlo Gerő oláhpataki, rőcei majd besztercebányai lelkipásztor fia – így ír a fiainak készített fotóalbumok és szöveggyűjtemények előszavában: „A Sztehlo család különben is összeforrott a régi Dobsinával, amennyiben

24. i.m.: 129.

25. Az házasulandók közül a vőlegény erősen ittasan állt az oltárhoz, a férfiak (többnyire enyhén részegen) kalappal fejükön mentek be a parókiára a dolgaikat intézni, a gyülekezet felügyelője szinte szolgálójának tekintette a lelkészt.

26. i.m.: 162.

27. *Dobšíná – 100 rokov požiarnej ochrany 1875-1975*. Vydal MsNV v Dobšinej pre Dobrovoľný požiarň zbor v Dobšinej pri príležitosti 100 výročia organizovanej dobrovoľnejpožiarnej ochrany. Len pre internú potrebu.²⁵

az én atyai nagyatyám bátyja, Sztehlo András (a későbbi budai lelkész) 1844-től 1857-ig itt volt lelkész és innen is nősült. [...] Itteni működése alatt épült a templom keresztahója, melyet még ma is Sztehlo-hajónak neveznek. [...] Dobsina, 1966 – 67 telén”²⁸

1857-ben Sztehlo Andrászt megválasztották Losoncra. Első feladataként a szegény gyülekezet anyagi gondjain szeretett volna változtatni: adományokat gyűjtött külföldről és gyülekezete módosabb tagjaitól is. Ám 1859-ben a templom tornya villámcsapás következtében leégett. Az új tető beszerzése hatalmas gondot jelentett a gyülekezetnek. Sztehlo András megalapította az egyházsegélyező férfiegyletet és nőegyletet, valamint a Gusztáv Adolf egyesülettel²⁹ is felvette a kapcsolatot, és rendszeresen járt az egyesület éves gyűléseire is. Ahogyan Dobsinán, úgy Losoncon is fejlesztette a gyülekezetet, bővítette a parókiát, az oktatást is szívügyének tekintette. Hiába kérelték a dobsinai hívek – lelkészük halála után szerették volna visszahívni Sztehlo Andrászt – ő Losoncon maradt. A többi felekezet lelkészeivel is jó kapcsolatok ápolására törekedett. 1864-ben Nógrád megyei főesperesnek választották. Ebben az időben Nógrádban is felbukkantak a pánszláv törekvések, melyeket még csirájukban sikerült elfojtania.

1865-ben elfogadta az 1844-ben alapított budai evangélikusok meghívását.³⁰ Ebben az időben (1865) a budai lutheránusok javarésze német ajkú volt, így az istentiszteletek is ezen a nyelven folytak. Magyar igehirdetéseket minden negyedik vasárnap, valamint a nagy ünnepek másnapján tartottak. Sztehlo András az előző szolgálati helyekhez hasonlóan, Budán is az elhanyagolt oktatás fellendítésével kezdte szolgálatát, és a budai evangélikus elemi iskola hamarosan példás oktatási intézménnyé fejlődött. Természetesen nagy szerepe volt ebben – és a gyülekezet anyagi helyzetének további javulásában is – a Gusztáv Adolf egyesületnek, melytől a lelkipásztor Budára is jelentős támogatást szerzett. 1873-ban feladta lelkészi hivatalát; egészségügyi problémáira hivatkozott, illetve kijelentette, hogy „megelégette a prédikálást”. Ennek ellenére azonban 1884-ig továbbra is ő tartotta a kapcsolatot a Gusztáv Adolf Egyesülettel, és az onnét érkező segélyösszeget ő osztotta szét. Amikor azonban tudomására jutott, hogy némelyik püspök nem helyesli, hogy nem egyházi személy foglalkozik a segélyekkel, lemondott erről a posztról is.³¹ Nyugalomba vonulása után Sztehlo András irodalmi tevékenységet is folytatott. Munkái közül fia, Sztehlo Kornél a családtörténet írója külön kiemeli az „Evangéliumi keresztyén vallástan” című, az 1850-es években napvilágot látott munkáját, melynek 1906-ig kilenc kiadása jelent meg. „A család Sz. A. halála után a munkát a budai ev. egyház kezelése alatt lévő, a család által tett Sztehlo András-féle alapítványnak ajándékozta. Az utolsó két kiadás jövedelme már ezen

28. Sztehlo János: *Dobsina és Vidéke képekben és költeményekben*. Kézirat: 1963–64 telén. 1.kötet. 1. 29. A 19. sz-ban Németországba alakult egyesület a protestáns (kálvinista és lutheránus) gyülekezetek támogatására. – digitális kiadvány, elérhető: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/g-A5BD/gusztav-adolf-egyesulet-B50D/>, letöltés dátuma 2024. november 22.

30. Sztehlo Kornél: *Kétszáznegyven esztendő... i.m.*: 165–171.

31. i.m.: 172–173.

alapítvány javára fordított. Az alapítvány célja a konfirmáció-oktatásban résztvevő gyermekek hithűségének ápolása vallásos könyvek kiosztása által, továbbá szegény konfirmánsok ruháztatása.³²

A nyugalmazott lelkész még 26 éven át élt és alkotott családjá körében, és 1895-ben aranylakodalmát ünnepelte Sárkány Auréliával. 83 éves volt, amikor baleset következtében lábát törte. Az orvosok által szükségesnek tartott műtét megviselte az idős ember gyenge szervezetét, és 1899 októberében elhunyt.³³

A dinasztia folytatódik

Sztehlo Kornél a család történetét 1899 októberéig, édesapja, Sztehlo András haláláig jegyezte le. A budai lelkipásztor gyermekei és unokái közül senki nem lépett papi pályára. Csak a harmadik nemzedék sarja, az 1909-ben született Gábor választotta a lelkészi hivatást.

Ma már tudjuk, hogy a 17. században Mathias Stehlo által megalapított lelkészi dinasztia nem ért véget 1899 októberében.

A hozzáférhető családfa szerint Sztehlo Andrásnak sem hat gyermeke, sem unokái között nem voltak lelkészek. 1909-ben látta meg a napvilágot Sztehlo Kornél – a Kétszáznegyven esztendő az egyház szolgálatában c. kötet szerzője – unokája, Gábor, a zsidómentő lelkész.

Sztehlo Kornél legidősebb fia, Aladár és hitvese, Haggenmacher Márta negyedik gyermeke, Gábor Győző Jenő Béla néven lett anyakönyvezve. Sztehlo Aladár 1938-ban vitézi rangot kapott, és ennek viseléséhez magyarosítania kellett a vezetéknevét, így az egész család a Szenczy nevet viselte. 1940-ben Gábort és öccsét, az ifjabb Aladárt nagybátyjuk, Sztehlo Dezső örökbe fogadta, így visszakapták a Sztehlo nevet.

Jelen tanulmány Sztehlo Gábor felmenőiről szól, ezért a zsidómentő munkásságát nem részletezzük.

A Sztehlo lelkészek oldalsó ága

A petróci Sztehlo János főesperes három lelkészfia közül András egyenes ágú leszármazottja Gábor, aki 1944-ben közel 2000 zsidót mentett meg a biztos haláltól.

Ezen kívül a fent említett Andrásnak még két fiatalabb fivére – József és János – választotta a papi pályát.

Petrőcről Dunagálosra

Közülük József (1828–1897) volt a fiatalabb. Tanulmányait Petrőcön, Újverbászon (Vrbas – Szerbia, Vajdaság) végezte, majd Pozsonyban jogot és teológiát hallgatott. Rövid káplánkodás után, 1851-ben Bécsben és a németországi Greifswaldban egyetemi tanulmányokat folytatott. Betegen tért haza. Krónikus gégeproblémáján Greifswald után sem Pesten, sem Bécsben, sem Prágában nem tudtak segíteni. Emiatt a

32. i.m.: 179.

33. i.m.: 190.

papi pályát fel akarta adni, és politikai állás után nézett, de „gyanús”³⁴ magatartása miatt sehová sem vették fel. Kitűnő tanulmányi eredményei láttán a soproni líceum állást ajánlott neki, de betegsége miatt nem vállalta, majd 1853-tól, amikor hangszálai kissé megjavultak, két éven át Selmecbányán tanított. Visszanyerve hangját, átlépett a papi pályára, és szülőfalujában adminisztrátornak választották apja mellé. Ám apja legnagyobb bánatára, két év után elfogadta a Petróctól 10 km-re fekvő Dunagálos (Glozsán/ Gložan, Szerbia, Vajdaság) gyülekezetének meghívását. Hamarosan házasságot kötött Mokry Jozefával. Négy leányuk született. A közéletben is nagy tiszteletnek örvendett – 1861-ben országgyűlési képviselővé választották – de a család hiánya és a honvágy miatt nem tudta megszokni Pestet, és inkább lemondott mandátumáról. Ő maga a pátens ellen szavazott, de az evangélikus egyház a pánszláv agitátorok munkájának köszönhetően, 1865-ben elfogadta a pátent. Ebbe az állásfoglalásba Sztelho József belebetegedett, és csak egy éves gyógykezelés után tért vissza a szolgálatba. A Bács-szerémi Egyházmegye főesperesének választották, azonban az ott uralkodó nemzetiségi viszályok miatt ismét visszaesett a depresszióba, és két év szolgálat után lemondott tisztségéről. Az egyházi vezetőség viszont csak 1870-ben fogadta el felmondását. Ettől kezdve folyamatosan betegeskedett, és 1897. július 30-én Zomborban (Sombor, Szerbia, Vajdaság) elhunyt.³⁵

Petrócról Eperjesre

Sztelho András lelkészfiak közül a középső, János 1824-ben született. Újverbászi diákévei után a soproni líceumban, majd az eperjesi kollégiumban folytatott tanulmányokat. Lelkészi pályáját Petrócön kezdte, de alig másfél havi szolgálat után Eperjesre (Prešov) hívták meg, Kolbenheyer Mór helyére. Ötven éven át szolgált ebben a kelet-szlovákiai városban. 1864-től 1895-ig a főesperesi feladatokat is ellátta. A gyámintézeti ügyeket különösen a szíven hordozta, ezért elnyerte az egyházkerület gyámintézeti elnöki tisztségét is. Amikor a szükség úgy hozta – Czékus szuperintendens halála után – négy hónapon át példásan vezette a püspöki hivatalt. „A püspökválasztásnál szóba került Sztelho János is, de a Sztehlóknak családi rossz tulajdonsága, hogy a belső érték és hivatottság daczára, túlságos szerénységük miatt nem tudnak érvényesülni, benne fokozott mértékben megvolt és a kerület Zelenka Pált választotta meg püspöknek.”³⁶ Szeretett hitvese, Kéler Matild 1894-ben bekövetkezett halála nagyon megtörte, és 50 év szolgálat után, 1896-ban nyugdíjba ment.

34. A szabadságharc idején, 1849-ben a petróci parókián megszálló Perczel Mórnak megbízható futárna volt szüksége, és a lelkész az akkoriban hazatérő 20 éves fiát ajánlotta, aki a megbízást sikeresen teljesítette. i.m.:138–139.

35. i.m. 140–141.

36. i.m.: 142.

Gyermekei körében, Besztercebányán élte öreg napjait. 1912-ben hunyt el.³⁷

Sztehlo Gerő (1865–1942)

A következőkben leírtakhoz nagy segítségemre volt Sztehlo Gerő unokája, a napjainkban is Magyarországon élő Schermann Ákos, aki az adatok közlésén kívül megosztotta velem Markó Árpád³⁸ visszaemlékezéseit is. Az 1959-ben készült kézirat szerzője Sztehlo Gerő unokaöccse.

Sztehlo János eperjesi lelképásztor, főesperes gyermekei közül az 1865-ben született Gerő lépett lelkészi pályára. Középiskolai tanulmányai után az eperjesi teológián, majd Halle-ban gyarapította tudását. Hazatérve egy ideig édesapja mellett, az eperjesi parókián szolgált. A segédlelkészi időszakot Lőcsén (Levoča) töltötte. 1890-ben Oláhpatakra (Vlachovo) és a hozzá tartozó Gócsra (Gočovo) választották meg a három – magyar, német, szlovák – nyelven beszélő, és a magyartól kissé eltérő szlovák liturgiát is jól ismerő fiatal lelkészt. 1891-ben feleségül vette Szontagh Klárát.³⁹ Két gyermekük – János és Éva – született az itteni szolgálat idején, ám a kislány 10 hónapos korában elhunyt. Sztehlo Gerő a hét évig tartó oláhpataki szolgálata alatt tette a dolgát, többek között új iskolát építtetett. Amikor aztán a besztercebányai gyülekezetben 1897-ben megürült egy lelkészi állás, a nagy tudású oláhpataki lelkész megpályázta ezt a helyet, és elnyerte. A parókia emeletes épületének egyik szárnyát lakta a Sztehlo család, és itt tartózkodásuk ideje alatt született még két lányuk, Rózsa (1898) és Borbála (1901).

A fiatal lelkész lassan kezdett kibontakozni. Szolgálatát magyar, német és szlovák nyelven végezte. Megalapította a Bethlen Gábor Egyesületet, egy szépirodalommal és kulturális rendezvényekkel foglalkozó protestáns társaságot, és hamarosan önálló épületre is szert tettek. A főutcán álló emeletes ház kapuja felett Bethlen Gábor mellszobrát helyezték el. 1898 nyarán pedig ünnepélyes keretek között felavatták az egyesület zászlaját. A nagyszabású eseményről beszámolt a Magyarország c. folyó-

37. „Mély fájdalommal érintette tantestületünket a szomorú hír, id. Sztehlo János nyugalmazott főesperes-lelkésznek március 26-ikán bekövetkezett haláláról. A tantestület a fennkölt lelkületű férfiú dicső emlékét és egyházunk és iskolánk felvirágoztatása körül lelképásztori minőségben egy felszázadnál hosszabb időn át szerzett érdemeit jegyzőkönyvileg megörökítette.” – olvasható az Eperjesi Ágostai Hitvallású Elemi Nép- és Polgári Leányiskola 2011/12-es értesítőjében – digitális kiadvány, elérhető https://adt.arcanum.com/hu/view/Eperjes_07843_07852_1911/?query=id.+sztehlo+J%C3%A1nos+-+hal%C3%A1lla&pg=40&layout=s. Letöltés dátuma: 2024. november 21.

38. Markó Árpád (1885-1966) ezredes, hadtörténész, Sztehlo János eperjesi főesperes unokája. Szülei: Markó Sándor – rozsnyói jogász, közjegyző – és Sztehlo Anna (Schermann Ákos)

39. Szontagh Márton, dobsinai bányatulajdonos lánya.

irat is, miszerint a templom zsúfolásig megtelt erre a nem mindennapi alkalomra.⁴⁰

36 éven át tartó szolgálata idején köztisztelőben álló személyiség lett Besztercebányán, és a felvidéki evangélikus lelkészi karának is tekintélyes tagja volt. Az első világháború idején a lelkészházaspár bekapcsolódott a Vöröskereszt munkájába. A fronton elesettek hazai hozzátartozóinak a lelki segélyen kívül anyagi támogatást is kiharcoltak. Sztéhlo Gerő az első Csehszlovák Köztársaság idején is megmaradt gyülekezete élén. Mivel tökéletesen beszélt szlovákul, így a város szlovák érzelmű lakossága is szerette, de a magyarságnak is példamutató tagja volt. 1933-ban vonult nyugalmába. Schermann Ákos őrzi azt a nagyapja besztercebányai búcsúztatóján készült fényképet, amely így 91 év távlatában is emléket állít a szeretett lelkipásztor leköszönésének. A nyugalmazott lelkipásztor Dobsinán, a Zott nevet viselő családi fészekben töltötte napjait, miközben szívesen intézte a helyi magyar evangélikus közösség ügyeit. 1942-ben bekövetkezett halálát a Szlovenszkói Magyar Evangélikus Szövetség a legnagyobb veszteségének tekintette.

Az új nemzedék

A már említett zsidómentő Gáboron kívül a Sztéhlo családban még két lelkészről kell említést tenni. Az egyik Sztéhlo Gerő unokája volt: Az Oláhpatakon született János erdőmérnök legidősebb fia, Mátyás (1925–1996), aki 1959-ben, Markó Árpád visszaemlékezése idején szlovák nyelvtudása révén, a Salgótarján közeli Sámsonháza szlovák ajkú evangélikus gyülekezetének volt lelkipásztora.

Napjainkban is találunk Sztéhlo lelkészleszármazottat: Sztéhlo Gerő lányának, Schermann Szilárdné Borbálának az unokája, Schermann Gábor (1970–) a tatabányai evangélikus gyülekezet lelkésze.

Végszó

A fentiekben bemutatuk Sztéhlo Gábor zsidómentő lelkész felmenőinek életútját, munkásságát. Az elmúlt 350 évben a breznóbányai család leszármazottjai érdekes utat jártak be, amely végül Magyarországra vezetett. Illetve meg kell említeni, hogy Sztéhlo Mátyás (1925–1996) büki lelkipásztor egyetemet végzett fivérei családostól Szlovákiában maradtak.

40. A megye fő- és alispánja, a főesperes és országgyűlési képviselők is megisztelték jelenlétükkel a rendezvényt. Az egyesület védnökének, Stadler Tódor királyi tanácsosnak a neje volt a zászlóanya, akít 55. ünnepére öltözött nyoszolyólány és vőfély kísért. Az ünnepi szónoklatot Sztéhlo Gerő lelkész, egyesületi elnök tartotta. Az arany hímzésű zászlót Mikler Sámuel evang. lelkész avatta fel, és az egyesület alelnöke, Benyás Károly mondta el az átvevő beszédet. A templomi ünnepélyes alkalmat a takarékpénztár nagytermében rendezett, 300 terítékes ebéd követte. Este az egyesület dalárdája szerenádot tartott a zászlóanya tiszteletére, és a takarékpénztár nagytermében 250 pár táncolta a négyest – ezzel a bállal zárult a zászlóavatási ünnepség. In: Magyarország, 1898. augusztus 23. 5. évfolyam, 233. szám. 8. – digitális kiadvány, elérhető: https://adt.arcanum.com/hu/view/Magyarország_1898_08/?query=sztéhlo+Ger%C5%91&pg=335&layout=s. letöltés dátuma 2024. november 25.

Ha visszatekintünk a Sztehlo lelkészek munkásságára, elmondhatjuk, hogy minden korban tették a dolgukat, végezték hivatásukkal járó feladatokat. Iskolát, templomot építettek, nevelték, művelték a népet, bár jelen voltak a közéletben, dicsőségre sosem vágytak. Ilyen felmenőkkel rendelkezett az Sztehlo Gábor, aki embermentő cselekedetével magasan kiemelkedik a lelkészdinasztia tagjai közül. Emléke legyen áldott.

Selye János Egyetem
Református Teológiai Kar

**Hitvalló egyház magyar mártírjai III.
Maďarskí mučenící Vyznávájúcej cirkvi III.**

Szerkesztő / Redaktor:

PaedDr. Petheő Attila, PhD.,
SZTE JGYPK Szakképzési, Felnőttképzési és Tudásmenedzsment Intézet főiskolai
docense; Selye János Egyetem Református Teológiai Kar Történeti Tudományok
Tanszékének tudományos munkatársa

Mgr. Tömösközi Ferenc, PhD.,
a Selye János Egyetem Református Teológiai Kara Történeti Tudományok
Tanszékének oktatója

Szakmai lektor / Odborný lektor:

Prof. Kolumbán Vilmos József,
Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Egyháztörténeti Tanszék
Pető Bálint, PhD.,
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Mozgóképkultúra Tanszék

Kiadó / Vydavateľ: Selye János Egyetem / Univerzita J. Selyeho

Nyomda / Tlačiareň: DMC, s.r.o.

Nyomdai előkészítés / Tlačová príprava: Németh Péter

Nyomtatott példányszám / Počet výtlačkov: 110

Kiadás éve / Rok vydania: 2024

Első kiadás / Prvé vydanie

ISBN 978-80-8122-502-4

